ΛΟΥΚΗΣ ΛΑΡΑΣ

ΛΟΥΚΗΣ ΛΑΡΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΑΡΙΘ. 51

ΑΘΗΝΗΣΙ, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1881

Βιβλιοθήκη τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων Συλλόγου Ἀριθ. 51

ΛΟΥΚΗΣ ΛΑΡΑΣ

ΥΠΟ

Δ. ΒΙΚΕΛΑ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ
1881

Ὁ πεπαιδευμένος καὶ φιλογενὴς συγγραφεὺς τοῦ *Λουκῆ Λάρα*, προαιρούμενος νὰ συντελέσῃ τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰς τὸ ἐθνικὸν ἔργον τοῦ Συλλόγου, ἐδωρήσατο εἰς αὐτὸν τὸ ἀξιόλογον τοῦτο πόνημά του, διατηρήσας ἑαυτῷ μόνον τὴν μετ' εἰκονογραφιῶν ἔκδοσιν.

Ὁ Σύλλογος εὐγνωμόνως ἀπεδέξατο τὸ μικρὸν τοῦτο φιλοπόνημα, ἐν ᾧ μετ' ἐπιτυχίας εἰκονίζεται ἓν τῶν ἐπεισοδίων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁπόσον τὸ ἐθνικὸν διήγημα τοῦ κυρίου Βικέλα ὑπῆρξεν ἀντάξιον τῆς ὑποθέσεως μαρτυρεῖ, παρὰ τὴν ὁμόφωνον γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ, καὶ ἡ ἐκτίμησις ἧς ἔτυχε παρὰ τοῖς ἀλλοδαποῖς, μεταφρασθὲν μέχρι τοῦδε εἰς πολλὰς τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν.

Ἐπιθυμῶν δὲ καὶ ὁ Σύλλογος νὰ συντελέσῃ τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰς τὴν προαίρεσιν τοῦ δωρητοῦ, ἐφιλοτιμήθη νὰ ἐκδώσῃ τὸ βιβλίον μετὰ τῆς δυνατῆς φιλοκαλίας νὰ διατιμήσῃ δὲ αὐτὸ εὐθηνότερον, ὅπως ὑποβοηθήσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν εὐρυτέραν αὐτοῦ διάδοσιν.

Οἱ διαβιώσαντες ἐν Ἀγγλίᾳ ὁμογενεῖς θ' ἀναγνωρίσωσιν εὐκόλως τὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λουκῆ Λάρα ὑποκρυπτόμενον Χῖον. Συχνάκις ἤκουσα αὐτὸν διηγούμενον τῆς νεότητός του τὰς δοκιμασίας. Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἐπεχειρίσθη κατὰ προτροπήν μου νὰ γράψῃ ἰδιοχείρως τὰς ἀναμνήσεις του, ὅτε δὲ πρό τινων ἐτῶν ἀπεβίωσεν, ἀνευρέθη μεταξὺ τῶν ἐγγράφων του τὸ χειρόγραφον, ὑπὸ ταινίαν φέρουσαν τὸ ὄνομά μου. Ἐκδίδων αὐτὸ σήμερον εὔχομαι, ὅπως ἀναγνωσθῇ παρ' ἄλλων μεθ' ὅσου ἐγὼ ἐνδιαφέροντος ἤκουον τὰς προφορικὰς τοῦ γέροντος διηγήσεις.

ΛΟΥΚΗΣ ΛΑΡΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1821 εὑρισκόμην εἰς Σμύρνην. Ἤμην τότε εἰκοσαετὴς σχεδόν. Πρὸ ἑπτὰ ἤδη ἐτῶν ὁ διδάσκαλός μου, ὁ Παππᾶ Φλούτης, Θεὸς συγχωρέσοι τον, εἶχε βεβαιώσει τὸν πατέρα μου, ὅτι ἔμαθον πλέον ὅσα γράμματα ἀρκοῦσιν εἰς ἄνθρωπον μέλλοντα νὰ μετέλθῃ τὸ ἐμπόριον· ὁ δὲ πατήρ μου εἴτε πεισθεὶς ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ ἀγαθοῦ ἱεροδιδασκάλου εἴτε θεωρῶν τὸ σχολεῖον τοῦ πρακτικοῦ βίου ὡς ὠφελιμώτερον δι' ἐμέ, δὲν ἐνέκρινε νὰ μὲ ἀφήσῃ εἰς Χίον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, ἀλλὰ μ' ἐπῆρεν ἔκτοτε εἰς Σμύρνην, παραλαβών με κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς μαθητευόμενον, μετ' οὐ πολὺ δὲ ὡς ἑταῖρον εἰς τὸ ἐμπορικόν του κατάστημα.

Ὁ Ὕψιστος ἐν τούτοις ηὐλόγει τοὺς κόπους μας, τὸ δὲ ἰσοζύγιον ἑκάστου ἔτους ἦτο παχύτερον τοῦ

προηγηθέντος, καὶ ἡ ἐμπορική μας ὑπόληψις ἐστερεοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Σμύρνης. Ἄλλως τε,—δύναμαι μετὰ ὑπερηφανείας νὰ τὸ εἴπω,- ἀπ' ἀρχῆς ὁ πατήρ μου εἶχεν ἀποκτήσει ὄνομα καλὸν καὶ ὑπόληψιν ἄκραν, διότι ἦτο τιμιώτατος καὶ ἀκριβέστατος εἰς τὰς συναλλαγάς του. Ὀφείλω δὲ νὰ προσθέσω, καὶ δὲν τὸ λέγω διὰ νὰ ἐπαινεθῶ, γνωρίζων ἐκ πείρας, ὅτι ὁ ἑαυτὸν ἐπαινῶν ἢ πλανᾶται, ἢ συχνάκις ἄλλους θέλει ν' ἀπατήσῃ, ἀλλὰ τὸ λέγω ὡς φόρον υἱικῆς εὐγνωμοσύνης, ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἐμπορικοῦ μου βίου τὴν χρεωστῶ, πρὸ παντὸς ἄλλου, εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τιμιότητος, τὰς ὁποίας ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἔτι ἡλικίας μοὶ ἐνέπνευσεν ὁ πατήρ μου.

Καθ' ὅσον ηὔξανον τὰ κέρδη ἐξετείνετο βαθμηδὸν τῶν ἐργασιῶν μας ὁ κύκλος, ταὐτοχρόνως δὲ καὶ τῶν βλέψεών μας ὁ ὁρίζων. Αἱ μετὰ ξένων ἐν Εὐρώπῃ ἀνταποκριτῶν σχέσεις δὲν ἐξήρκουν πλέον πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἐμπορικῆς ἡμῶν δραστηριότητος. Δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν συμπολιτῶν μας, νέοι Κολόμβοι τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου, εἶχον ἤδη κατ' ἐκεῖνα τὰ ἔτη στήσει ἐν Λονδίνῳ τὴν σκηνήν των. Τὸ τρόπαιον ἐκείνων ἐτάραττε τὸν ὕπνον μας, τὸ δὲ παράδειγμά των, ὑπέκαιε τοὺς φιλοδόξους πόθους μας, ὅθεν ἐσχεδιάζετο νὰ μεταβῶ κατὰ τὸ φθινόπω-

ρον εἰς Ἀγγλίαν μεθ' ἑνὸς τῶν ἐκ μητρὸς θείων μου. Εἶχον μάλιστα ἀρχίσει νὰ διδάσκωμαι τὴν Ἀγγλικὴν ὑπὸ Ἄγγλου τινὸς ἱερωμένου, εἴδους Παππᾶ Φλούτη, ὅστις βεβαίως πολλὰ δὲν μὲ ἔμαθεν. Ἀλλ' ἴσως δὲν ἦτο ἰδικόν του τὸ πταῖσμα. Ἂς μὴ καθάπτωμαι τῆς μνήμης τῶν πρώτων διδασκάλων μου!

Ὁ νοῦς καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν περὶ ἡμᾶς συγγενῶν ἢ φίλων καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ ἦτον ἀποκλειστικῶς προσηλωμένος εἰς τὸ ἔργον μας. Περὶ Φιλικῆς Ἑταιρίας καὶ τεκταινομένης ἐπαναστάσεως οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἐγνωρίζομεν. Συνησθανόμεθα μὲν ἀορίστως πως καὶ ἡμεῖς, μεθ' ὅλων τῶν τότε Ἑλλήνων, τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὀργασμόν, ἐβλέπομεν εἰς Σμύρνην Εὐρωπαίους κρατοῦντας ὑψηλὰ τὴν κεφαλήν, καὶ μετὰ πικρίας ἐνδομύχου ἐμακαρίζομεν τὰ αὐτόνομα Χριστιανικὰ ἔθνη, εἴχομεν ἀμυδράς τινας ἱστορικὰς γνώσεις περὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ νεφελώδεις τινὰς ἐλπίδας ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, στηριζομένας κυρίως εἰς τὴν ἐξ Ἄρκτου προσδοκωμένην ἀρωγήν, τὰς δ' ἑορτὰς συνερχόμενοι ἐψάλλομεν καὶ ἡμεῖς τοῦ Ῥήγα τὰ ᾄσματα· ἀλλ' ὅμως δὲν ἐφανταζόμεθα οὐδαμῶς, ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς παραμονὰς ἐθνικῆς ἐκρήξεως.

Διηρχόμεθα τὸν βίον ἥσυχοι ἐντὸς τοῦ Χανίου,

τὴν μὲν ἡμέραν ἐν μέσῳ τῶν ποικίλων ἐμπορευμάτων μας, τὴν δὲ νύκτα ἐντὸς τοῦ μικροῦ δωματίου, ἄνωθεν τῆς ἀποθήκης, ὅπου ἐκοιμώμεθα ὁ πατήρ μου κ' ἐγώ. Τὰς Κυριακὰς ἐλειτουργούμεθα τακτικῶς εἰς τὴν ἁγίαν Φωτεινήν, ἐνίοτε δὲ ἐπεσκεπτόμεθα οἰκογένειάν τινα ἐκ τῶν ἐν Σμύρνῃ διαβιούντων Χίων. Σπανίως, ἅπαξ ἢ δὶς τοῦ ἔτους, περὶ τὸ Πάσχα ἰδίως, ἐπηγαίνομεν πρὸς ἀναψυχὴν εἰς τὰ παράκείμενα χωρία, καὶ τότε ἀναπνέοντες ἀέρα καθαρὸν καὶ βλέποντες δένδρα καὶ ἀγροὺς ἐνθυμούμεθα τὴν Χίον καὶ τὸν πύργον καὶ τὸν κῆπόν μας, καὶ μᾶς ἐφαίνετο βαρύτερος τότε ὁ ἀπὸ τῆς οἰκογενείας χωρισμός.

Οὕτω διήρχοντο αἱ ἡμέραι καὶ παρήρχετο ὁ καιρός, ἡ δὲ κυρία μου σκέψις ἦτο περὶ τῆς μελλούσης εἰς Ἀγγλίαν ἀποδημίας. Τὰ ὄνειρά μου περὶ τοῦτο περιεστρέφοντο, καὶ ἦσαν ὄνειρα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν χρυσᾶ. Ἀλλ' ἐξαίφνης καὶ ἡσυχία καὶ ἐργασία καὶ σχέδια καὶ ὄνειρα, τὰ πάντα διὰ μιᾶς ἀνετράπησαν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου μίαν νύκτα ἐξύπνησα ἔντρομος. Εἶχον ἀκούσει τουφεκισμοὺς ἀλλεπαλλήλους εἰς τὸν ὕπνον μου. Ἀνεκάθησα ἐπὶ τοῦ στρώματος μὲ τὰ ὦτα προσεκτικὰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους εἰς τὸ σκότος.

Ὁ πατήρ μου ἐκοιμᾶτο βαθέως. Μὴ ἦτο ὄνειρον; Ὄχι! Πίφ, πάφ, πάλιν καὶ κραυγαὶ συγχρόνως ἄγριαι. Ἐξύπνησα τὸν πατέρα μου καὶ ἠκούομεν ἀμφότεροι.

Καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐξηκολούθησαν ἐκ διαλειμμάτων ὁ κρότος καὶ ἡ ταραχή. Δὲν ἠδυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν τί συμβαίνει. Καὶ πῶς νὰ τὸ μάθωμεν; Εἴχομεν τὴν περιέργειαν νὰ ἐξέλθωμεν, ἀλλ' ὁ φόβος ἦτον ἰσχυρότερος καὶ ἐμένομεν ἐντὸς τοῦ δωματίου.

Πρὸς τὰ ἐξημερώματα κατέβημεν εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Χανίου, ὅπου εὕρομεν καὶ ἄλλους ἐκ τῶν κατοίκων του συνηγμένους, εἰς τὴν αὐτὴν ὡς ἡμεῖς ἀπορίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀνησυχίαν.

Τὰ Χάνια, καθὼς ἴσως γνωρίζεις, ἀναγνῶστα, εἶναι συνήθως ᾠκοδομημένα ἐν εἴδει φρουρίου. Ἔξωθεν τοῖχοι ὑψηλοὶ καὶ στερεοί, ἐν τῷ μέσῳ αὐλὴ ὕπαιθρος, τετράγωνος ἢ ἐπιμήκης, ἐπὶ τῆς αὐλῆς αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα τῶν ἀποθηκῶν καὶ τῶν οἰκημάτων, ἡ δὲ συγκοινωνία μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου διὰ πύλης σιδηρᾶς κλειομένης τὴν νύκτα.

Ὅτε τὴν αὐγὴν ἤνοιξαν οἱ φύλακες τὴν πύλην, ἐμάθομεν ὅτι ἀφ' ἑσπέρας εἶχεν ἔλθει διαταγὴ νὰ ὁπλισθῶσιν οἱ Τοῦρκοι· διὰ τοῦτο οἱ νυκτερινοὶ τουφεκισμοὶ καὶ οἱ ἀλαλαγμοί των. Ἀλλὰ πρὸς τί ὁ ἐξοπλισμός; Πόθεν ὁ προκαλέσας τὸ διάταγμα κίν-

δυνος; Τοιαύτας ἐρωτήσεις ἀπηυθύνομεν πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἐρχομένους, ἀλλ' οὐδὲν ἀκριβὲς ἐπληροφορούμεθα. Εἷς ἔλεγε, στάσις τῶν Γιανιτσάρων· ἄλλος, πόλεμος Ρωσσικός· τινὲς ἐψιθύριζον, ἐπανάστασις τῶν Χριστιανῶν.

Οὕτω διῆλθεν ἡ ἡμέρα ἐκείνη. Ἦτο Σάββατον. Ἡμεῖς δὲν ἐξήλθομεν τοῦ Χανίου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πύλης ἐβλέπομεν ἐνόπλους καὶ ἀγρίους τοὺς Τούρκους περιφερομένους εἰς τὰς ὁδούς.

Τὴν ἐπιοῦσαν ὑπήγομεν κατὰ τὸ σύνηθες εἰς τὴν λειτουργίαν. Κατ' ἐκείνην τὴν Κυριακὴν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ὁμιλήσῃ ἱεροκῆρυξ, ὥστε τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας εἶδε μετ' ἀπορίας τὸν ἱερέα ἀναβαίνοντα ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος. Δὲν ἀνέβη νὰ μᾶς διδάξῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πρὸς ἀνάγνωσιν Πατριαρχικοῦ ἀφορισμοῦ.

Ἠκούομεν πάντες ἐμβρόντητοι τὸν ἀναγινώσκοντα τὰς φοβερὰς ἐκείνας κατάρας καὶ τοὺς φρικώδεις ἐξορκισμούς. Ἠκούσαμεν τὰ ὀνόματα τοῦ Σούτσου καὶ τοῦ Ὑψηλάντου ὡς ἐνόχων καὶ προδοτῶν. Ἐνοήσαμεν ὅτι πρόκειται περὶ κινημάτων ἐπαναστατικῶν ἐν Βλαχίᾳ καὶ περὶ μυστικῶν συνωμοσιῶν, καὶ ἐβλέπομεν ὁ εἷς τὸν ἕτερον ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀντηλλάσσοντο ψιθυρισμοὶ καὶ ἐρωτήσεις καὶ ἀπορίαι. Τί ἆρά γε ἐσήμαινεν ἡ ἀφοριζομένη

ἐπανάστασις; ὁποία ἡ πηγὴ τοῦ κινήματος; Ἐγνωρίζομεν μόνον, ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἦτο μέγας καὶ πολὺς ἐν Ρωσσίᾳ, καὶ κάπως ὑπεθέσαμεν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Ρωσσικῆς τινος ὑποκινήσεως, ὅτι ἐγένετο προανάκρουσμά τι Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα διετυποῦντο μόλις ὡς συμπερασμοὶ ἀόριστοι καὶ συγκεχυμένοι, πολλῷ πλέον ἢ ὅσον δύναμαι σήμερον ἐνταῦθα νὰ παραστήσω.

Καὶ οἱ Τοῦρκοι ὅμως τῆς Σμύρνης ἦσαν εἰς τὸ σκότος εἰσέτι ὡς πρὸς τὰ διατρέχοντα, οὐδ' εἶχον ἀκριβῶς ἐννοήσει ὅτι οἱ ραγιάδες ἀφ' ἑαυτῶν ἐπανέστησαν. Ἐνόμιζον ὅτι ἐκ Ρωσσίας ἐπέρχεται ὁ κίνδυνος. Οὐχ ἧττον εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ὁ φανατισμὸς αὐτῶν ἐξηγέρθη. Ἐπρόκειτο περὶ πολέμου κατ' ἀπίστων· ἄρα πᾶς χριστιανὸς ἐχθρός, πᾶς δὲ ραγιᾶς πρόχειρον θῦμα. Ἀπὸ τῆς πρώτης λοιπὸν ἡμέρας ἐμαύρισε δι' ἡμᾶς ὁ ὁρίζων καὶ μᾶς κατεπλάκωσε τὴν ψυχὴν ἡ ἀνησυχία καὶ ὁ φόβος.

Αἱ λέξεις αὗται, ἀνησυχία, φόβος, συχνάκις ἤδη διέφυγον τὸν κάλαμόν μου. Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ ἐπιδείξω γενναιότητα, τὴν ὁποίαν οὔτε εἴχομεν, οὔτε ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν; Μή, ἀναγνῶστα, μειδιάσῃς, ἀναλογιζόμενος ὅτι εἶμαι Χῖος καὶ ἀποδίδων εἰς φυλετικὴν δῆθεν ἰδιοσυγκρασίαν τὴν ἀτολμίαν μου. Ἤθελον νὰ σ' ἔβλεπον τότε εἰς τὴν θέσιν μου, ἔσω

γενναῖος καὶ ἂν φρονῇς ὅτι εἶσαι. Ἄοπλοι, ἀπροστάτευτοι, τεταπεινωμένοι ἀπὸ τὴν δουλείαν, ἐκτεθειμένοι εἰς τοῦ πρώτου ἐξηγριωμένου Τούρκου τὴν ὀργὴν ἢ καὶ τὴν μάχαιραν, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐλπίδος νὰ τύχωμέν ποτε δικαιοσύνην ἢ κἂν ἐκδίκησιν, πῶς ἦτο δυνατὸν ἡμεῖς, οἱ ταπεινοὶ ἔμποροι τοῦ Χανίου τῆς Σμύρνης, νὰ ἔχωμεν γενναιότητα; Πρὸς τί ἠδύνατο ἡ γενναιότης νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ; Ὑπομονὴν μόνον εἴχομεν, μᾶς ἐχρειάζετο δὲ ὑπομονὴ πολλή, διότι ἡ ζωή μας ἔκτοτε ἦτο διαρκὴς ἀγωνία καὶ μακρὸν μαρτύριον. Ἀλλ' ἔχει καὶ ἡ ὑπομονὴ τὰ ὅριά της. Ἐνίοτε ἐξαντλεῖται, καὶ τὴν διαδέχεται τότε εἴτε ἡ ἀπόγνωσις, εἴτε ἡ ἀπελπισία ἐκείνη ἡ ἄγουσα εἰς τὸν ἡρωϊσμόν. Πολλὰ ἡρωϊσμοῦ παραδείγματα καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἰς τὴν γενικὴν τῶν ἀνθρώπων ἱστορίαν, τὴν γραπτὴν καὶ τὴν ἄγραφον, εἶναι ἴσως ἀπελπισίας τοιαύτης παραγόμενα. Ἐμὲ ὁ Θεὸς μ' ἐφύλαξεν ἀπὸ τὴν ἀπόγνωσιν, ἡ δὲ φύσις δὲν μὲ προητοίμασε διὰ τὴν ἀπελπισίαν τοῦ ἡρωϊσμοῦ. Ἀλλ' ὅμως ποτὲ δὲν μοῦ ἐξηντλήθη ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ ἐλπίς, καὶ πολλάκις ἐδόξασα ἐπὶ τούτῳ τὸν Ὕψιστον.

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν Κυριακὴν ἐκείνην τοῦ ἀφορισμοῦ, ὑπῆγα μίαν πρωΐαν εἰς τὸ Χάνι τῶν Ἑβραίων πρὸς σύναξιν χρημάτων. Εἶχον εἰσπράξει

ποσόν τι καὶ ἔθετον ἐντὸς τοῦ κόλπου μου τὸν περιέχοντα τὰ συναχθέντα σάκκον, ὅτε ἀκούω αἴφνης κραυγὰς καὶ ποδοβολητόν, καὶ βλέπω χείμαρρον Χριστιανῶν καὶ Ἑβραίων φευγόντων δρομαίως πρὸς ἡμᾶς. Πρὶν ἢ ὁ Ἑβραῖός μου προφθάσῃ νὰ κλείσῃ τὴν θύραν, ἡ σκοτεινὴ ἀποθήκη εἶχε πληρωθῆ ὑπὸ ἐντρόμων ὁμοθρήσκων του. Αἱ διακεκομμέναι φράσεις, τὰς ὁποίας ἐψιθύριζον εἰς τὴν Ἰσπανικὴν διάλεκτόν των, δὲν μ' ἐφώτισαν οὔτε μὲ καθησύχασαν· δὲν ἐγνώριζον καὶ αὐτοὶ τί συνέβη καὶ διατί ἔφευγον.

Ἀφοῦ ὁ θόρυβος ἐκόπασε καὶ ἐπανῆλθεν ἔξω ἡ ἡσυχία, ἠνοίξαμεν μετὰ προσοχῆς τὴν θύραν. Βαθμηδὸν καὶ αἱ λοιπαὶ ἀποθῆκαι ἠνοίγοντο, οἱ δὲ ἐντὸς αὐτῶν καταφυγόντες ἐξήρχοντο ἐνθαρρυνθέντες, καὶ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐγνώσθη ἐπὶ τέλους ἡ ἀληθὴς τοῦ τρόμου ἐκείνου αἰτία.

Κάμηλος φέρουσα φορτίον βάμβακος ὠλίσθησεν εἰς τὴν στενὴν τῆς ἀγορᾶς ὁδὸν καὶ πίπτουσα ἔθραυσεν ἑνὸς ἐργαστηρίου τὴν θύραν. Ὁ κρότος τῆς κρημνισθείσης θύρας, αἱ κραυγαὶ τῶν ἀγωγιατῶν καὶ τῶν ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου Ἑβραίων, ἡ περὶ τὴν πεσοῦσαν κάμηλον συρροή, ταῦτα πάντα ἐξελήφθησαν ἐν ἀκαρεῖ ὡς ἀρχὴ ὀχλαγωγίας, καὶ ἐπῆλθε παραζάλη γενικὴ καὶ φυγὴ καὶ τρόμος.

Ὅταν ὑπάρχῃ ἡ ἀπαιτουμένη δόσις ψυχολογικῆς προδιαθέσεως, δὲν ἀπαιτεῖται πολὺ πρὸς διάδοσιν πανικοῦ φόβου. Ἀτυχῶς δὲ ὑπῆρχε λόγος ἰσχυρὸς πρὸς ὕπαρξιν τοιαύτης προδιαθέσεως. Διότι τῶν Τούρκων ὁ ἐρεθισμὸς ἐσημέραι ηὔξανεν, ἦσαν δὲ γνωσταὶ αἱ ἐν τῇ συνοικίᾳ των συναθροίσεις, καὶ εἶχον ἀκουσθῇ ἀπειλαὶ προσεχοῦς ἐπιθέσεως. Ἀλλ' ἐγὼ οὐδὲν εἰσέτι περὶ τούτων ἐγνώριζον, οὐδὲ προέβλεπον νέας κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην συγκινήσεις.

Ἀπεχαιρέτισα λοιπὸν τοὺς Ἑβραίους, ἐδίπλωσα ἐπὶ τοῦ στήθους τὸ φόρεμα πρὸς πλειοτέραν προφύλαξιν τοῦ ἐντὸς τοῦ κόλπου μου σάκκου, καὶ ἐκίνησα διὰ νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ μόλις εἰσέβην εἰς τὴν κεντρικὴν τῆς ἀγορᾶς ὁδόν, ἀκούω κραυγὰς ἐκ νέου καὶ ἀλαλαγμούς, καὶ πρὶν ἔτι λάβω τὸν καιρὸν ν' ἀποσυρθῶ ἢ προφυλαχθῶ, εὑρίσκομαι ἐντὸς σμήνους Τούρκων τρεχόντων μὲ τὰ ξίφη εἰς χεῖρας γυμνά. Πῶς δὲν μὲ κατεπάτησαν, δὲν μ' ἐφόνευσαν, δὲν δύναμαι καὶ τώρα εἰσέτι νὰ ἐννοήσω.

Τὸ ρεῦμα μὲ παρέσυρε. Ἔτρεχον κ' ἐγὼ μετ' αὐτῶν. Ἥρπαζον ἐδῶ κ' ἐκεῖ λακτίσματα καὶ γρονθοκοπήματα, ἀλλ' ἔτρεχον, ἔτρεχον κατάτρομος, μὴ γνωρίζων οὔτε ποῦ πηγαίνω, οὔτε τί θ' ἀπογίνω, ἀλλ' οὐδὲ σκεπτόμενος περὶ τούτου. Ἦτο ὡς ὄνειρον, ἀλλ' ὄνειρον φρικτόν. Ἐγνώριζον κάλλιστα τὰς ὁδοὺς

τῆς Σμύρνης, ἀλλ' ὁποίας ὁδοὺς διηρχόμην δὲν ἔβλεπον, οὐδὲ τώρα ἐνθυμοῦμαι.

Ἐνθυμοῦμαι μόνον, ὅτι εἰς μίαν τοῦ δρόμου στροφὴν εἶδον τοῦ Χανίου μας τὴν θύραν ἀντικρύ μου καὶ τὴν ἀνεγνώρισα. Ἦτον ἡμίκλειστος. Δὲν γνωρίζω, πῶς εὑρέθην ἐντὸς τοῦ Χανίου, εἰς τὸ δωμάτιόν μου, πλησίον τοῦ πατρός μου. Ὅλα ταῦτα ἔμειναν συγκεχυμένα εἰς τὴν μνήμην μου.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι εὑρέθην κείμενος ἐπὶ τοῦ στρώματος, ὕπτιος, ἀσθμαίνων· καί, ἄνωθέν μου, κλίνων τὴν κεφαλὴν ὁ πατὴρ μ' ἐρράντιζε μὲ ὕδωρ ψυχρόν.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ᾐσθάνθην βάρος ἐπὶ τοῦ στήθους πολύ, καὶ τότε μόνον συλλογισθεὶς τὸν σάκκον ἔφερον τὴν χεῖρα εἰς τὸν κόλπον μου καὶ τὸν ἐσήκωσα ἀπὸ τοῦ στήθους.

Ἐνθυμοῦμαι τὸ μειδίαμα τοῦ πατρός μου, ὅτε τῷ παρέδωκα τὸν σάκκον. Τὸ μειδίαμα ἐκεῖνο τὸ ὑπέλαβον τότε ὡς ἔκφρασιν εὐχαριστήσεως διὰ τῶν χρημάτων τὴν διάσωσιν. Ἀλλ' ἀφοῦ ἀπέκτησα κ' ἐγὼ τέκνα, τότε μόνον ἐνόησα τὴν ἀληθῆ του σημασίαν.

—Τί μὲ μέλει τώρα περὶ χρημάτων; διὰ σέ, υἱέ μου, μὲ μέλει!

Ἰδοὺ τοῦ πατρικοῦ ἐκείνου μειδιάματος ἡ ἔννοια. Μὲ ἠγάπα ὁ πατήρ μου· μὲ ἠγάπα περιπαθῶς. Ποτὲ δὲν μοὶ τὸ εἶπεν, οὔτε μοὶ τὸ ἀπέδειξε

δι' ἐκχύσεων ἢ ἐπιδείξεων τρυφερότητος. Μόνον ἀφοῦ ἀπέθανε καὶ δὲν τὸν εἶχον πλησίον μου, καὶ ἀνεπόλουν τὰς περιπετείας καὶ τὰ ἐλάχιστα περιστατικὰ τῆς πολυετοῦς συμβιώσεώς μας, τότε μόνον ἐνόησα καὶ ἐξετίμησα ἀκριβῶς τὸν βαθμὸν τῆς πρὸς ἐμὲ στοργῆς του. Διατί τοῦτο; Ἆρά γε διότι ἀπαιτεῖται νὰ ἀπολέσωμέν τι, ὅπως αἰσθανθῶμεν τὴν ἀξίαν του ὅλην; Ἢ μὴ διότι αἱ συμφοραὶ καὶ τὰ δεινοπαθήματα μοῦ ἤνοιξαν βραδύτερον τὸν νοῦν καὶ μοῦ ἐπλάτυνον τὴν καρδίαν;

Ποῦ ἐντούτοις οἱ Τοῦρκοι ἐκεῖνοι ἔτρεχον; Κατόπιν τὸ ἔμαθον. Διηυθύνοντο πρὸς τὴν συνοικίαν τῶν φράγκων μὲ κακοὺς κατὰ τῶν ἐκεῖ κατοικούντων σκοπούς. Εὐτυχῶς ὁ πασᾶς προλαβὼν ἴσχυσε νὰ τοὺς κατευνάσῃ καὶ οὐδὲν ἀπευκταῖον συνέβη τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπέλθει τῆς ἀληθοῦς τρομοκρατίας ἡ ἀρχή. Καὶ ὅμως ἡ ὀχλαγωγία ἐκείνη, ἡ πρώτη Τούρκων ἐνόπλων κατὰ Χριστιανῶν διαδήλωσις, ἡ πρώτη μου πραγματικοῦ κινδύνου συναίσθησις, ἔμεινεν ἐγκεχαραγμένη εἰς τὴν μνήμην μου, ζωηρότερον ἴσως τῶν ὅσων μετέπειτα εἶδον καὶ ἔπαθον.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης οἱ Τοῦρκοι ἐγένοντο ἐπιθετικώτεροι. Αἷμα εἰσέτι δὲν ἐχύνετο, ἀλλ' αἱ ὕβρεις, αἱ ἀπειλαί, τὰ βλοσυρὰ βλέμματα, ἡ ἐπίδει-

ξις τῶν ὅπλων, ἦσαν προοίμια ἐπίφοβα τῆς ἐπερχομένης καταιγίδος. Διότι τὰ πράγματα ἐδεινοῦντο, καὶ ἐξηπλοῦτο ἡ ἐπανάστασις. Εἰς πᾶσαν δὲ κραυγὴν ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀνταπεκρίνετο νέα τοῦ τουρκικοῦ φανατισμοῦ ἔκρηξις, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους ἔλειψε πᾶς φραγμὸς καὶ ἀφηνίασαν ὡς μαινόμενοι οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἔσφαξαν καὶ ἐλεηλάτησαν καὶ ἠνδραπόδισαν.

Αἱ εἰδήσεις δὲν ἤρχοντο μέχρις ἡμῶν οὔτε τακτικῶς οὔτε ἀκριβῶς, ἀλλ' ἔφθανεν ὅπως δήποτε ἕως τῶν μυχῶν τοῦ Χανίου μας ἡ ἀντήχησις τῶν πρώτων ἐκείνων τῆς ἐθνεγερσίας σεισμῶν. Οὕτως ἐμανθάνομεν τὰ ἐν Βλαχίᾳ συμβαίνοντα, οὕτως ἠκούσαμεν μίαν ἡμέραν, ὅτι ὁ Μωρέας ἐσηκώθη, ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ οἱ προεστῶτες τῆς Πελοποννήσου ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κινήματος, συγχρόνως δὲ ἦλθεν ἡ φήμη, ὅτι ἡ Ὕδρα καὶ αἱ Σπέτσαι ἐπανέστησαν.

Ὅτε ἀνατρέχων διὰ τῆς μνήμης εἰς τὸ ἔνδοξον ἐκεῖνο παρελθόν, συλλογίζομαι τὰ καθέκαστα, καὶ ἀναλύων τὰς τότε ἐντυπώσεις μου ἐξετάζω αὐτὰς ὡς ἀντανάκλασιν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς κοινῆς τότε γνώμης, καταλήγω συχνάκις εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος συμμετοχὴ τῶν ναυτικῶν μας νήσων εἰς τὸ ἐθνικὸν κίνημα συνετέ-

λεσε πλειότερον ἴσως, ἀφ' ὅσον πολλοὶ τὴν σήμερον δύνανται νὰ ἐννοήσωσιν, εἰς τὴν στερέωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν λέγω τοῦτο διὰ τὴν μεγίστην ὑλικὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα παρέσχον εἰς τὸ ἔθνος, οὔτε διὰ τὰ λαμπρὰ κατορθώματα δι' ὧν περιεβλήθη νέον στέφανον ἀμαράντου δόξης τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα. Ὄχι ταῦτα τὰ εἴδομεν καὶ τὰ ἐνοήσαμεν κατόπιν. Ἀλλ' εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε ἡμεῖς οἱ ζῶντες μακρὰν τοῦ κρατῆρος τῆς ἐθνικῆς ἐκρήξεως ἠκούσαμεν, ὅτι οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ψαριανοὶ ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, συνησθάνθημεν ζωηρότερον περὶ τίνος ἐπρόκειτο.

Οἱ πλοίαρχοι τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν ἐξεπροσώπευσαν, δι' ὁρατοῦ τρόπου τινὰ καὶ συγκεκριμένου στοιχείου, τὸν γενικόν, τὸν πανελλήνιον χαρακτῆρα τῆς Ἐπαναστάσεως. Διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν γνώριμοι, πολλοὶ ἐθεωροῦντο ὡς φίλοι, τὰ ὀνόματα καὶ τὰ πρόσωπά των ἦσαν γνωστὰ εἰς ὅλους τοὺς λιμένας, εἰς πάσας τὰς ἀγοράς, ὅπου ὑπῆρχον Ἕλληνες. Ὥστε, ὅτε ἠκούσαμεν ὅτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, οἱ γνώριμοι, οἱ φίλοι μας, ἀγωνίζονται ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος καὶ ὡρκίσθησαν ἢ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἢ ν' ἀποθάνωσιν, ἠλεκτρίσθημεν πάντες πολλῷ πλειότερον ἢ ὅτε ἐμάθομεν

τοῦ Ὑψηλάντου τὸ κίνημα ἢ καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου τὴν ἐξέγερσιν.

Ὁμιλῶ περὶ τῶν πρώτων ἀργῶν τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων. Κατόπιν ἐπῆλθον ἄλλαι ἀφορμαί, ὅπως συναισθανθῶμεν τὸ ἀδιάρρηκτον τοῦ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν συνδέσμου μας. Οἱ Τοῦρκοι, σφάζοντες καὶ καταστρέφοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες ἁπανταχοῦ ἄνδρας ἀόπλους καὶ τὰ γυναικόπαιδα, ἐφρόντιζον νὰ μᾶς ἐνθυμίζωσι τὸ ἀλληλένδετον τοῦ γένους, καὶ ἂν ἡμεῖς εἴχομεν διάθεσιν νὰ τὸ λησμονήσωμεν.

Συγχώρει, ἀναγνῶστα, τὰς παρεκβάσεις μου. Ἡ γεροντική μου χεὶρ ὑπείκουσα εἰς τῆς γεροντικῆς μου καρδίας τὴν ὤθησιν ἀρέσκεται ἐνδιατρίβουσα εἰς τὰς συσσωρευμένας ἀναμνήσεις τῶν παθημάτων καὶ τῶν ἐντυπώσεων τῆς νεότητός μου. Ἡ πρόθεσίς μου εἶναι νὰ περιορισθῶ εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου μου. Ἀλλ' ὁ βίος ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ἀποτελεῖ μικρὰν μονάδα συνεχομένην μετὰ τοῦ συνόλου τῶν κυκλούντων ἡμᾶς στοιχείων. Πῶς νὰ χωρίζω ἑκάστοτε τὰς περιδινήσεις τοῦ εὐτελοῦς ἀτόμου μου ἀπὸ τῆς κινήσεως τοῦ γενικοῦ ἀνεμοστροβίλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρεσύρετο;

Διὰ τοῦτο, καὶ διότι εἶμαι γέρων, δὲν θ' ἀποφεύγω ἴσως πάντοτε τὰς τοιαύτας παρεκβάσεις γράφων

τ' ἀπομνημονεύματά μου. Ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχεις ὑποχρέωσιν νὰ μὲ ἀναγνώσῃς μέχρι τέλους, ἀναγνῶστά μου. Ὅταν ἦσο μικρὸς καὶ σὲ ἔλεγε παραμύθια ἡ τροφός σου, τὰ ἔλεγε διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ οὐχὶ μόνον τὴν ἰδικήν σου περιέργειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν ἡ ἰδία συνησθάνετο νὰ τὰ λέγῃ. Σ' ἔπαιρνεν ἴσως ὁ ὕπνος ἐνίοτε. Ἀλλ' ἐξηκολούθει λέγουσα ἐκείνη, καὶ σὺ ἐξυπνῶν ἤκουες τοῦ διηγήματος τὸ τέλος. Ἰδοὺ διατὶ ἐνθυμεῖσαι τὴν ἀρχὴν μόνον καὶ τὸ τέλος πολλῶν παραμυθίων, χωρὶς ἴσως νὰ γνωρίζῃς, διατὶ δὲν ἐνθυμεῖσαι τὴν μέσην. Ἀλλὰ τὸ ἰδικόν μου παραμύθι δὲν ἔχει καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος· ὥστε δύνασαι νὰ κοιμηθῇς ἀπὸ τοῦδε, ἀναγνῶστά μου. Δὲν μὲ διακόπτεις.

Τὰ πρῶτα περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ἀκούσματα ἦλθον μέχρις ἡμῶν κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστήν. Ὁποία Τεσσαρακοστὴ καὶ τί Πάσχα ἦτον ἐκεῖνο! Ἐπηγαίνομεν τακτικῶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καθόσον μάλιστα ἐκεῖ μετεδίδοντο αἱ εἰδήσεις, συχνάκις ψευδεῖς, συνήθως ἐξωγκωμέναι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους αἱ μόναι εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἐμανθάνομεν. Καὶ μὴ ὑποθέσῃ τις, ὅτι μᾶς ἀπέσπα τὸν νοῦν ἡ περὶ ταῦτα φροντὶς ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν. Ἀπ' ἐναντίας! Τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα ἦτο ἰσχυρὸν τότε, τὰ δὲ παθήματα τοῦ γένους ἐνεσαρκοῦντο, οὕτως εἰ-

πεῖν, δι' ἡμᾶς εἰς τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, καὶ αἱ κατανυκτικαὶ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος ἀκολουθίαι ἐξεπροσώπουν τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας.

Περὶ τὰ μέσα τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος φῆμαι ἀπαίσιοι διεδόθησαν. Ἠκούσθη ὅτι γίνονται φυλακισμοὶ καὶ δημεύσεις καὶ σφαγαὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν προκρίτων τοῦ γένους ἀπεκεφαλίσθησαν.

Τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα, ἐμάθομεν ὅτι ἐθανατώθη καὶ ὁ μέγας Διερμηνεὺς ὁ Μουρούζης, ὁ δὲ τρόμος τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων ἀκουσμάτων ἐπέρριπτε πέπλον πένθους εἰς τὰ εὐφρόσυνα τῆς Ἀναστάσεως τροπάρια.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας διεδόθη φοβερὰ καὶ καταπληκτικὴ ἀγγελία. Ὁ Πατριάρχης ἐκρεμάσθη! Τὸ πτῶμά του ἐδόθη παίγνιον καὶ ὄργιον εἰς τοὺς Ἑβραίους! Καὶ μᾶς ἐθέρισε τὴν καρδίαν ἡ εἴδησις καὶ μᾶς ἔκοψε τὰ γόνατα!

Διότι ἤμεθα ὑπὸ τὸ κράτος διπλοῦ αἰσθήματος πάντες· τῆς φρίκης, τὴν ὁποίαν εἰς πάντα Χριστιανόν, εἰς πάντα Ἕλληνα, ἐπροξένει ἡ κατὰ τοῦ ἱεροῦ προσώπου τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Ἐθνάρχου, ἱεροσυλία· καὶ τῆς συναισθήσεως, ὅτι οὐδενὸς πλέον ἐξ ἡμῶν ἡ ζωὴ ἦτον ἐξησφαλισμένη. Ἐὰν ἡ Κυβέρνη-

σις αὐτὴ τοῦ Σουλτάνου ἀπετόλμα τοιαῦτα εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατὰ τῶν ἀρχηγῶν, κατὰ τῶν προκρίτων τοῦ γένους, ὁποίους διετρέχομεν κινδύνους οἱ ἄσημοι ραγιάδες ἡμεῖς ἐκ τῆς ἀχαλινώτου θηριωδίας τῶν Τούρκων τῆς Σμύρνης, καὶ ἔτι μᾶλλον τῶν τῆς Ἀνατολῆς;

Εἶχον ἤδη πρὸ ἡμερῶν ἀρχίσει νὰ συσσωρεύωνται περὶ τὴν Σμύρνην σμήνη ἄτακτα ἀγρίων ὁπλοφόρων, τοὺς ὁποίους ἡ δίψα τοῦ αἵματος καὶ τῆς λεηλασίας εἵλκυεν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ πασᾶς ἐφαίνετο εἰσέτι κηδόμενος τῆς ἀσφαλείας τῶν κατοίκων καὶ ἐκράτει ἐκτὸς τῆς πόλεως τὰ θηρία ἐκεῖνα. Ἀλλ' ἡ γειτνίασίς των ἐξῆπτε καὶ ἠρέθιζε τοὺς ἐγχωρίους Τούρκους. Ἐγίνοντο οὗτοι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀπειλητικώτεροι καὶ ἐκ τῶν ἀπειλῶν μετέβαινον εἰς τὴν πρᾶξιν. Ἡ χεὶρ ἔπιπτε συχνάκις ἐπὶ τῆς μαχαίρας, καὶ ἤρχιζεν ἡ μάχαιρα νὰ ἐξέρχηται εὐκόλως τῆς θήκης, πολλοὶ δὲ ἀθῷοι ἐπληγώθησαν καί τινες ἐθανατώθησαν εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Σμύρνης.

Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν αἱ ἀπαρχαὶ τῆς θυσίας. Κατόπιν ἐπῆλθον τὰ ὄργια τῆς λύσσης, αἱ σφαγαὶ καὶ οἱ ἐμπρησμοὶ καὶ αἱ αἰχμαλωσίαι, οὐχὶ μόνον εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς ἀγορὰς καὶ εἰς τῶν Χριστιανῶν τὰς οἰκίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν Προξενείων, καὶ ἐπὶ αὐτῶν ἔτι τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων,

ἀπὸ τῶν ὁποίων ἑκατοντάδες φυγάδων ἡρπάγησαν καὶ ἐσφάγησαν. Ἀλλὰ ταῦτα μετέπειτα τὰ ἐπληροφορήθην. Δὲν τὰ εἶδον, καὶ δὲν θέλω νὰ γράφω εἰμὴ μόνον ὅσα εἶδον καὶ ὑπέφερον.

Πολλοὶ ἐν τούτοις ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν ἤρχισαν κρυφίως νὰ φεύγωσι. Ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν ἡμέραν ἐμανθάνομεν, ὅτι ἐγένετο ἄφαντος ἐκ τῶν γνωστῶν μάς τις. Τί ἔπαθε! Μὴ τὸν ἐφόνευσαν; Μὴ κρύπτεται φοβηθείς; Ἐγίνετο ἐπὶ τέλους γνωστὴ ἡ φυγή του. Τὸ δὲ παράδειγμα τῶν φευγόντων, καὶ ὁ φόβος τῶν ὁσημέραι αὐξανόντων κινδύνων, δὲν μᾶς ἄφινον νὰ ἡσυχάσωμεν, τὸν πατέρα μου καὶ ἐμέ. Μᾶς κατέλαβεν ἀκατάσχετος ὁ πόθος τῆς φυγῆς. Ἄλλο δὲν ἐσκεπτόμεθα εἰμὴ πῶς ν' ἀναχωρήσωμεν.

Τὸ δὲ πρᾶγμα ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀπέβαινε δυσκολώτερον. Αἱ Τουρκικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἐπέτρεπον πλέον τὴν ἀναχώρησιν τῶν ραγιάδων. Ἐλέγετο μάλιστα, ἀλλὰ δὲν ἠθέλομεν εἰσέτι νὰ τὸ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ πρόξενοι ἔλαβον διαταγὰς ν' ἀπωθῶσι τοὺς ἐπὶ ξένων πλοίων προσφεύγοντας. Δὲν τὸ ἐπιστεύομεν, καὶ ὅμως ἦτον ἀληθές. Εὐτυχῶς εὑρέθησαν καὶ πρόξενοι καὶ πλοίαρχοι ἔχοντες σπλάγχνα, καὶ μὴ θέλοντες νὰ γίνωσι προμηθευταὶ σφαγίων εἰς τοὺς Τούρκους!

Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἀφίχθη εἰς Σμύρνην ἀρ-

χαῖος τοῦ πατρός μου φίλος, ὁ καπετὰν Βισδίλης, κυβερνήτης γολέτας ὑπὸ Ρωσσικὴν σημαίαν. Ἀνέπνευσεν ὁ πατήρ μου, ὅτε μίαν πρωΐαν τὸν εἶδεν εἰσερχόμενον εἰς τὸ Χάνιον πρὸς ἐπίσκεψίν μας. Ὁ ἀγαθὸς πλοίαρχος ἤρχετο νὰ μᾶς προσφέρῃ τὸ πλοῖόν του. Ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν, μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ φορτίου ὑπεσχέθη νὰ μᾶς μεταφέρῃ εἰς Χίον.

—Εἰς τὴν Χίον, ἀνέκραξα, ὅτε μοὶ ἐξεμυστηρεύθη ὁ πατὴρ τὴν ἀπόφασίν του. Μὴ ἐκεῖ θὰ εἴμεθα ἀσφαλέστεροι ἀπ' ἐδῶ;

—Ἐκεῖ θὰ εἴμεθα ὅλοι ὁμοῦ μὲ τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς σου. Ἢ θὰ σωθῶμεν μετ' αὐτῶν, ἢ ὅλοι ὁμοῦ ἂς καταστραφῶμεν!

Ἐν τῷ μεταξὺ προητοιμαζόμεθα. Ἀλλ' οὔτε καιρὸν διὰ προετοιμασίας εἴχομεν, οὔτε ἠθέλομεν νὰ προδώσωμεν δι' ἀκαίρων μέτρων τὸ μυστικὸν σχέδιόν μας. Τὰ ἐμπορεύματα ἀπεφασίσαμεν νὰ τὰ παραιτήσωμεν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ ἀσύνακτα χρέη εἰς τῶν ὀφειλετῶν μας τὴν συνείδησιν, ἐὰν διασωθῶσι καὶ ἐκεῖνοι. Ἐπερισυνάξαμεν ὅσα χρήματα ἠδυνήθημεν, καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ καρδίας παλλούσης ἐπεριμένομεν τοῦ ἡλίου τὴν δύσιν, κατὰ τὴν μετὰ τοῦ φίλου πλοιάρχου συνεννόησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Τὸ φῶς τοῦ ἡλίου εἶχε κρυβῆ, ἀλλὰ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπέλθει τῆς νυκτὸς τὸ σκότος ὅτε, κλείσαντες τὴν ἀποθήκην, ἐξήλθομεν τοῦ Χανίου.

Ἡ πύλη ἦτον εἰσέτι ἀνοικτή. Δὲν εἴχομεν οὔτε σάκκον, οὔτε δέμα, οὐδ' ἄλλο τι δυνάμενον νὰ ὑποδείξῃ τοὺς σκοπούς μας. Εἰς τοὺς κόλπους μας μόνον καὶ ἐντὸς τῶν ἐνδυμάτων ἐκρύψαμεν ὅ,τι ἠδυνάμεθα ἀσφαλῶς καὶ κρυφίως νὰ φέρωμεν μεθ' ἡμῶν.

Οὐδεὶς τῶν γειτόνων ἢ συγκατοίκων ἐγνώριζε τὸ μυστικόν μας. Ἀλλὰ κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν μοῦ ἐφαίνετο ὡς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ κόσμος ὅλος· μοῦ ἐφαίνοντο αἱ εἰσέτι ἀνοικταὶ θύραι καὶ τὰ ἐπὶ τῆς αὐλῆς παράθυρα, ὡς νὰ εἶχον ὀφθαλμοὺς καὶ ἔβλεπον, διὰ μέσου τῶν φορεμάτων, τὰ βάθη τῶν κόλπων μας καί, βαθύτερον ἔτι, τῶν καρδιῶν μας τὰ διανοήματα.

Παρὰ τὴν πύλην ἵστατο ὁ γέρων φύλαξ μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν νώτων.

— Πῶς τόσον ἀργὰ ἔξω, μᾶς ἠρώτησε. Διὰ ποῦ;

— Πηγαίνομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀπεκρίθη ὁ πατήρ μου.

Δὲν ἦτον οὔτε ἡμέρα οὔτε ὥρα ἑσπερινοῦ. Δὲν ἐτόλμησα νὰ εἴπω λέξιν πρὸς τὸν πατέρα μου, ἀλ-

λ' ἤμην βέβαιος, ὅτι ὁ γέρων Ὀθωμανὸς ἐνόησεν ὅτι φεύγομεν καὶ ὅτι θὰ τρέξῃ νὰ μᾶς καταδώσῃ. Πᾶσα σκιὰ μακρόθεν μοὶ παρίστατο ὡς Γιανίτσαρος ἢ Ζεϊβέκης κρατῶν σπάθην εἰς τὰς χεῖρας· ἀνὰ πᾶν βῆμα ἀνέμενον ἀπροσδόκητόν τινα καταστροφήν.

Χάριτι θείᾳ οὐδεμία ἀπευκταία συνάντησις διετάραξε τὴν πορείαν μας. Ὁ πλοίαρχος εἶχεν ὁρίσει ποῦ θὰ τὸν εὕρωμεν, εἰς ἀπόκεντρον τῆς πόλεως ἄκραν, καὶ μᾶς ἐπερίμενεν εἰς τὸ παράλιον· ἡ λέμβος ἦτο παρέκει· ἐρημία καὶ ἡσυχία ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἄκρα, καὶ ἡ ἑσπέρα σκοτεινή. Ἐπηδήσαμεν ἐντὸς τῆς λέμβου καὶ ἐμπρός!

Μόνον ὅτε ἀνέβημεν ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἠσθάνθην τὸ στῆθός μου ἐλαφρότερον καὶ ἀνέπνευσα ἐλευθέρως. Ξένα πλοῖα δὲν εἶχον εἰσέτι συληθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὥστε ὑπὸ τὴν Ρωσσικὴν τῆς γολέτας σημαίαν ἐφρόνουν, ὅτι πᾶς ἄμεσος κίνδυνος ἐξέλιπε. Ἐφανταζόμην δέ, ὅτι φεύγοντες τὴν Σμύρνην ἐφεύγομεν τοὺς τρόμους καὶ τὰ βάσανα καὶ τοὺς κινδύνους, καὶ ἐλησμόνουν τὴν πρώτην μου ἀπ' ἀρχῆς ἐντύπωσιν, ὅτι μεταβαίνοντες εἰς Χίον δὲν ἐσωζόμεθα ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ἄλλως τε ὅσῳ τὸ ἐσκεπτόμην τόσῳ ἐπειθόμην, ὅτι ἐκεῖ ἠθέλομεν μείνει ἀβλαβεῖς καὶ ἥσυχοι. Οἱ ὀλίγοι ἐν τῇ νήσῳ Τοῦρκοι ἦσαν ἐξημερωμένοι, ἐπὶ

τέλους δὲ ἦσαν ὀλίγοι. Οἱ Χῖοι ἦσαν ἐργατικοί, φιλήσυχοι καὶ εἰρηνικοί. Εὐημεροῦντες καὶ αὐτοδιοικούμενοι, ἦσαν οἱ εὐτυχέστεροι τῶν Ἑλλήνων τότε. Δὲν ὑπῆρχεν ἄρα πιθανότης οὔτε ἡ ἐπανάστασις νὰ μεταδοθῇ εἰς Χίον, οὔτε τῶν Τούρκων ἡ ὀργὴ καὶ ὁ φανατισμὸς κατὰ τῶν κατοίκων της νὰ ἐκσπάσωσιν. Ὅθεν ἔβλεπον μὲ ἥσυχον τὴν καρδίαν τῆς ἀναχωρήσεως τὰς προετοιμασίας. Ἡ ἄγκυρα ἐκρέματο ἤδη ἀπὸ τῆς πρῴρας· ἅμα ἀνήλθομεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἡ λέμβος ἀνηρτήθη, τὰ ἱστία ἡπλώθησαν καὶ ἀπεπλεύσαμεν.

Ἐκοιμήθην τὴν νύκτα ὡραῖα. Ἀφ' ὅτου οἱ νυκτερινοὶ ἐκεῖνοι τουφεκισμοὶ μὲ εἶχον ἐξυπνήσει κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου, ὁ ὕπνος μου ἦτο διακεκομμένος καὶ ἀνήσυχος, ἐσχάτως δὲ οἱ αὐξάνοντες κίνδυνοι καὶ αἱ περὶ φυγῆς σκέψεις μοῦ ἐκράτουν τὰ βλέφαρα ἀνοικτὰ καὶ διηρχόμην ἀγρύπνους τὰς νύκτας. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πλοίου ᾐσθανόμην ἀσφαλής. Ἐσκεπτόμην ὀλίγον τὴν ματαιωθεῖσαν εἰς Ἀγγλίαν ἀποδημίαν, μοῦ ἤρχετο κατὰ νοῦν ἡ τρομερὰ ἐκείνη ἐν τῇ ἀγορᾷ παραζάλη, ὅτε ἔτρεχον ἄκων ἐν μέσῳ τῶν Τούρκων, ἐφανταζόμην ποῦ καὶ ποῦ, ὅτι ἔβλεπον ἐνώπιόν μου τὸν Πατριάρχην ἐπὶ τῆς ἀγχόνης, ἀλλὰ τὰ δυσάρεστα φαντάσματα ἀπεδίωξε βαθμηδὸν τῆς σωτηρίας ἡ συναίσθησις, ἡ προσδοκία τῆς μετὰ τῆς

μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν μου συναντήσεως καὶ αἱ γλυκεῖαι τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀναμνήσεις. Ἡ νεότης εἶναι φύσει ἀμέριμνος καὶ εὔελπις· δὲν ἀρέσκεται νὰ ἐνδιατρίβῃ εἰς τὰ θλιβερά. Αἱ τῆς Σμύρνης ἀναμνήσεις διελύθησαν βαθμηδὸν ὑπὸ τὸ πρίσμα εὐχαρίστων ὀνειροπολημάτων καὶ ἀπεκοιμήθην ἐν γαλήνῃ, ναναριζόμενος ἀπὸ τοῦ σκάφους τὸ τρίξιμον καὶ ἀπὸ τὴν ὁμαλὴν ἐπὶ τῶν ἐλαφρῶν κυμάτων κίνησίν του.

Τὴν αὐγήν, ὅτε ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, ὁ ἥλιος εἶχε μόλις ἀνατείλει. Ἀντικρύ μας ἐφαίνετο ἡ Χίος, κεκαλυμμένη ὑπὸ διαφανοῦς πρωϊνῆς ὁμίχλης. Μακρὰν δὲ πρὸς τ' ἀριστερὰ ὁ πατήρ μου τείνων σιωπηλῶς τὴν χεῖρα μοὶ ἔδειξεν, ὡς σμῆνος λευκῶν περιστερῶν, σειρὰν ἱστίων ἐπικαθημένων ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος. Ὁ γέρων Βισβίλης,—νομίζω ὅτι τὸν βλέπω ἐνώπιόν μου τώρα, ἐνῷ γράφω,—ὄρθιος ἐπὶ τῆς πρύμνης, μὲ τὰς δύο χεῖρας ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ κύκλῳ τῶν ὀφθαλμῶν, ἠτένιζε μετὰ προσοχῆς, ὡσεὶ προσπαθῶν νὰ μετρήσῃ τὰ πλοῖα.

— Ἔρχονται, ἢ φεύγουν; ἠρώτησεν ὁ πατήρ μου.

— Πηγαίνουν πρὸς τὴν Σάμον, ἀπεκρίθη ὁ πλοίαρχος. Ὁ Θεὸς μαζῆ των!

— Ἀμήν, ὑπέλαβεν ὁ πατήρ μου. Καὶ οἱ δύο γέροντες ἔκαμον τὸν σταυρόν των.

Πρώτην τότε φορὰν ἐπεφάνη εἰς ἐμὲ συσσωματωμένη ἡ ἰδέα τῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ αἴσθησις τῆς Ἐθνεγερσίας. Αἱ λευκαὶ ἐκεῖναι περιστεραὶ ἦσαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τὰ πλοῖα. Ἐπ' αὐτῶν ἐκυμάτιζε τοῦ Σταυροῦ ἡ σημαία. Καὶ διέτρεχον τὰ πλοῖα ἐκεῖνα τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐλεύθερα, καὶ ἦσαν ἐπ' αὐτῶν ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἄφοβοι, καὶ ἐπεδείκνυον ἀπὸ παραλίαν εἰς παραλίαν τὴν σημαίαν των, ἐμψυχοῦντες τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἀψηφοῦντες τοὺς Τούρκους, καὶ ἐπὶ τῆς σημαίας ἐκείνης ἦσαν ἐγκεχαραγμέναι αἱ λέξεις «Ἐλευθερία ἢ θάνατος!»

Ὅτε εἶδον τοὺς δύο γέροντας τοσοῦτον συγκεκινημένους ᾐσθάνθην ἐν ἐμαυτῷ αἴσθημα ἀπερίγραπτον, ἀπερίγραπτον τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσον ἦτον ἀόριστον καὶ συγκεχυμένον. Ἠσθάνθην ὡς νὰ ἐγίνετο πλατύτερον τὸ στῆθος καὶ ὑψηλότερον τὸ σῶμά μου. Ἀλλ' ἦτο στιγμιαῖον καὶ παροδικὸν τὸ αἴσθημα. Ἴσως δέ, ἴσως γράφων τώρα, περιγράφω μᾶλλον τί ἠδυνάμην νὰ συναισθανθῶ τότε, ἢ ὅ,τι πραγματικῶς καὶ ἀκριβῶς συνῃσθάνθην.

Μετ' ὀλίγας ὥρας ἀπεβιβαζόμεθα εἰς Χίον.

Ἐπερίμενον νὰ ἴδω κατὰ τὸ σύνηθες τὴν παραλίαν πλήθουσαν, καὶ γνωρίμους καὶ φίλους ἐπὶ τῆς προκυμαίας, καὶ ν' ἀκούσω τὰ εὔθυμα Καλῶς ὡρίσατε καὶ τοὺς χαριεντισμούς, οἵτινες ἄλλοτε,

κατὰ τοιαύτας περιστάσεις, μεταξὺ τῆς ἀποβάθρας καὶ τῆς λέμβου ἀντηλλάσσοντο. Ἀλλὰ τὸ παρὰ τὴν ἀποβάθραν καφενεῖον ἦτο κενόν, ἡ προκυμαία ἔρημος, ἔρημος ἡ ἀγορά. Εἰς τὰς θύρας μόνον ἐργαστηρίων τινῶν, οἱ ἰδιοκτῆται κατηφεῖς καὶ σιωπηλοὶ μᾶς ἔβλεπον ἀποροῦντες καὶ μᾶς ἐχαιρέτων διαβαίνοντας.

Ἡ θέα τῆς γενικῆς ἐκείνης κατηφείας μὲ κατετάρασσε καὶ μοῦ ἤρχετο νὰ φωνάξω ἐρωτῶν τοὺς πρὸ τῶν ἐργαστηρίων πραγματευτάς: — Δι' ὄνομα Θεοῦ, τί ἔπαθεν ἡ Χίος; τί συμβαίνει; Ἀλλ' ἐβάδιζον κατόπιν τοῦ πατρός μου ἀκολουθῶν τὰ ἴχνη του, καὶ δὲν ἤμην συνειθισμένος νὰ λαμβάνω τὴν πρωτοβουλίαν ποτὲ ἐκείνου παρόντος.

Εὐτυχῶς οὐδ' ἐκεῖνος ἐκρατήθη ἐπὶ πολύ, ἀλλ' εἰσχωρήσας εἰς ἐργαστήριον ἀρχαίου γνωρίμου του, τῷ ἀπηύθυνεν, ἄνευ προοιμίου ἐξηγοῦντος τὴν παρουσίαν μας, τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἐρώτησιν, ἥτις μοῦ ἤρχετο εἰς τὰ χείλη·

— Ηὗρες τὴν ὥραν νὰ ἐπιστρέψῃς, φίλε μου. Ἐδῶ εἶναι κόσμου χαλασμός!

Αὗται ἦσαν αἱ πρῶται τοῦ ἐμπόρου λέξεις. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη μελαγχολικὴ ὑποδεξίωσίς του δὲν τὸν ἐμπόδισεν ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς ἐπιδείξῃ τὴν εὐχαρίστησίν του ἐπὶ τῇ μετὰ τοῦ πατρός μου συναντήσει.

Μᾶς ἠνάγκασε νὰ καθήσωμεν, ἐπέμεινε νὰ μᾶς κεράσῃ καὶ μεταξὺ φιλοξενῶν μᾶς διηγήθη τὰ διατρέξαντα.

Τότε ἐμάθομεν ὅτι ὁ στόλος, τὸν ὁποῖον εἴδομεν τὴν αὐγὴν πλέοντα πρὸς τὴν Σάμον, εἶχε διαμείνει δέκα ἡμέρας εἰς τὰ παράλια τῆς Χίου, ὑπὸ τὸν ναύαρχον Τομπάζην πρὸς ἐξέγερσιν τῆς νήσου, ἀλλ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἅμα ἰδόντες τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα συνέλαβον τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς προκρίτους, τοὺς ὁποίους εἰσέτι ἐκράτουν ὡς ὁμήρους ἐντὸς τοῦ φρουρίου, οἱ δὲ χωρικοὶ δὲν ἐκινήθησαν, καὶ ἀπέπλευσεν ἄπρακτος ὁ στόλος. Καὶ μᾶς ἀφηγήθη λεπτομερῶς ὁ ἐργαστηριάρης τῶν δέκα ἐκείνων ἡμερῶν τὰς περιπετείας, καὶ ἀπηρίθμει τὰ ὀνόματα τῶν συλληφθέντων ὁμήρων, ὀνόματα σεβαστὰ καὶ προσφιλῆ, καὶ περιέγραφε μετὰ συγκινήσεως τὸν τρόμον, τὸν ὁποῖον ἡ σύλληψίς των καθ' ὅλην τὴν νῆσον ἐνέσπειρε. Διότι ἦσαν ἤδη γνωσταὶ αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγαί, ἡ δὲ κράτησις τῶν ὁμήρων ἐθεωρήθη εὐλόγως, ὡς προοίμιον χειροτέρων παθημάτων. Ὥστε ἐνοήσαμεν, διατί ἦτον ἔρημος καὶ κατηφὴς ἡ πόλις. Ἐνοήσαμεν δὲ ταὐτοχρόνως, ὅτι ἡ Σμύρνη δὲν ἦτον ἡ μόνη ἐπικίνδυνος διαμονή· ὅτι ὅπου ἔνοπλοι Τοῦρκοι καὶ ὑπόδουλοι Ἕλληνες, ἐκεῖ θηριώδης ἀγριότης ἐξ ἑνὸς καὶ διαρκὴς ἀφ' ἑτέρου ἀγωνία.

Κατηυθύνθημεν σιωπῶντες πρὸς τὴν οἰκίαν μας. Ὅταν ἔκρουσεν ὁ πατήρ μου τὴν θύραν, εἶδον ἓν δάκρυ σιωπηλὸν ἐπὶ τῆς παρειᾶς του. Ἀλλ' ἐγὼ ᾐσθανόμην τὴν καρδίαν μου σειομένην ὑπὸ τῆς φαιδρᾶς πλημμύρας ἀρχαίων ἀναμνήσεων, καὶ ὅταν ἤνοιξε τὴν θύραν ἡ Ἀνδριάνα, ἡ ὀρφανὴ τῆς τροφοῦ μου θυγάτηρ, ἡ εὔθυμος συμπαίκτρια τῶν παιδικῶν μου χρόνων, ἡ ἀφωσιωμένη τῆς μητρός μου ὑπηρέτρια, ὅταν ἤνοιξε τὴν θύραν καὶ ἰδοῦσα ἡμᾶς ἀπροσδοκήτως ἐνώπιόν της, ἔκθαμβος καὶ περιχαρὴς ἤνοιγε τὰ χείλη νὰ φωνάξῃ τῆς ἐλεύσεώς μας τὴν ἀγγελίαν, ἐγὼ ἐχύθην καί, πρὶν ἔτι προφθάσῃ νὰ κράξῃ, ἔκλεισα μὲ τὴν μίαν χεῖρα τὸ στόμα της, μὲ τὴν ἄλλην δὲ ἔσυρα τὴν λευκὴν οὐρὰν τοῦ χιακοῦ κεφαλοδέσμου της, καὶ ἐλύθησαν αἱ πλεξίδες της, καὶ ἔμεινεν εἰς τὴν χεῖρά μου ἡ λευκὴ ὀθόνη. Ἐλησμόνησα κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν καὶ τὸ πρὸς τὸν πατέρα μου σέβας, καὶ τὰ διελθόντα ἑπτὰ ἔτη ἀφ' ὅτου ἤμην ἀπών, καὶ τοὺς οἰωνούς, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐπέστρεφον εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν.

Ἡ χαρὰ τῆς μητρός μου, ὅτε μᾶς εἶδεν, ἐπεσκίασε πᾶν ἄλλο της αἴσθημα. Τὴν ηὗρα γεροντοτέραν ἀφ' ὅ,τι τὴν ἐγνώριζον τὴν καλήν μου μητέρα, αἱ δὲ ἀδελφαί μου, τὰς ὁποίας ἀφῆκα παιδία μικρά, ἦσαν ἤδη ἀνθηρὰ κοράσια. Ὤ! Μετὰ πόσης χαρᾶς

ἐπιστρέφει τις μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου ἐγεννήθη, πλησίον ἐκείνων τοὺς ὁποίους παιδιόθεν ἠγάπησε! Πόσον γλυκεῖαι αἱ ὧραι τῶν πρώτων συναντήσεων καὶ αἱ περιποιήσεις προσφιλοῦς μητρὸς ὁδηγούσης τὸν ἐπανακάμπτοντα υἱὸν εἰς τὸ παλαιὸν δωμάτιον, εἰς τὴν κλίνην, ὅπου πρὸ ἐτῶν δὲν ἐκοιμήθη, καὶ αἱ ἀσυνάρτητοι ἐκφράσεις τρυφερότητος, καὶ τὰ δάκρυα χαρᾶς τὰ διακόπτοντα τὴν ὁμιλίαν της, καὶ οἱ περιπαθεῖς ἐναγκαλισμοί, καὶ τὰ μητρικὰ φιλήματα! Ἡ δυστυχής μου μήτηρ, πόσα ἔμελλεν εἰσέτι νὰ ὑποφέρῃ πρὶν κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμούς!

Ὁ πατήρ μου ἠθέλησε νὰ μεταβῶμεν ἀμέσως εἰς τὴν ἐξοχήν, εἰς τὸν Πύργον μας, ἀλλ' ἡ Δημογεροντία δὲν τὸ ἐπέτρεψε. Δὲν ἐσυγχωρεῖτο εἰς οὐδεμίαν τῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς πόλεως. Οἱ Τοῦρκοι, ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ κρατουμένων, ἤθελον ὅλους ἡμᾶς ἐκεῖ, πλησίον, ὑπὸ τὴν χεῖρα, ὑπὸ τὴν μάχαιράν των.

Ἐμείναμεν λοιπὸν θέλοντες καὶ μὴ εἰς τὴν πόλιν, πιστεύοντες ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως, δὲν θὰ βραδύνωσι τὰ πράγματα νὰ ἡσυχάσωσιν. Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προΐδῃ ἔκτοτε τὴν μακρὰν τοῦ ἀγῶνος διάρκειαν. Ἡμεῖς δ' ἐν Χίῳ, χρεωστῶ νὰ τὸ ὁμολογήσω, δὲν εἴχομεν κατ' ἀρχὰς μεγάλας περὶ τελικῆς ἐπιτυχίας ἐλπί-

δας. Ἀπ' ἐναντίας. Ἐβλέπομεν ἐκ τοῦ πλησίον τῶν Τουρκικῶν δυνάμεων τὸν ὄγκον, τὸν ἐβλέπομεν δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐντυπώσεων τὸ πρίσμα καὶ ὑπὸ τοῦ τρόμου τὴν πίεσιν. Ἡ δ' ἐπανάστασις δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναδείξει τὴν ἰσχύν της διὰ τῶν κατὰ ξηρὰν νικῶν καὶ διὰ τῶν ἐπὶ θαλάσσης κατορθωμάτων της.

Καὶ βραδύτερον ὅμως, ὅτε ἤρχισαν τῶν Ἑλληνικῶν ὅπλων οἱ θρίαμβοι, αἱ περὶ αὐτῶν εἰδήσεις δὲν ἴσχυον νὰ οὐδετερώσωσι τὴν ἀποθάρρυνσιν, τὴν ὁποίαν αἱ πέριξ ἡμῶν καταστροφαὶ ἐνέσπειραν εἰς τὰς καρδίας μας. Διότι ἕκαστον τῶν ἐπαναστατῶν ἀνδραγάθημα εἶχε τὴν ἀνταπόδοσίν του, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἐδέσποζον. Τὴν πρώτην Τουρκικοῦ δικρότου πυρπόλησιν ἐπηκολούθησεν ὁ θρῆνος τῶν Κυδωνιῶν καὶ αἱ φρικώδεις τῆς Σμύρνης σφαγαί· τὴν ἐν Σάμῳ τῶν ἐχθρῶν ἧτταν διεδέχθησαν τὰ ἐν Κύπρῳ αἱμοχαρῆ ὄργια· μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ἐπῆλθε τῆς Κασσάνδρας ἡ ἐρήμωσις.

Καὶ ἐν τούτοις ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρόκριτοι ἐκρατοῦντο ἐν τῷ φρουρίῳ, ὁ δ' ἀριθμὸς τῆς ἐν αὐτῷ φρουρᾶς ηὔξανε διὰ νέων ἑκάστοτε ἐπικουριῶν, αἱ δὲ καταπιέσεις ἐπετείνοντο καὶ μᾶς ἔρριπτον ἄγρια βλέμματα οἱ Τοῦρκοι καὶ ἠκόνιζον τὰ ξίφη των, ἐνῷ ἀντικρύ μας, καθ' ὅλα τῆς Ἀνατολῆς τὰ παράλια, ἐπεσωρεύοντο ἀγέλαι θηρίων ἑτοίμων νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς

τὴν νῆσόν μας! Ὄχι· ἡ περὶ ἡμᾶς ἀτμοσφαῖρα δὲν ἦτο κατάλληλος πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ φρονήματος· ἡ κεφαλή μας ἔκλινεν ὑπὸ τὸν ἀνεμοστρόβιλον τῆς καταδρομῆς καὶ ἐλπίδες γενναῖαι δὲν εἰσεχώρουν εἰς τὴν ψυχήν μας.

Ἡ μόνη τοῦ πατρός μου ἐλπίς, — ἐλπὶς οὐχὶ ἀποσείσεως τοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ συμβιβασμοῦ καὶ συνδιαλλαγῆς, — ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἀρωγὴν τῆς Χριστιανοσύνης. Ἀλλ' ὁ φίλος του Ζενάκης οὐδαμῶς παρεδέχετο τῆς τοιαύτης ἀρωγῆς τὴν πιθανότητα. Ἐσφίγγετο ἡ καρδία μου, ὅτε τὸν ἤκουον ἐλεεινολογοῦντα τὸ κίνημα καὶ θρηνοῦντα ἐκ προοιμίων ἁπάσας τὰς συνεπείας του. Ὁ πατήρ μου ἐφαίνετο μὴ πειθόμενος καὶ ἐπέμενεν ἐλπίζων, ἀλλ' ὁ Ζενάκης ἦτον ὑποπρόξενος, δὲν ἐνθυμοῦμαι τίνος ἐκ τῶν δευτερευουσῶν δυνάμεων, — τῆς Ὁλλανδίας νομίζω, — ὥστε εἰς ἐμὲ οἱ λόγοι του ἐφαίνοντο πλήρεις βαρύτητος καὶ ἐπισημότητος.

Ἀρχαῖος τοῦ πατρός μου φίλος καὶ γείτων, ἦτον ἐκ τῶν ὀλίγων, οἵτινες κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐσύχναζον εἰς τὴν οἰκίαν μας. Ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματός του εὑρίσκετο εἰς καθημερινὴν μετὰ τῶν λοιπῶν προξένων ἐπαφήν, ἡ δὲ ἀνθελληνικὴ τότε τῶν Δυνάμεων πολιτική, ρυθμίζουσα τοῦ ἐν Χίῳ προξενικοῦ σώματος τὰς ἰδέας, ἀντανακλᾶτο εἰς τοῦ Ζενάκη τὴν γλῶσ-

σαν. Αἱ περὶ ἐπαναστάσεως ἐκφράσεις του δὲν ἦσαν οὔτε διὰ τὸ παρὸν ἐπαινετικαί, οὔτε ἐνθαρρυντικαὶ διὰ τὸ μέλλον.

— Δὲν ἐπεμβαίνει ἡ Εὐρώπη καὶ ἡσύχασε, ἔλεγε καὶ ἐπανέλεγε πρὸς τὸν πατέρα μου· οἱ βασιλεῖς δὲν συμπεθερεύουν μὲ ἀποστάτας.

— Καὶ θ' ἀφήσουν τὸν Σουλτάνον νὰ σφάξῃ τοὺς Ἕλληνας ὅλους! ἀνέκραζεν ὁ πατήρ μου.

— Ἂς προσκυνήσουν καὶ ἂς ζητήσουν τὸ ἔλεός του, ἀπεκρίνετο ὁ Ζενάκης.

Καὶ μοὶ φαίνεται ὅτι τὸν ἀκούω ἐπιλέγοντα τὴν συνήθη του φράσιν, ὁπότε περὶ ἐπαναστατῶν ἦτον ὁ λόγος, — Ἐπῆραν τὸ Γένος εἰς τὸν λαιμόν των!

Καὶ παρῆλθεν οὕτω τὸ θέρος, μετὰ δὲ τὸ θέρος ἦλθε τὸ φθινόπωρον, καὶ διεδέχθη τὸ φθινόπωρον ὁ χειμών. Πῶς διῆλθον οἱ δέκα μῆνες ἐκεῖνοι, καθ' οὓς ἐζήσαμεν μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος, λησμονοῦντες τὴν διάρκειαν τῆς χθὲς ἐν τῇ προσδοκίᾳ τῆς αὔριον;

Ἐπεχειρίσθης, ἀναγνῶστα, ποτὲ ὑψηλοῦ ὄρους τὴν ἀνάβασιν; Ἀρχίζεις μετὰ θάρρους τὴν πορείαν· εἶναι τραχεῖα ἡ ἄνοδος καὶ ὁ ἱδρὼς περιβρέχει ἐντὸς ὀλίγου τὸ μέτωπόν σου. Ἀλλ' ἡ πρὸς τὸ τέρμα προσέγγισις σμικρύνει τοῦ κόπου τὴν αἴσθησιν. Τὴν βλέπεις ἄνωθέν σου τὴν κορυφήν. Προχωρεῖς πρὸς αὐτήν. Ἐπλησίασες. Ὀλίγα ἔτι μένουν βήματα. Ἔφθα-

σες. Ἀλλ' ὄχι. Δὲν ἦτο τοῦτο ἡ κορυφή. Σὲ ἠπάτησε τοῦ βουνοῦ τὸ ἐξόγκωμα. Παρέκει, ὑψηλότερα εἶναι ἡ ἀληθὴς κορυφή του. Ἡ ἀπόστασις δὲν φαίνεται μεγάλη. Ἐμπρός! Καὶ ἀρχίζεις ἐκ νέου τὴν ἀνάβασιν, μὲ τὰ γόνατα ὀλιγώτερον στερεά, μὲ ταχυτέρους τῆς καρδίας παλμούς. Καὶ φθάνεις ἐκεῖ, καὶ τὴν κορυφὴν τὴν βλέπεις μακρύτερα πάλιν. Καὶ τὰς δυνάμεις σου τὰς ἐξήντλησας ἤδη, ἀγωνιζόμενος νὰ φθάσῃς εἰς τὸ τέρμα, τὸ δὲ τέρμα ἀπομακρύνεται, καθόσον νομίζεις ὅτι τὸ ἤγγισες. Καταβεβλημένος, ἀσθμαίνων βλέπεις ἐπὶ τέλους τὸν οὐρανὸν ὄπισθεν τῆς τελευταίας ἄκρας, καὶ τότε πίπτων ἐπὶ τοῦ χώματος, ὅπως ἀναλάβῃς δυνάμεις βλέπεις κάτω τὴν κοιλάδα καὶ θαυμάζεις τὸ ὕψος εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆλθες.

Ἰδοὺ πῶς διῆλθον οἱ μῆνες ἐκεῖνοι. Ἀνεβαίνομεν τὸ βουνόν, ἀλλ' ἀπ' ἀρχῆς ἐκάλυπτον νέφη τὴν κορυφὴν καὶ δὲν τὴν ἐβλέπομεν. Ὅτε δ' ἐπὶ τέλους ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἄκραν, εὕρομεν κρημνὸν ἐνώπιόν μας καὶ βάραθρον, καὶ ἀντὶ ν' ἀναπαυθῶμεν ἐπὶ τοῦ ὑψώματος ἐκρημνίσθημεν κατακόρυφα.

Ἀλλ' ἐνόσῳ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔσφαζον καὶ δὲν ἐξηνδραπόδιζον ἐθεωρούμεθα εὐτυχεῖς, ἀναλογιζόμενοι τὰ ἀλλαχοῦ συμβαίνοντα. Αἱ γυναῖκες δὲν ἐξήρχοντο ποσῶς τῆς οἰκίας, ἡμεῖς δὲ ἀπεφεύγομεν, ὅσῳ τὸ δυ-

νατόν, πᾶσαν μετὰ Τούρκου συνάντησιν, καὶ ζῶντες λάθρα ἀνεμένομεν μεθ' ὑπομονῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς ἀγωνίας, νὰ παρέλθῃ ἡ ὀργὴ Κυρίου.

Ἐν τούτοις ἡ διαρκὴς κράτησις τῶν ὁμήρων, ἡ ἐξακολουθητικὴ ἐν τῷ φρουρίῳ ἐπισώρευσις Τούρκων ἐκ τῆς Ἀσίας, ἡ βιαία ἀφαίρεσις παντὸς ὅπλου ἀπὸ τῶν κατοίκων ἁπάντων τῆς νήσου, ταῦτα πάντα οὐδὲν ἀγαθὸν δι' ἡμᾶς προεμήνυον. Προῃσθανόμεθα ἐγγίζουσαν τὴν καταστροφήν, καθόσον ἐβλέπομεν τὸν σάλον τῆς ἐπαναστάσεως πλησιάζοντα εἰς τὰ παράλιά μας. Πέριξ ἡμῶν ἡ νῆσος τῶν Ψαρῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ Σάμος ἀφ' ἑτέρου ἦσαν ἤδη πρὸ μηνῶν ἐλεύθεραι· ἀπόπειραι ἐξεγέρσεως ἐγένοντο ἐν Μιτυλήνῃ, τὰ δ' ἑλληνικὰ πλοῖα, ἐν θριάμβῳ τὸ πέλαγος περιτρέχοντα, περιέπλεον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συχνότερον εἰς τὰ νερὰ τῆς Χίου.

Ἑσπέραν τινὰ ὁ Ζενάκης μᾶς ἔφερε μυστηριωδῶς τὴν εἴδησιν, ὅτι ὁ πασᾶς ὑποπτεύεται ἐπικειμένην κατὰ τῆς νήσου ἐπίθεσιν.

Τὴν ἐπιοῦσαν τεσσαράκοντα προὔχοντες νέοι προσκληθέντες ἐκρατήθησαν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, καὶ ἐδιπλασιάσθη οὕτω τῶν ὁμήρων ὁ ἀριθμός. Ὁ πατήρ μου δὲν ἦτον εὐτυχῶς ἐκ τῶν εὐπορωτέρων τῆς Χίου πολιτῶν καὶ δὲν συμπεριελήφθη εἰς τὴν καταγραφήν.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἠκούσθησαν ψιθυρισμοί, ὅτι

πλοῖα Σαμιακὰ ἀπεβίβασαν ἀποστόλους καὶ ὅτι ἔμενον οὗτοι κρυπτόμενοι εἰς τ' ἀπόκεντρα τῆς νήσου χωρία.

Οἱ Τοῦρκοι ἐφαίνοντο προδήλως ἀνήσυχοι· περιπολίαι αὐτῶν περιέτρεχον τὰ χωρία· τινὲς τῶν ὁμήρων ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὰ πράγματα ἐφαίνοντο δεινούμενα. Ἐβλέπομεν ὅτι κρίσιμα συμβάντα ἐπίκεινται.

Οἱ φόβοι μας δὲν ἐβράδυναν νὰ πραγματοποιηθῶσι. Τὴν ἐνάτην Μαρτίου (1822) πρὸς τὸ ἀπόγευμα, τεσσαράκοντα περίπου πλοῖα ἐφάνησαν εἰς τὸ πέλαγος ἄντικρύ μας καὶ διεδόθη ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν ἡ εἴδησις ὅτι ἔρχονται οἱ ἐπαναστάται. Ἐκ τοῦ ὑπερῴου τῆς οἰκίας μας ἔβλεπον τὰ πλοῖα πλησιάζοντα πρὸς τὸν λιμένα μας, καὶ ἤκουον εἰς τὸ φρούριον κρουόμενα τὰ τύμπανα εἰς σημεῖον κινδύνου. Οἱ Τοῦρκοι ἐκλείσθησαν περιμένοντες τὴν ἔφοδον.

Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἑσπέραν, περὶ ἡλίου δυσμάς, κατηυθύνθημεν κατεσπευσμένως εἰς τὴν ἐξοχὴν πρὸς τὸν πύργον μας. Οὐδ' ἤμεθα οἱ μόνοι φεύγοντες. Ἀπέναντι τοῦ ἀμέσου κινδύνου ἐλησμονήθη καὶ τῆς Δημογεροντίας ἡ ἀπαγόρευσις καὶ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας ὁ φόβος.

Καὶ παρητήσαμεν οὕτω τὴν πατρικὴν οἰκίαν.

Μετὰ τριάκοντα ἔτη ἐπεσκέφθην ὡς ξένος τὴν πα-

τρίδα καὶ εἶδον κατεστραμμένην τὴν Χίον καὶ ἠρειπωμένην τὴν οἰκίαν μας. Ἀλλ' ὁ πατήρ μου ἀπέθανε πλάνης καὶ φερέοικος, οὐδ' εἶχε πρὶν ἀποθάνῃ τὴν παρηγορίαν νὰ ἴδῃ κἂν τὰ τέκνα του ἀνακτῶντα ἐπὶ ξένης γῆς τὴν ἄνεσιν καὶ τὴν εὐημερίαν. Ἀπέθανεν ἐνόσῳ διήρκει ἔτι ἡ θλῖψις τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐξορίας ἡ κακοπάθεια. Ἀλλὰ τότε φεύγοντες δὲν ἠδυνάμεθα νὰ προΐδωμεν, ὅτι παραιτοῦμεν τὴν ἑστίαν μας διὰ παντὸς καὶ ὅτι θὰ διέλθωμεν ὅσα διήλθομεν.

Καθ' ὅσον ἀπεμακρυνόμεθα τῆς πόλεως συνηντώμεθα μετὰ τῶν χωρικῶν, οἵτινες ἀθρόοι κατέβαινον πρὸς αὐτήν. Ἦσαν ἄοπλοι, ἀλλ' ὑπήγαινον ἐπὶ σκοπῷ νὰ παραλάβωσιν ἐκ τοῦ στόλου ὅπλα. Ἐγνώριζον ἐκεῖνοι ὅσα ἡμεῖς δὲν ἐγνωρίζομεν. Ὁ Λογοθέτης καὶ ὁ Μπουρνιᾶς ἐπὶ κεφαλῆς τρισχιλίων Σαμίων ἦσαν ἐντὸς τῶν πλοίων καὶ ἤρχοντο νὰ ἐλευθερώσωσι τὴν Χίον. Δυστυχῶς δὲν μᾶς ἔφερον τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὴν καταστροφήν. Ἐν τούτοις τὴν ἐπομένην πρωΐαν ἀπεβιβάσθησαν καὶ ἐκυρίευσαν ἀμαχητὶ τὴν πόλιν, ἐλπίζοντες ὅτι οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ κλεισθέντες Τοῦρκοι δὲν θὰ βραδύνωσιν ἐξ ἀνάγκης νὰ παραδοθῶσιν.

Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον, ἡμεῖς ἐμένομεν ἥσυχοι εἰς τὴν ἐξοχήν. Ὁ κρότος μόνον τῶν πυροβόλων ἐ-

τάραττε ποῦ καὶ ποῦ τὴν ἡσυχίαν μας καὶ ἐνθύμιζεν, ἐπὶ ὁποίου κρατῆρος ἐκείμεθα. Ἀλλ' οἱ πυροβολισμοὶ δὲν ἦσαν συνεχεῖς. Τὸ δὲ κατ' ἐμέ, δὲν ἠξεύρω πῶς καὶ διατί, ἀλλ' ἐκεῖ εἰς τὴν ἐξοχὴν ἐλησμόνουν καὶ μερίμνας καὶ φόβους. Εἶχον ἆρά γε συνειθίσει πλέον τὴν ζωὴν ἐκείνην τῶν ἀενάων ἀνησυχιῶν; Εἶχον μήπως ἐνθαρρυνθῆ ὑπὸ τῆς ἰδέας ὅτι ἡ σημαία τῆς Ἐλευθερίας ἐκυμαίνετο ἐπὶ τῆς πατρίδος μου; Ἢ ἁπλῶς καὶ μόνον ὁ ὀργασμὸς τοῦ ἔαρος καὶ ἡ μυστηριώδης τῆς ἀναγεννωμένης φύσεως ἡδονὴ μετεδίδοντο εἰς τὴν καρδίαν μου, καὶ ἔζων καθὼς ζῶσι τὰ ἄνθη, καὶ ἐσκεπτόμην ὅσον σκέπτεται τὸ πτηνόν; Δὲν ἠξεύρω. Ἀλλ' ὁσάκις ἀναπολῶ τὴν σύντομον δυστυχῶς περίοδον ἐκείνην τῆς ἐν τῷ πύργῳ διαμονῆς, δὲν ἐνθυμοῦμαι τρόμους καὶ φόβους καὶ νύκτας ἀγρύπνους, καὶ ἡμέρας ἐναγωνίους. Ἐνθυμοῦμαι μόνον τὰς πορτοκαλέας ἠνθισμένας, καὶ εὐώδη τὸν ἀέρα, καὶ τὰ κελαδήματα τῶν πτηνῶν, καὶ τὸ τρίξιμον τοῦ μαγγανοπηγάδου, καὶ τὸν γέροντα κηπουρὸν καθαρίζοντα τῶν δένδρων τὰς ρίζας, καὶ τὴν θέαν τοῦ Κάμπου καὶ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοῦ πύργου μας. Ταῦτα μόνον ἐνθυμοῦμαι.

Καὶ ὅμως ἤμην εἴκοσι ἐτῶν καὶ ἑνὸς νέος τότε! Τώρα δέ, καθ' ἣν στιγμὴν γράφω τὰς ἀναμνήσεις

ταύτας, ἀπορῶ, καὶ ἐξανίσταμαι κατ' ἐμαυτοῦ, πῶς ἀντὶ νὰ καταφύγω ἐκεῖ εἰς τὸν ἐξοχικὸν πύργον μετὰ τῶν γερόντων γονέων καὶ τῶν ἀδελφῶν μου, πῶς δὲν ἔδραμον νὰ καταταχθῶ ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ ἀγῶνος, πῶς δὲν ἔλαβον κ' ἐγὼ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας, καὶ ἂς ἔπιπτον ἐπὶ τέλους πολεμῶν. Ἀλλὰ τώρα σκέπτομαι καὶ αἰσθάνομαι ἄλλέως ἢ τότε. Τότε...

Ἀνάγκη, ἀναγνῶστά μου, ἀφοῦ σοὶ ἐκθέτω τὰς περιπετείας τοῦ βίου μου, ἀνάγκη νὰ σ' ἐξοικειώσω περισσότερον μετὰ τοῦ ταπεινοῦ ἀτόμου μου. Ἀνάγκη νὰ σοὶ ἐξομολογηθῶ, ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ καὶ μετριοφροσύνῃ, πῶς καὶ διατί οὔτε ψυχικῶς οὔτε σωματικῶς δὲν εἶχον τὰ προσόντα, ὅπως πράξω τότε ὅ,τι σήμερον ὑπὸ παρομοίας περιστάσεις ἤθελον ἀπαιτήσει νὰ πράξωσι τὰ τέκνα μου. Δὲν θὰ μὲ ἀνυψώσῃ εἰς τὴν ἐκτίμησίν σου ἡ ἐξομολόγησις αὕτη, ἀλλ' ἡ πρόθεσίς μου δὲν εἶναι νὰ σ' ἐξαπατήσω παριστῶν ἐμαυτὸν ὡς καλλίτερον ἀφ' ὅ,τι ἤμην καὶ ἀφ' ὅ,τι εἶμαι.

Εἶπον ψυχικῶς καὶ σωματικῶς.

Σωματικῶς, φίλε ἀναγνῶστα, ἡ πικρὰ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι εἶμαι λίαν μικρός, καὶ ὅτι οὐδέποτε κατώρθωσα, ἐνώπιον εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν, νὰ λησμονήσω τὸ ταπεινὸν τοῦ ἀναστήματός μου· ἐπειδὴ δ' ἐγὼ τὸ ἐνθυμοῦμαι, νομίζω πάντοτε ὅτι καὶ οἱ ἄλ-

λοι τὸ παρατηροῦσι. Τώρα εἰσέτι, καίτοι τιμώμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν μου, καίτοι συχνάκις κατέχων τὴν πρωτοκαθεδρίαν εἰς τὰς ὁμηγύρεις των, εἴτε χάριν ἁπλῶς τῆς προβεβηκυίας ἡλικίας μου, εἴτε ἕνεκα τῆς εὐμενοῦς πρὸς ἐμὲ διαθέσεώς των, ποτέ, τὸ ὁμολογῶ, ποτὲ δὲν δύναμαι νὰ περιστείλω τὴν δειλίαν, τὴν ὁποίαν γεννᾷ ἐν ἐμαυτῷ τῆς μικροσωμίας μου ἡ συναίσθησις.

Καὶ τώρα τοὐλάχιστον εἶμαι ὑγιής· ἀλλὰ μέχρις οὗ ἀνδρωθῶ, τὸ φιλάσθενον τῆς κράσεως ἀπετέλει ἔτι μᾶλλον εὐτελὲς τὸ σῶμά μου. Ἡ δὲ ἀγωγὴ τότε τῶν παίδων δὲν ἦτον ὁποία τὴν σήμερον. Οὔτε εἰς τὸ σχολεῖον, οὔτε μετέπειτα ἔλαβόν ποτε ἀφορμὰς σωμασκίας. Οἱ γονεῖς τότε οὐδ' ἐγνώριζον οὐδ' ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως τῶν τέκνων των.

Τοιοῦτος λοιπὸν ἤμην· μικρὸς καὶ ἀσθενὴς τὸ σῶμα. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ παππᾶ Φλεύτη ἤμην τὸ παίγνιον τῶν συμμαθητῶν μου, εἰς Σμύρνην δὲ ἐντὸς τοῦ Χανίου ἤμην γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Μικρο-Λουκῆς. Ἡ δὲ τοιαύτη τῶν ἄλλων περιφρόνησις, ἐπενεργοῦσα εἰς τὴν ἰδικήν μου περὶ ἐμαυτοῦ ἐκτίμησιν, δὲν ὑπεβοήθει βεβαίως τὴν ἀνάπτυξιν ἡρωϊκῶν ἐν ἐμοὶ διαθέσεων.

Ἐὰν τότε ἐγνώριζον ὅσα τὴν σήμερον, τὰ ὑπο-

λανθάνοντα ἐντὸς τῆς ψυχῆς μου αἰσθήματα ἤθελον ἴσως ζητήσει καὶ εὕρει διέξοδον, ὑπερνικῶντα τὰς φυσικάς μου ἐλλείψεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχή μου τότε ἦτο μικρὰ καὶ ἀγύμναστος ὅσον τὸ σῶμά μου. Διότι ἤμην ἀμαθής, ἀμαθέστατος, ὡς σοὶ ὑπέδειξα ἤδη, ἀναγνῶστά μου. Οὐδὲ τὴν ὀρθογραφίαν εἶχε κατορθώσει νὰ μὲ μάθῃ ὁ καλὸς παππᾶ Φλούτης, καίτοι παραδώσας μοι δῆθεν τὸν Αἴσωπον καὶ λόγους τῶν Πατέρων. Ὅσα Ἰταλικὰ καὶ Γαλλικὰ ἐδιδάχθην τὰ ἔμαθον διὰ τοῦ Τηλεμάχου. Ἀλλὰ καὶ τοῦτον ὁλόκληρον οὐδέποτε ἀνέγνωσα· ἀφ' ὅτου δ' ἐξῆλθον τοῦ σχολείου δὲν ἤνοιξα ποτὲ βιβλίον πρὸς ἀνάγνωσιν, ἐκτὸς τῶν ἐμπορικῶν καταστίχων μας. Εἶχον ἀμυδράς τινας καὶ συγκεχυμένας ἰδέας περὶ Λεωνίδου καὶ Μαραθῶνος καὶ περὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ περὶ ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας καὶ τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ ἀνθρώπου αἰσθημάτων οὐδὲν ἐσκεπτόμην οὐδ' ἐγνώριζον ὡρισμένον καὶ εὐκρινές. Κόσμος μου ἦτο τὸ Χάνιον καὶ πατριωτισμός μου τὸ ἰσοζύγιον. Ἐχρειάσθη νὰ κυλισθῶ εἰς τὴν δυστυχίαν, νὰ ἴδω τὴν καταστροφήν, τὰ βάσανα τῶν περὶ ἐμέ, νὰ παρασταθῶ εἰς τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος τὰς ὠδῖνας, νὰ ἴδω ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς θυσίας καὶ νὰ ἐκτιμήσω τὰ ἐλατήρια τῶν ἀγωνιζομένων τέκνων της, ὅπως ἀνοίξῃ ἡ ψυχή μου τοὺς ὀφθαλμούς της

καὶ ἀναφλεχθῇ τὸ ἐν αὐτῇ ὑποκρυπτόμενον πῦρ τοῦ πατριωτισμοῦ, καὶ ὅπως διψήσω μάθησιν καὶ ἐννοήσω τὸν κόσμον καὶ γείνω ἄνθρωπος... μικρὸς ὅμως πάντοτε ἄνθρωπος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ Πύργος μας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κῆποι ἦσαν προικῷον τῆς μητρός μου κτῆμα. Ἡ πατρική της οἰκογένεια εἶχεν ἀπ' ἀρχαίων χρόνων μεγάλας ἐκεῖ πέριξ ἰδιοκτησίας, αἵτινες διὰ κληρονομικῶν καὶ προικῴων διανομῶν διεμοιράσθησαν μὲν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀλλὰ δὲν ἀπεξενώθησαν. Ὥστε ἤμεθα ἐκεῖ περικυκλωμένοι ὑπὸ συγγενῶν τῆς μητρός μου, τῶν ὁποίων οἱ Πύργοι ἐγειτόνευον μετὰ τοῦ ἰδικοῦ μας. Οὐδεὶς δὲ σχεδὸν τῶν Πύργων τούτων ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν κενός. Διότι τινὲς μὲν τῶν ἰδιοκτητῶν κατῴκουν αὐτοὺς καθ' ὅλον τὸν ἐνιαυτόν, οἱ δὲ λοιποὶ εἶχον παραιτήσει τὰς ἐν τῇ πόλει κατοικίας των καθ' ἣν ἡμέραν καὶ ἡμεῖς ἐδραπετεύσαμεν ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῶν Σαμίων, ἀψηφήσαντες τῶν ἀρχῶν τὴν ἀπαγόρευσιν.

Ὅθεν εὑρισκόμεθα συντροφευμένοι εἰς τὴν ἐξοχήν.

Ἦτο δὲ τοσούτῳ μᾶλλον εὐχάριστον νὰ βλεπώμεθα μετὰ τῶν οἰκείων, καθ' ὅσον ἐν τῇ τρομοκρατίᾳ ὑπὸ τὴν ὁποίαν, ἐπ' ἐσχάτοις μάλιστα, διεβιοῦμεν ἐν τῇ πόλει, οὔτε τῶν οἰκιῶν μας ἐξηρχόμεθα οὔτε ἐπισκέψεις ἀντηλλάσσομεν. Αἱ θύραι ἔμενον κλεισταὶ καὶ ἡμίκλειστα τὰ παράθυρα. Προσπαθῶ ἤδη νὰ ἐνθυμηθῶ, ἐὰν ἐπὶ μῆνας εἶδον ξένον ἀναβαίνοντα τὴν κλίμακά μας καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι εἰμὴ μόνον τὸ κατηφὲς τοῦ Ζενάκη πρόσωπον.

Εἰς τὴν ἐξοχικὴν ἰδίως ἐκκλησίαν συνηντώμεθα, καὶ εἰς τὸν αὐλόγυρόν της, μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν ἀκολουθιῶν, ἐγίνετο ἡ συναναστροφή. Ἦτον ἡ Μεγάλη καὶ πάλιν Τεσσαρακοστή. Συχνάκις δὲ ὑπὸ τὰ δένδρα τοῦ αὐλογύρου ἐκείνου ἀνεπόλουν τὰς συγκινήσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας πρὸ ἑνὸς ἔτους ἐλειτουργούμεθα, ὁ πατήρ μου κ' ἐγώ, ὅτε διετρέχομεν ἔμφοβοι τὰς στενὰς τῆς Σμύρνης ὁδοὺς μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ἁγίαν Φωτεινήν.

Ἡ ἐκκλησία, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, τὸ παρεκκλήσιόν μας, εἶχεν ἀνεγερθῇ ὑπὸ τοῦ προπάππου τῆς μητρός μου, ὅςτις ἐρασοφόρεσεν εἰς τὰ γηράματά του. Περισώζεται εἰσέτι ἡ οἰκοδομή, ἀλλὰ γυμνὴ καὶ ἑτοιμόρροπος. Αἱ εἰκόνες, τὰ κοσμήματα, τὰ ἄμφια καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη ἐσυλήθησαν ἢ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τότε ὅμως ὑψοῦτο χαριέντως ὁ ναΐ-

σκος ἀναμέσον τῶν δένδρων, τὰ πάντα δ' ἐντὸς αὐτοῦ ἦσαν κόσμια καὶ εὐπρεπῆ. Ἡ εἴσοδός του ἀπετελεῖτο ὑπὸ νάρθηκος μικροῦ, ἀνοικτοῦ ἔμπροσθεν. Ὑπὸ τοῦ προπυλαίου τούτου τὴν σκέπην, ἑκατέρωθεν τῆς πύλης, ἦσαν δύο μαρμάρινα ἑδώλια. Ἐκεῖ καθήμενος συχνάκις, ἀνεγίνωσκον τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἐπιτυμβίων πλακῶν, αἵτινες ἐσχημάτιζον τοῦ νάρθηκος τὴν στρῶσιν.

Ἐκεῖ, ἀπὸ τοῦ κτήτορος καὶ ἐφεξῆς, ἐθάπτοντο τῆς μητρικῆς οἰκογενείας μου οἱ πλεῖστοι. Ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου ἐκείνου ἐστεφανώθησαν οἱ γονεῖς μου, καὶ ἡ ἐπιθυμία των ἦτον ὑπὸ τοῦ νάρθηκός του τὰς πλάκας νὰ ταφῶσιν, ἐκεῖ, ὁ εἷς πλησίον τοῦ ἄλλου. Ἀλλ' οὔτε οἱ γονεῖς μου ἀνεπαύθησαν ἐκεῖ, οὔτε τὰ ἰδικά μου ὀστᾶ πέπρωται νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς χοῦν ἐν τῇ προσφιλεῖ ἐκείνῃ τῆς πατρίδος γωνίᾳ. Τὴν σήμερον ζῶμεν καὶ ἀποθνήσκομεν εἷς ἐδῶ καὶ ἄλλος ἐκεῖ, πλάνητες ἐν τῷ βίῳ καὶ νεκροὶ ξενιτευμένοι, ἡ δὲ ἀνεμοζάλη τῆς διασπορᾶς ἐκλόνισε καὶ διέσπασε τοὺς ἱεροὺς δεσμούς, τοὺς προσκολλῶντας τὴν καρδίαν τῶν τέκνων εἰς τῶν γονέων τὰ ἀναπαυτήρια. Ἀλλὰ καθ' ὅσον γηράσκομεν . . . ἐγὼ τοὐλάχιστον, καθ' ὅσον αἰσθάνομαι πλησιάζουσαν τῆς ἀναπαύσεως τὴν ὥραν, θλίβομαι ἀναλογιζόμενος ὅτι, ὅταν γηράσωσι καθὼς ἐγὼ τὰ τέκνα μου, δὲν θὰ ἐπαναπαύω-

σι τὴν μνήμην των οὔτε εἰς οἰκίαν περιέχουσαν διαδοχικὰς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ἀναμνήσεις, οὔτε εἰς γῆς τινα ἄκραν, ὅπου κεῖνται συνεσφιγμένοι οἱ πατέρες αὐτῶν. Ὅτε ἤμην νέος, ὀλίγον περὶ τούτων ἐσκεπτόμην. Τώρα ὅμως ἡ ψυχή μου μετ' αὐξάνοντος φίλτρου ἐπιστρέφει εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τρέφεται διὰ τῶν ἀρχαίων ἐνθυμήσεων.

Ἀλλ' ἂς ἐπαναλάβω τὴν διήγησίν μου.

Τὴν αὐγὴν τῆς Μεγάλης Πέμπτης ἠκούσαμεν τὴν λειτουργίαν καὶ ἐκοινωνήσαμεν τῶν θείων μυστηρίων. Ἦτο λαμπρὰ ἐαρινὴ πρωΐα καὶ ὅταν ἐπεστρέψαμεν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, ἀντὶ νὰ μείνω ἐντὸς τῆς οἰκίας, λαβὼν εἰς χεῖρας τὴν νηστήσιμον τροφήν μου ὑπῆγα νὰ προγευθῶ ἐπὶ τοῦ ἐξώστου. Ἀλλ' ἅμα ἤνοιξα τὴν ἐπ' αὐτοῦ θύραν καὶ ὕψωσα τὸ βλέμμα πρὸς τὸ πέλαγος, εἶδον θέαμα, τὸ ὁποῖον μὲ κατέπληξε. Παρήτησα τὸ πρόγευμα καὶ ἔδραμον πρὸς τὸν πατέρα μου. Μὲ ἠκολούθησεν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου καὶ ἐβλέπομεν ἀμφότεροι πρὸς τὴν θάλασσαν.

Ἐβλέπομεν σειρὰν μακρὰν πλοίων μεγάλων πλεόντων πρὸς τὸν λιμένα μας. Ἀπεῖχον εἰσέτι πολύ, ἀλλ' ἦτο διαυγὴς ἡ ἀτμοσφαῖρα καὶ διεκρίνοντο τὰ ἱστία, καμπύλα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου τὴν πνοήν, καὶ αἱ διπλαῖ καὶ αἱ τριπλαῖ λευκαὶ ζῶναι ἐπὶ τῶν μαύρων σκαφῶν. Ἐνῷ δὲ τὰ μεγάλα ταῦτα πλοῖα ἐφαίνοντο

πλησιάζοντα, ἄλλη σειρὰ πλοιαρίων μικρῶν, δεχομένων ἐκ πλαγίου τὸν ἄνεμον εἰς τὰ τρίγωνα ἱστία των, ἔφευγε παρὰ τὴν παραλίαν πρὸς τῆς Σάμου τὴν διεύθυνσιν. Τὰ μεγάλα ἐν τούτοις πλοῖα, ὡσεὶ διστάζοντα, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πρὸς τὸν λιμένα πλοῦν, ἤλλαξαν αἴφνης δρόμον. Ἐνόμισα ἐπ' ὀλίγον ὅτι ἀνεχώρουν. Ἀλλ' ὄχι· δὲν ἀπεμακρύνοντο· ἐλοξοδρόμουν ἀπέναντι τῆς Χίου. Τὰ δὲ μικρὰ πλοιάρια φεύγοντα πρὸς τὰ δεξιά μας ἐχάνοντο τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο ὄπισθεν τῆς τελευταίας ἄκρας τῆς νήσου.

Δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν τί συνέβαινεν. Ὁ Τουρκικὸς στόλος κατήρχετο ἰσχυρός, αἱ δ' ἐπαναστάται ἀνεχώρουν. Ἀλλ' οἱ Χῖοι τί ἔμελλον ν' ἀπογίνωσιν;

Ἀγνοῶ πόσην ὥραν ὁ πατήρ μου κ' ἐγὼ ἐμένομεν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου σιωπηλοὶ καὶ ἀκίνητοι, μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ πέλαγος προσηλωμένους.

— Νὰ φύγωμεν, νὰ φύγωμεν, εἶπεν αἴφνης ὁ πατήρ μου, καὶ ἐστράφη πρὸς τὴν οἰκίαν. Ἐστράφην κ' ἐγὼ καὶ τότε εἶδον ὅτι ὄπισθεν ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου ἵσταντο ἡ μήτηρ καὶ αἱ δύο ἀδελφαί μου καὶ ἡ Ἀνδριάνα, βλέπουσαι κ' ἐκεῖναι ἐν σιωπῇ τὸ πρὸ ἡμῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης θέαμα.

Ὁ πατήρ μου ἐξῆλθεν ἀμέσως τῆς οἰκίας. Τὸν ἠκολούθησα κατὰ διαταγήν του. Ἤθελε νὰ συσκε-

φθῶμεν μετὰ τῶν συγγενῶν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐξηρχόμεθα μόλις τῆς ἔξω τοῦ περιβόλου μας θύρας, ὅτε εἴδομεν ἐρχόμενον πρὸς ἡμᾶς τὸν Καλάνην, ἐξάδελφον τῆς μητρός μου, κρατοῦντα ἐκ τῆς χειρὸς τὴν μικρὰν θυγατέρα του. Ἦτο πρὸ ὀλίγων μηνῶν χηρευμένος ὁ Καλάνης, ἡ δὲ ζωή του συνεκεντροῦτο εἰς τοῦ ὀρφανοῦ του τέκνου τὴν ἀγάπην. Ποτὲ δὲν τὸ ἀπεχωρίζετο· ἡ δὲ χαρίεσσα μορφὴ τοῦ ἑνδεκαετοῦς ἐκείνου κορασίου, καὶ ἡ τεθλιμμένη τοῦ τρυφεροῦ προσώπου του ἔκφρασις, εἶχον, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς εἰς τὸν Πύργον ἀφίξεώς μας, ἑλκύσει πᾶσαν τῆς ψυχῆς μου τὴν συμπάθειαν.

Ἤρχετο ὁ Καλάνης πρὸς τὸν πατέρα μου μὲ τὸν ἴδιον σκοπόν, ὅστις καὶ ἡμᾶς ὡδήγει. Διηυθύνθημεν ὅλοι ὁμοῦ πρὸς τὸ παρεκκλήσιον· οἱ δύο ἐκεῖνοι προπορευόμενοι συνωμίλουν, ἐγὼ δὲ εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν τοὺς ἠκολούθουν, κρατῶν τὴν μικρὰν Δέσποιναν ἐκ τῆς χειρός. Ἔβλεπον τὰς ξανθὰς τρίχας τῆς ἀθώας ἐκείνης κεφαλῆς, καὶ ἐσυλλογιζόμην τὰ ἀπὸ τοῦ ἐξώστου μας φαινόμενα πλοῖα καὶ ἀνεπόλουν μετὰ φρίκης ὅσα ἤκουσα περὶ τῶν εἰς Σμύρνην καὶ εἰς τὰς Κυδωνίας ὑπὸ τῶν Τούρκων διαπραχθέντων.

Ἐβάδιζον σιωπῶν καὶ περίλυπος. Ἡ μικρὰ ἐσιώπα ἐπίσης, ἀλλ' ᾐσθανόμην τὰ δάκτυλά της ἀνή-

συχα έντὸς τῆς χειρός μου. Ἐνόησα ὅτι ἦτο φοβισμένη, καὶ μὴ γνωρίζων τί νὰ εἴπω πρὸς ἐνθάρρυνσίν της, ἔσκυψα καὶ ἐφίλησα τὴν μικρὰν χεῖρά της. Ἔστρεψε τότε πρὸς ἐμὲ τοὺς γαλανοὺς ὀφθαλμούς της καὶ μὲ ἠρώτησε μετὰ φωνῆς τρεμούσης,—Λουκῆ, θὰ μᾶς σκοτώσουν οἱ Τοῦρκοι;

— Ὄχι, Δέσποινά μου, θὰ φύγωμεν. Μὴ φοβῆσαι. Δὲν θὰ μᾶς πειράξῃ κανείς.

— Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου. Ἐγὼ τὸ ἠξεύρω. Θὰ τὸν σκοτώσουν.

Καὶ ἤρχισε νὰ κλαίῃ πικρῶς ἀλλ' ἡσύχως, καὶ ἔρρεον τὰ δάκρυά της, καὶ ἐπανελάμβανε.

— Θὰ τὸν σκοτώσουν! Σκοτόνουν οἱ Τοῦρκοι! Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου!

— Μὴ κλαίῃς, Δέσποινα, μὴ φοβῆσαι.

Ἤθελον νὰ τὴν παρηγορήσω, ἀλλὰ δὲν εὕρισκον λέξεις, καὶ βλέπων τὸν ἥσυχον θρῆνόν της ᾐσθανόμην κ' ἐγὼ τὴν φωνήν μου ἐκλείπουσαν.

Εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας συνεκάθηντο ἤδη τῶν γειτόνων οἱ πλεῖστοι. Ἐκαθήσαμεν καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων ἑδωλίων. Ὁ Καλάνης ἐπῆρεν ἐπὶ τῶν γονάτων τὴν κόρην του, καὶ ἔλαβον τὸν λόγον οἱ γέροντες.

Δὲν ἐβράδυνε νὰ ληφθῇ ἡ περὶ τοῦ πρακτέου ἀπόφασις. Ἦτο πρόδηλον ὅτι δὲν ὑπῆρχον ἱκανὰ πρὸς

ἀντίστασιν μέσα καὶ ὅτι θὰ γίνωσι κύριοι οἱ Τοῦρκοι τῆς νήσου, ἐγνωρίζομεν δ' ἐκ τῶν προτέρων, πῶς φέρονται οἱ Τοῦρκοι εἰς κατακτηθείσας χώρας. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ μεταβῶμεν εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς νήσου καὶ νὰ σκορπισθῶμεν ὅπου ἕκαστος ἠδύνατο νὰ εὕρῃ καταφύγιον. Ἀπεμακρυνόμεθα οὕτω τῶν Τούρκων καὶ ἐπλησιάζομεν εἰς τὰ παράλια ἄντικρυ τῶν Ψαρῶν, ὅθεν ἠλπίζομεν σωτηρίαν.

Ἀπεχαιρετίσθημεν μετὰ πόνου ψυχῆς, εἰσήλθομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἠσπάσθημεν τὰς εἰκόνας, καὶ ἀποχωρισθέντες ἐπεστρέψαμεν εἰς τὰ ἴδια ἕκαστος.

Δὲν ἐπανεῖδον ἔκτοτε τὸ παρεκκλήσιόν μας.

Καθ' ὁδὸν ὁ πατήρ μου μὲ εἶπεν, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ζητήσωμεν ἐπί τινας ἡμέρας τὴν φιλοξενίαν δύο γερόντων θείων του, κατοικούντων εἰς τὸ ἀγροκήπιόν των, ὄπισθεν τοῦ περικλείοντος τὸν Κάμπον βουνοῦ. Ὅταν δ' ἐφθάσαμεν εἰς τὴν οἰκίαν, διέταξεν ἀμέσως τὸν κηπουρὸν νὰ φορτώσῃ ἐπὶ δύο ἡμιόνων ἐφαπλώματα καὶ ζωοτροφίας καὶ νὰ ὑπάγῃ νὰ προειδοποιήσῃ τοὺς γέροντας περὶ τῆς ἐλεύσεώς μας, καὶ νὰ μᾶς περιμείνῃ μετὰ τῶν ζώων ἐκεῖ.

Ἅμα ὁ κηπουρὸς ἀνεχώρησεν, ὁ πατήρ μου μ' ἔκραξεν ἐντὸς τοῦ κοιτῶνος, ὅπου εἶχε κλεισθῇ μετὰ τῆς μητρός μου. Τοὺς εὗρον παραγεμίζοντας σάκκον μὲ σκεύη ἀργυρᾶ καὶ ἄλλα πολύτιμα. Ἕτερος σάκ-

κος ἔκειτο ἤδη ἐπὶ τῆς κλίνης πλήρης καὶ ἕτοιμος. Ἀφοῦ καὶ ὁ δεύτερος ἐδέθη, τὸν ἐσήκωσεν ὁ πατήρ μου, μὲ διέταξε νὰ φέρω τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης κείμενον, ἤνοιξεν ἡ μήτηρ μου τὴν θύραν καὶ ἐξήλθομεν τοῦ δωματίου.

Ἐκεῖνος ἐμπρός, ἐγὼ κατόπιν, φέροντες τοὺς σάκκους εἰς χεῖρας, ἐβαδίσαμεν πρὸς τὸ μᾶλλον ἀπόκεντρον μέρος τοῦ κήπου, ὅπου ἦσαν τὰ δένδρα πυκνότερα. Ἀπέθεσα κατὰ γῆς τὸν σάκκον καὶ ἔφερον δύο ἀξίνας. Ἐκεῖ, ὑπὸ τὴν σκιὰν γηραιᾶς μηλέας, πλησίον τοῦ μαγγανοπηγάδου, εἰς θέσιν, τὴν ὁποίαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐσημείωσα καὶ ἐνετύπωσα ἀκριβῶς εἰς τὴν μνήμην μου, ἠρχίσαμεν οἱ δύο νὰ σκάπτωμεν, καὶ ἠνοίξαμεν λάκκον βαθύν. Ἐντὸς τοῦ λάκκου ἐθέσαμεν τοὺς σάκκους, τὸν ἕνα ἐπὶ τοῦ ἄλλου, τοὺς ἐκαλύψαμεν ἔπειτα, ἐπατήσαμεν τὸ χῶμα πρὸς ἰσοπέδωσιν τῆς σκαφείσης γῆς, καὶ βεβαιωθέντες, ὅτι οὐδεὶς μᾶς παρετήρησεν, ἐπεστρέψαμεν πρὸς τὴν οἰκίαν.

— Μὴ λησμονήσῃς αὐτὴν τὴν παρακαταθήκην, μὲ εἶπεν ὁ πατήρ μου. Ἂν ἀποθάνω ἐγώ, σὺ εἶσαι ὁ προστάτης τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν σου.

Ἔμπροσθεν τῆς θύρας εὕρομεν τέσσαρα ζῶα ἕτοιμα καὶ τὴν Ἀνδριάναν ἐπισπεύδουσαν τὴν ἀναχώρησιν. Οἱ γονεῖς καὶ αἱ ἀδελφαί μου ἀνέβησαν ἐπὶ

τῶν ὄνων καὶ ἐξεκινήσαμεν. Ἡ Ἀνδριάνα κ' ἐγὼ ἠκολουθήσαμεν πεζοί.

Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἠκούσθη αἴφνης μεμακρυσμένος πυροβόλου κρότος. Πλησιέστεροι κανονοβολισμοὶ διὰ μιᾶς τὸν διεδέχθησαν. Ἐστράφημεν ἐν σιωπῇ ὁ εἷς πρὸς τὸν ἄλλον. Οἱ κρότοι τῶν πυροβόλων ἐπηκολούθουν συνεχεῖς. Ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ ἀπὸ τοῦ φρουρίου οἱ Τοῦρκοι ἐτέλουν παταγωδῶς τοῦ φρικτοῦ θριάμβου των τὰ προεόρτια.

— Ἀλλοίμονον εἰς τὴν Χίον! ἀνέκραξεν ὁ πατήρ μου.

Καὶ ἐξηκολουθήσαμεν τὸν δρόμον μας.

Ὁ Πύργος ὅπου μετεβαίνομεν ἔκειτο ἐντὸς φάραγγος. Ὁ ὁρίζων ἦτο περιωρισμένος, οὐδ' ἐφαίνετο ἐκεῖθεν ἡ θάλασσα. Οἱ δύο γέροντες τοῦ πατρός μου θεῖοι ἔζων ἐκεῖ διαρκῶς ἐν μονήρει ἡσυχίᾳ. Ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν ἄνθρωπος μὲ πεῖραν καὶ νοῦν πολύν, διέτριψεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς Ἀμστελόδαμον ἐμπορευόμενος, ἐκεῖ δ' ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Κοραῆ, μετερχομένου ἐπίσης τὸ ἐμπόριον τότε, καὶ διετήρησεν ἔκτοτε φιλίαν καὶ σπανίαν τινὰ ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ σοφοῦ γέροντος, καὶ αὐτὸς περὶ τὰ γράμματα ἀσχολούμενος. Ταῦτα πάντα ἀνύψουν τὸν θεῖόν μου εἰς τὰ ὄμματα τῶν συμπολιτῶν του. Οἱ λόγιοι, καθὰ σπανιώτεροι, ἀπελάμβανον μεγαλειτέρας τότε τι-

μῆς, ἦσαν δ' ἐν γένει τῆς τοιαύτης τιμῆς ἄξιοι, διότι ἐγνώριζον καλῶς ὅσα ἐπηγγέλοντο ὅτι γνωρίζουσι, καὶ εἰργάζοντο μετ' αὐταπαρνήσεως πρὸς φωτισμὸν τοῦ Γένους.

Ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας δὲν εἶχον ἴδει τὸν θεῖόν μου, ἀλλὰ τὸν ἐνθυμούμην μετὰ σεβασμοῦ πάντοτε, ἡ δὲ βραχεῖα τότε παρ' αὐτῷ διαμονὴ μοὶ ἐπηύξησε τὴν ἐκτίμησιν τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς του. Διότι μᾶς προεῖπεν ὅσα ἐπέπρωτο νὰ πάθῃ ἡ Χίος. Μᾶς προεῖπε τὰς σφαγάς, τὰς λεηλασίας, τοὺς ἐξανδραποδισμούς, τὸν ἐκπατρισμὸν καὶ τὴν διασποράν, ὅσα ἑνὶ λόγῳ κατόπιν συνέβησαν. Ἐν γένει δὲ κατεδίκαζεν ὡς πρόωρον τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἔβλεπε τὰ πάντα εἰς τὸ μέλλον σκοτεινὰ καὶ μαῦρα. Ἀλλ' ἦτο γέρων καὶ ἐτρέφετο ἐν τῇ ἐρημίᾳ μὲ τῆς πείρας καὶ τῶν βιβλίων τὰ διδάγματα. Μὴ θὰ ἐγίνετο ποτὲ οὐδαμοῦ ἐπανάστασις ἐὰν δὲν ὑπῆρχον τῆς νεότητος ἡ τόλμη καὶ ἡ ἀπειρία ; Οἱ γέροντες φύσει κλίνουσι πρὸς τὴν ἀπραξίαν ἢ τὴν ἀναβολήν· συμβουλεύουσιν ὑπομονὴν καὶ φρόνησιν. Τὸ αἰσθάνομαι ἤδη, καὶ ἐξ ἰδίας πείρας τὸ γνωρίζω.

Ὁ ἕτερος ἀδελφὸς ἦτο κωφός. Σπανίως ἐλάλει. Κατηφὴς καὶ μελαγχολικός, ἐφαίνετο ξένος εἰς τὰ τοῦ κόσμου. Ἡ μόνη διασκέδασις, ἡ μόνη ἐνασχόλησίς του ἦτον ἡ ξυλογλυπτική. Ἔχω εἰσέτι μικρὸν

ξυλογράφημα τὸ ὁποῖον τότε μοὶ ἐδώρησε, παριστῶν τὸν Εὐαγγελισμόν.

Εἰς μάτην παρεκίνουν οἱ γονεῖς μου τοὺς δύω γέροντας νὰ φύγωσι μεθ' ἡμῶν. Ὁ κωφὸς ἀνύψονεν ἀρνητικῶς τὴν κεφαλήν. — Ὀλίγη ζωὴ μᾶς μένει, ἔλεγεν ὁ ἄλλος· διατί νὰ κοπιάσωμεν πρὸς προφύλαξίν της ; Σεῖς ἔχετε καθήκοντα πρὸς τὰ τέκνα σας, πηγαίνετε !

Καὶ ἔμειναν οἱ δύο γέροντες εἰς τὸν Πύργον των.

Τί ἀπέγειναν ; Οὔτε αὐτοί, οὔτε ὁ κηπουρός των ἢ τὰ τέκνα του, οὔτε ἡ γραῖα ὑπηρέτριά των ἐφάνησαν ἢ ἠκούσθησαν ἔκτοτε. Ὁ κηπουρὸς καὶ τὰ τέκνα του Κύριος οἶδε ποῦ ἐπωλήθησαν καὶ τίνος Τούρκου ἀγοραστοῦ ἐκαλλιέργησαν τοὺς κήπους. Ἀλλ' οἱ γέροντες, καὶ μάλιστα ὁ κωφός, δὲν εἶχον ἀξίαν. Τίς νὰ τοὺς ἀγοράσῃ, καὶ πρὸς τί ; Τοιοῦτοι αἰχμάλωτοι δὲν πωλοῦνται, σφάζονται. Εἴθε νὰ ἦτο σύντομον τὸ μαρτύριόν των ! Δὲν ἦσαν τοὐλάχιστον ἔγγαμοι καὶ δὲν τοὺς ἐθρήνησαν οὔτε χῆραι, οὔτε ὀρφανά. Ἀλλ' ἡμεῖς διετηρήσαμεν τὴν μνήμην των, καὶ τώρα ἀκόμη, μετὰ τοσαῦτα ἔτη, ἐνῷ γράφω περὶ αὐτῶν, ὁ λαιμός μου ξηραίνεται.

Τέσσαρας μόνον ἡμέρας ἐμείναμεν εἰς τὸν Πύργον των, καθ' ἑκάστην δὲ διὰ τῶν χωρικῶν ἐλαμβάνομεν πληροφορίας περὶ τῶν συμβαινόντων ἐν τῇ νήσῳ.

Πρὶν ἔτι πρσσορμισθῶσι τὰ πλοῖα, οἱ Τοῦρκοι ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου ἐχύθησαν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἤρχισαν νὰ λεηλατῶσι καὶ ν' ἁρπάζωσι καὶ νὰ φονεύωσιν. Ὅτε φεύγοντες ἠκούομεν τοὺς κανονοβολισμούς, ἀπεβιβάζοντο οἱ ἐν τῷ στόλῳ, καὶ ηὔξησεν οὕτω τῶν δημίων ὁ ἀριθμός.

Τὴν ἐπιοῦσαν δὲ ἡ θάλασσα ἐκαλύφθη ὑπὸ πλοιαρίων φερόντων ἀπὸ ἄντικρυ τὰ λυσσῶντα στίφη, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐπερίμενον τῆς ἄγρας τὴν ὥραν. Τότε τὸ κακὸν ἐκορυφώθη· ἡ πόλις δὲν ἐξήρκει ὅπως τοὺς κορέσῃ καὶ ἐπέπεσαν εἰς τὴν ἐξοχήν.

Τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα ἐτελέσθη τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ τὸ τρομερὸν ὁλοκαύτωμα. Ἀντίστασις δὲν ὑπῆρχεν· οἱ μὴ φυγόντες ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν διεσπάρησαν κρυπτόμενοι, ὥστε οὐδὲν ἀνεχαίτιζε τῶν θηρίων τὴν πρόοδον ἢ μόνη ἡ ἀφθονία τῆς προχείρου λείας. Καθ' ὅσον αὕτη ἐξηντλεῖτο, κατὰ τοσοῦτον ἐξετείνετο ἡ ζώνη τῆς καταστροφῆς, καὶ οὕτως ἠκούομεν τοὺς Τούρκους ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζοντας εἰς τὸ καταφύγιόν μας.

Τοὺς ἠκούομεν, λέγω, πλησιάζοντας. Ψυχρὰ ἡ ἔκφρασις καὶ ἀφηρημένη. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐκφράσω τὴν φρίκην τῶν ἀκουσμάτων ἐκείνων; Ἀνάγκη διὰ τῆς φαντασίας, ἀναγνῶστα, νὰ συμπληρώσῃς τῆς ἀφηγήσεώς μου τὸ ἀτελές, δίδων ζωὴν εἰς τὰς σκη-

νὰς καὶ τὰς ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἡ μνήμη μου ἤδη ἀνακαλεῖ. Διότι ἄλλο ν' ἀναγινώσκῃς, ἡσύχως καθήμενος ἐντὸς τοῦ δωματίου σου, περὶ καταστροφῶν γενομένων εἰς χώραν ἀπέχουσαν ἢ ἄγνωστον καὶ εἰς ἐποχὴν μεμακρυσμένην, καὶ ἄλλο ν' ἀκούῃς ὅτι ἄνθρωποι γνωστοί σου συγγενεῖς καὶ φίλοι, συμπολῖται σφάζονται καὶ αἰχμαλωτίζονται, ὅτι οἰκίαι τὰς ὁποίας πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶδες ἢ ἐπεσκέφθης πυρπολοῦνται ἢ ἐλεηλατήθησαν· ἄλλο νὰ σοὶ λέγουν ὀνομαστί, ἐφονεύθη ἐκεῖνος, ἡ σύζυγος τοῦ ἄλλου ἠχμαλωτίσθη, τὴν εἶδεν ὁ δεῖνα συρομένην ἐκ τῆς χειρὸς ὑπὸ Τούρκου ἀγρίου, καὶ κλαίουσαν καὶ κραυγάζουσαν! Καὶ τὴν φωνήν της τὴν γνωρίζεις, τὴν ἤκουσας τοσάκις νὰ σοὶ λαλῇ εὐθύμως· καὶ νομίζεις τώρα ὅτι ἀκούεις τοὺς γοεροὺς κραυγασμούς της, ὅτι τὴν βλέπεις μὲ ἀνεστραμμένην τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν κόμην λυτὴν ἀγομένην εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν, εἰς τὴν καταισχύνην· καὶ συλλογίζεσαι τὸν ἄνδρα της, καὶ τὰ τέκνα της! Καὶ εἶσαι σὺ αὐτὸς ἐκεῖ πλησίον μετὰ τῶν γονέων, μετὰ τῶν παρθένων ἀδελφῶν σου, καὶ περιμένεις ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν νὰ παρασταθῶσιν ἐνώπιόν σου οἱ ἀνόσιοι διῶκται. Ὦ! Ὁ Θεὸς νὰ σὲ προφυλάξῃ ἀπὸ τοιαύτας δοκιμασίας!

Αἱ περὶ τούτων εἰδήσεις ἤρχοντο ἀλλεπάλληλοι, τοσοῦτον ἀλλεπάλληλοι, ὥστε κατηντήσαμεν ἐπὶ

τέλους νὰ μὴ ἐννοῶμεν τοῦ δεινοῦ τὸ μέγεθος. Ἀπεζωώθημεν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τρόμου! Διὰ τῆς βίας ὁ γέρων θεῖός μου ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους τὸν πατέρα μου νὰ φύγωμεν.

Ἐφορτώσαμεν λοιπὸν ἐκ νέου ἐφαπλώματα καὶ ζωοτροφίας ἐπὶ τῶν ἡμιόνων καὶ ἐστείλαμεν ἐμπρὸς τὸν κηπουρὸν μὲ ὁδηγίας νὰ μᾶς περιμένῃ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, χωρίον κείμενον εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς νήσου, ὅπου ὁ πατήρ μου ἐνθυμήθη ὅτι εἶχε χωρικὸν σύντεκνον. Ἀποχαιρετίσαντες δὲ τοὺς δύο γέροντας ἀνεχωρήσαμεν καὶ ἡμεῖς κατόπιν καὶ ἐφθάσαμεν τὸ ἀπόγευμα εἰς Ἅγιον Γεώργιον, κατάκοποι ἐκ τοῦ δρόμου καὶ τοῦ ἡλίου.

Ἅμα εἰσήλθομεν εἰς τὸ χωρίον ἐνοήσαμεν ὅτι ἀσύνηθές τι συνέβαινεν ἐντὸς αὐτοῦ. Ὁ κόσμος ἦτον εἰς κίνησιν, αἱ ὁδοὶ πλήρεις ἀνθρώπων, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἄνδρες ἔνοπλοι, οἵτινες ἐφαίνοντο ξένοι· εἰς τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν γυναῖκες καὶ παιδία ἔβλεπον καὶ ὡμίλουν· ἦτο ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἑορτῆς, καὶ ἦσαν τῷ ὄντι ἑορτάσιμοι ἡμέραι ἐκεῖναι. Ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῶν προσώπων ἀνησυχία ἐμαρτύρει ὅτι τὸ χωρίον δὲν ἐώρταζεν.

Ὁ πατήρ μου ἐπλησίασε γέροντα χωρικὸν ἱστάμενον παρὰ τὴν ἀνοικτὴν θύραν του. Τὸν ἠρώτησε περὶ τοῦ συντέκνου του. Ὁ σύντεκνος δὲν ἦτον εἰς τὸ χωρίον. Ἀνεχώρησε πρὸ ἔτους. — Ἠρώτησεν ἂν ἠλ-

θεν ὁ κηπουρός μας μὲ τὰς δύο ἡμιόνους; Οὔτε χωρικὸς ἦλθεν οὔτε ἡμίονοι ἐφάνησαν.—Ἠρώτησε διατί ἡ κίνησις καὶ πόθεν οἱ ὁπλοφόροι; Οἱ ὁπλοφόροι ἦσαν Σάμιοι φεύγοντες τοὺς Τούρκους καὶ ὁ Λογοθέτης ἦτο μετ' αὐτῶν.

Ὁ Λογοθέτης ἐντὸς τοῦ χωρίου διωκόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων! Ἡμεῖς δὲ ἤλθομεν εἰς Ἅγιον Γεώργιον, διὰ ν' ἀποφύγωμεν τοὺς Τούρκους! Καὶ οὔτε ὁ σύντεκνος εἰς τὸ χωρίον οὔτε ὁ κηπουρός μας, ἡμεῖς δ' ἐκεῖ εἰς τὸν δρόμον, ἀπηυδημένοι, ἄνευ τροφῆς, ἄνευ καταφυγίου, ἄνευ ὁδηγοῦ!

Ὁ χωρικὸς μᾶς ἐλυπήθη καὶ μᾶς ἐδέχθη εἰς τὴν καλύβην του. Εἰσήλθομεν ὅλοι ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἐκαθήμεθα περιμένοντες τὸν κηπουρόν. Ἀπὸ τῆς πρωΐας ἤμεθα ἄσιτοι. Ὁ φιλόξενος χωρικὸς μᾶς ἠρώτησεν ἂν πεινῶμεν, καὶ μᾶς ἐπρόσφερε τὸ πτωχικὸν δεῖπνόν του, ἀλλ' ὁ πατήρ μου τὸν ηὐχαρίστησε, μὴ θελήσας νὰ τοῦ στερήσωμεν τὸν ἄρτον του.

Ἐν τούτοις αἱ ὧραι παρήρχοντο καὶ ὁ κηπουρὸς δὲν ἐφαίνετο, αἱ δὲ ἀδελφαί μου ἐπείνων. Μ' ἔστειλεν ὁ πατήρ μου ν' ἀγοράσω ὅ,τι εὕρω καὶ ἐξηρχόμην πρὸς τοῦτο τῆς καλύβης, ὅτε εἶδον αἴφνης εἰς τὸ φῶς τοῦ δύοντος ἡλίου γενικὴν ἐνώπιόν μου παραζάλην. Αἱ γυναῖκες ἔτρεχον μὲ τὰ βρέφη εἰς τὴν ἀγκάλην, οἱ ἄνδρες μὲ βάρη ἐπὶ τῶν χειρῶν, φράσεις διακεκομ-

μέναι ἀντηλλάσσοντο, καὶ ἔφευγον ὅλοι ἔξω τοῦ χωρίου, ἐνῷ οἱ ὁπλοφόροι συνωθούμεναι ἡτοιμάζοντο νὰ φράξωσι τὴν εἴσοδον. Ἦτο καθὼς ἡ αἰφνίδιος κίνησις τῶν φύλλων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πρὶν ἢ ἡ καταιγὶς ἐπιπέσῃ.

— Οἱ Τοῦρκοι ἐπλάκωσαν! Φύγετε! Κρυφθῆτε, ἔκραξε τρέχων πρὸς ἡμᾶς ὁ γέρων χωρικός.

Ἤμεθα ὅλοι ἤδη ἐκτὸς τῆς καλύβης, οὐδὲ εἴχομεν προετοιμασιῶν ἀνάγκην διὰ τὴν φυγήν. Ἔλυσα σπεύδων τὰ ζῶα ἀπὸ τὰ παρὰ τὴν καλύβην δένδρα καὶ ἐφύγομεν ἔντρομοι, ἀκολουθοῦντες καὶ ἡμεῖς τὸ ρεῦμα.

Διήλθομεν τὴν νύκτα ὁδοιποροῦντες, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν ποῦ πηγαίνομεν. Ἦτο πολὺς ὁ δρόμος καὶ δύσκολος, ἡ δὲ νὺξ τρικυμιώδης, ὁ οὐρανὸς ζοφερός, καὶ ἡ σελήνη ἐκ διαλειμμάτων ἐφαίνετο μεταξὺ τῶν νεφῶν. Καὶ ἡμεῖς, πεινασμένοι, ἀγρυπνισμένοι, κατάκοποι, ἐφεύγομεν. Συχνάκις ἐτρομάξαμεν, νομίζοντες ὅτι ἀκούομεν κραυγάς, ἢ τουφεκισμούς, ἢ ἵππων ποδοβολητόν. Συχνάκις διεκόψαμεν τὴν πορείαν, ὅπως καθήσωμεν καὶ ἀναπαυθῶμεν. Ἤμεθα οἱ πλεῖστοι πεζοί· ἦτο δὲ πολυάριθμος καὶ μακρὰ ἡ συνοδία καὶ ἡμεῖς ἐφοβούμεθα μὴ σκορπισθῶμεν· ἠθέλομεν νὰ μείνῃ ἀδιάσπαστος ἡ ὁμὰς ἡμῶν ἐντὸς τοῦ φεύγοντος πλήθους.

Τὴν αὐγὴν ἐξημερώθημεν εἰς τὸ παράλιον, εἰς λιμένα ἔρημον ἄντικρυ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν. Ἐκεῖ ἠθέλομεν καὶ ἠλπίζομεν νὰ καταφύγωμεν. Ἀλλ' ὁ ἄνεμος ἦτο σφοδρός, ἐντὸς δὲ τοῦ λιμένος καὶ εἰς τὸ πέλαγος οὔτε πλοῖον ἐφαίνετο, οὔτε πλοιάριον, οὐδὲ διεκρίνετο ἄντικρυ σημεῖον ζωῆς. Ἡ δὲ παραλία ἦτον ἤδη κατειλημμένη ὑπὸ ἄλλων προσφύγων πρὸ ἡμῶν ἀφιχθέντων καὶ συσσωρευθέντων ἐκεῖ μὲ τὴν αὐτὴν ὡς ἡμεῖς ἐλπίδα. Δὲν τοὺς εἴδομεν οὔτε τοὺς ἠκούσαμεν μακρόθεν. Μόνον ὅταν ἐπλησιάσαμεν εἰς τὸν αἰγιαλόν, εἴδομεν ὑπὸ τὰς ἐλαίας, αἵτινες κατέβαινον μέχρι τῆς θαλάσσης σωροὺς σωμάτων κατακειμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐκεῖ διῆλθον οἱ δυστυχεῖς ὁλόκληρον τὴν νύκτα, ἐνῷ ἡμεῖς ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς τρικυμίας ἐβαδίζομεν πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον, ὡς εἰς λιμένα σωτηρίας.

Ἡ ἄφιξίς μας καὶ αἱ πρῶται τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου ἀκτῖνες ἔθεσαν εἰς κίνησιν ἐκεῖνο τῶν φυγάδων τὸ στρατόπεδον, καὶ πρὶν ἔτι προσεγγίσωμεν τοσοῦτον, ὥστε ν' ἀναμιχθῶμεν μετ' αὐτῶν, εἴδομεν ὑπὸ τὰς ἐλαίας μορφὰς ἀνακαθημένας ἢ ἐγειρομένας, καὶ διεκρίνομεν γυναῖκας καὶ παιδία καὶ γέροντας καὶ νέους στρέφοντας πρὸς ἡμᾶς τὰ πρόσωπα, ἐνῷ τινες ἀποσπασθέντες ἐκ τοῦ ὁμίλου ἤρχοντο πρὸς ἡμᾶς διὰ νὰ μᾶς ἀναγνωρίσωσιν.

Ἐστάθημεν καὶ ἡμεῖς τότε. Αἱ γυναῖκες ἐπέζευσαν καὶ ἐκαθήσαμεν εἰς ἑνὸς δένδρου τὴν ρίζαν. Τόσα ἔτη παρῆλθον καὶ τόσα ἐδοκίμασα ἔκτοτε, ἀλλ' ὅμως ποτὲ δὲν θὰ λησμονήσω τὴν αἴσθησιν τοῦ καμάτου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν κατεβλήθην. Πρὸ εἰκοσιτεσσάρων ὡρῶν ἐπεριπάτουν μὲ κενὸν τὸν στόμαχον. Ἐξηπλώθην καταγῆς πλησίον τῆς μητρός μου καὶ ἔκλεισα τοὺς ὀφθαλμούς, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης δυνάμεως εἰς τὰ μέλη μου, ἄνευ σκέψεως εἰς τὴν κεφαλήν μου. Καὶ ᾐσθάνθην τὴν χεῖρα τῆς μητρὸς ἐπὶ τοῦ μετώπου μου, καὶ ἤνοιξα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ εἶδον τὴν ἀγαπητὴν κεφαλήν της κεκλιμένην ἄνωθέν μου. Δὲν ἀντηλλάξαμεν λέξιν, ἀλλ' ἔκυψεν ἡ μήτηρ μου καὶ μ' ἐφίλησε, καὶ ἔκλεισα πάλιν τοὺς ὀφθαλμούς. Τὰ ἐνθυμοῦμαι ταῦτα πάντα ὡς νὰ συνέβησαν χθές.

Ὁ πατήρ μου εἶχε προχωρήσει εἰς συνάντησιν τῶν πρὸς ἡμᾶς ἐρχομένων. Μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψεν ἀκολουθούμενος ὑπὸ γέροντος, τὸν ὁποῖον δὲν ἀνεγνώρισα. Ἀλλ' ἡ μήτηρ μου τὸν ἀνεγνώρισε, καὶ ἐγερθεῖσα ἔδραμε πρὸς αὐτόν. Ὁ γέρων ἤνοιξε τὰς ἀγκάλας του καὶ ἔσφιξεν ἐπὶ τοῦ στήθους τὴν μητέρα μου. Ἦτο τοῦ πατρός της ὁ ἀδελφός.

Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδεὶς ἡμῶν εἶχε κλαύσει. Ὁ τρόμος τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, ἡ ἀδιάκο-

πος κίνησις, αἱ μεταβολαὶ τῶν σκηνῶν, τὸ ἀλλεπάλληλον τῶν ἐντυπώσεων διετήρουν εἰς ἔντασιν τὸ νευρικὸν σύστημα. Ἤμεθα ψυχῇ τε καὶ σώματι ἀπηυδημένοι, ἀλλ' ἔμενον στεγνὰ τὰ βλέφαρά μας.

Ἀλλ' εἰς τοὺς κόλπους τοῦ γέροντος κρύπτουσα τὴν κεφαλὴν ἡ τάλαινα μήτηρ μου ἀφέθη τότε ὁλόκληρος εἰς τῆς λύπης τὴν κυριότητα, καὶ ἠκούοντο οἱ λυγμοί της, καὶ οἱ στεναγμοί της ἐξέσχιζον τὴν καρδίαν μου. Αἱ ἀδελφαί μου περιεκύκλωσαν τὴν μητέρα κλαίουσαι, ὁ δὲ πατήρ μου ἔκρυψεν ἐντὸς τῶν χειρῶν τὸ πρόσωπον, καὶ ἡ Ἀνδριάνα ἔδακνε τὰ δάκτυλά της, κ' ἐγὼ ᾐσθάνθην τὴν καρδίαν μου ἀναβαίνουσαν εἰς τὸν λαιμόν μου, καὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου θολούς, καὶ ἦτο γενικὸς ὁ θρῆνος καὶ ὁ κοπετὸς ὑπὸ τὴν ἐλαίαν, ἥτις μᾶς ἐσκίαζεν.

Ὁ γέρων ἀπέθεσεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κλαίουσαν εἰσέτι τὴν μητέρα μου καὶ ὑπῆγε νὰ μᾶς προμηθεύσῃ τροφήν. Ἐπέστρεψε φέρων μιζύθρας· δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ ἄλλο τι, οὐδ' ἐπερίσσευε τεμάχιον ἄρτου καθ' ὅλην ἐκείνην τῶν δυστυχῶν τὴν συνάθροισιν. Μὲ τὰς μιζύθρας παρηγορήσαμεν τὴν πεῖνάν μας.

Ἐν τούτοις πλοῖον δὲν ἐφαίνετο, ὁ ἄνεμος δὲν ἐκόπαζεν, ἡ θάλασσα ἦτον ἀγρία, εἰς δὲ τὸ παράλιον ἐμένομεν ἄστεγοι, ἄσιτοι, ἀπροστάτευτοι. Ἂν οἱ Τοῦρκοι ἐπήρχοντο, ἄλλην δὲν εἴχομεν καταφυγὴν ἢ νὰ

ριφθῶμεν ἐντὸς τῶν κυμάτων. Ἐπεριμένομεν δὲ νὰ τοὺς ἴδωμεν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐμφανιζομένους. Συνεσκέφθημεν μετὰ τοῦ θείου μου καὶ ἀπεφασίσθη νὰ προσφύγωμεν εἰς τὸ πλησιόχωρον χωρίον Μεστά, ὅπου νὰ καιροφυλακτήσωμεν, μέχρις οὗ εὑρεθῶσιν, εἰ δυνατόν, τοῦ ἐκπατρισμοῦ τὰ μέσα.

Ἀνεχωρήσαμεν λοιπὸν καὶ πάλιν καὶ μετά τινων ὡρῶν ὁδοιπορίαν ἐφθάσαμεν κακῶς ἔχοντες εἰς Μεστά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Τὰ χωρία τῆς Χίου, ἰδίως τὰ μεσημβρινά, εἶναι ὀχυρὰ ὡς φρούρια καὶ στενόχωρα ὡς φυλακαί. Δὲν ἔχουσι τείχη, ἀλλά, κατὰ τὰς τέσσαρας ἐξωτερικὰς πλευράς, τῶν οἰκιῶν τὰ ὀπίσθια συνεχόμενα ἀποτελοῦσιν ἀδιάκοπον προτείχισμα. Αἱ θύραι τῶν οἰκιῶν κεῖνται ἔσωθεν, ἐντὸς τοῦ χωρίου, ἡ κεντρικὴ δὲ αὐτοῦ ὁδός, τέμνουσα τῶν οἰκιῶν τὴν συνέχειαν, σχηματίζει τοῦ ὀχυρώματος τὴν πύλην. Εἶναι δὲ ἀληθῶς πύλη ἡ τοιαύτη ὀπή, καθότι καὶ κλείεται διὰ κιγκλιδωτῶν ἐκ σιδήρου θυρῶν.

Τὰ χωρία ταῦτα μοῦ ἔφερον πάντοτε κατὰ νοῦν τὸ ἐν Σμύρνῃ Χάνιον· ἡ διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἀντὶ τῆς

περικλειούσης ἐκεῖνο μεγαλοπόλεως, ταῦτα περικυκλοῦνται ὑπὸ λόφων πρασίνων, καὶ ἀντὶ ὠχρῶν ἐμπόρων, περιέχουσιν εὐρώστους γεωργούς· ἀντὶ δὲ τῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Χανίου πλατείας, ὁδοὶ στεναὶ καὶ οἰκοδομαὶ συνεσφιγμέναι πληροῦσι τὸν χῶρον, τὸν ὁποῖον ἡ τετράπλευρος ἐξωτερικὴ τῶν οἰκιῶν σειρὰ περιστοιχίζει.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ χωρίου ὑψοῦται συνήθως Πύργος, τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος ὑπερέχει τοσοῦτον τοῦ ἐδάφους, ὥστε μόνον διὰ κλίμακος ξυλίνης ἢ διὰ σχοινίων δύναταί τις ν' ἀνέλθῃ μέχρις αὐτῆς. Οἱ Πύργοι οὗτοι, λείψανα τῆς κυριαρχίας τῶν Γενουηνσίων, εἶναι αἱ ἀκροπόλεις τῶν χωρίων.

Τοιοῦτον ἦτο τὸ χωρίον Μεστά, ὅπου προσεφύγομεν. Οἱ χωρικοὶ μᾶς ὑπεδέχθησαν φιλοφρόνως, μᾶς παρεχώρησαν δὲ οἰκίαν εὔκαιρον, τὰ κενὰ τῆς ὁποίας δωμάτια διεμοιράσθημεν μετὰ τοῦ γέροντος τῆς μητρός μου θείου καὶ δύο ἄλλων οἰκογενειῶν. Ἡ κοινὴ συμφορὰ τότε πρῶτον μετ' αὐτῶν μᾶς ἐσχέτισε καὶ μᾶς συνέδεσεν.

Αἱ στερήσεις μας ἦσαν ποικίλαι καὶ μεγάλαι, ἀλλὰ τίς τότε ἐσκέπτετο περὶ ἀνέσεως καὶ περὶ τῶν συνήθων τοῦ βίου ἀναγκῶν ; Ὁ σκοπὸς ἦτο τὴν ζωὴν νὰ διατηρήσωμεν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο μόλις ἡ δίαιτά μας ἐξήρκει. Καὶ τοῦ ἄρτου αὐτοῦ ἡ ἀπόκτησις ἦτο

δύσκολος, οὐδὲ κατωρθοῦτο καθ' ἡμέραν. Σῦκα, κουκκία, ξυλοκέρατα καὶ χόρτα ἄγρια, ἰδοὺ ὁποία ἦτον, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, ἡ τροφή μας. Καὶ παρήρχοντο οὕτως αἱ ἡμέραι ἐν τῷ μέσῳ φόβων καὶ ἐλπίδων.

Τὴν ἰδέαν τῆς εἰς Ψαρὰ καταφυγῆς παρῃτήσαμεν ἐξ ἀνάγκης. διότι ἤρχοντο ἀπελπιστικαὶ ἐκεῖθεν εἰδήσεις. Ἦτον ἤδη πλήρης προσφύγων ἡ νῆσος, οἱ δὲ Ψαριανοί, μόλις ἔχοντες πῶς νὰ τοὺς διαθρέψωσι καὶ συντηρήσωσι, δὲν ἠδύναντο οὔτε ἤθελον νὰ δεχθῶσι πλειοτέρους. Ἤρχιζεν ἤδη νὰ τοῖς γίνεται ἐπαισθητὴ ἡ σπάνις τοῦ ὕδατος, ἡ δὲ συσσώρευσις τοσούτων ἀπόρων φυγάδων εἶχε προκαλέσει νόσους, αἵτινες ἐφαίνοντο προμηνύουσαι φοβερωτέραν ἐπιδημίαν. Ὅθεν ἔγραφον εἰς Χίον προτρέποντες τοὺς φεύγοντας νὰ διευθυνθῶσιν εἰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου νήσους, καὶ προσφέροντες προθύμως τὰ πλοῖά των καὶ τοὺς ναύτας των.

Ἀλλ' ἡμεῖς εἰς Μεστὰ ἠρχίζομεν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι δὲν ὑφίσταται πλέον ἀνάγκη φυγῆς. Δύο ἑβδομάδες εἶχον παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Τουρκικοῦ στόλου· οἱ ἐπαναστάται ἀπέπλευσαν ἢ ἐκρύπτοντο σκορπισμένοι εἰς τῆς νήσου τὰ ἐνδότερα, οἱ δὲ φιλήσυχοι τῆς πόλεως κάτοικοι καὶ τῶν χωρικῶν οἱ πλεῖστοι οὐδ' ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, οὐδ' ἀνεμίχθησαν εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα.

Διατί λοιπὸν τῆς καταδρομῆς ἡ ἐξακολούθησις; Διατί τῆς τρομοκρατίας ἡ διαιώνισις, ἐνῷ πᾶσα ἀντιστάσεως πιθανότης ἐξέλιπε; Μὴ δὲν ἤρκεσαν τὰ πεσόντα ἤδη ἀθῶα θύματα; Μὴ δὲν ἐκορέσθη ἀρκούντως τῆς τουρκικῆς λύσσης ἡ ἔξαψις; Ταῦτα σκεπτόμενοι ἐπεριμένομεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν δια κήρυξιν ἀμνηστίας καὶ τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὰς ἑστίας μας.

Καὶ τῷ ὄντι, τῶν Τούρκων ἡ καταφορὰ εἶχε κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας κοπάσει. Ἠκούοντο ὀλιγώτεροι πυροβολισμοὶ καὶ φόνοι καὶ ἀπαγωγαί, διέτρεχον δὲ φῆμαι ὅτι ἐμεσίτευον οἱ Πρόξενοι ὑπὲρ συγχωρήσεως τῶν ραγιάδων, καὶ ὅτι ὁ Πασᾶς ἐφαίνετο κλίνων πρὸς ἐπιείκειαν. Καὶ ἤρχοντο μέχρις ἡμῶν αἱ τοιαῦται φῆμαι καὶ ὑπέτρεφον τὰς ἐλπίδας μας.

Τὴν ἐνάτην ἡμέραν τῆς εἰς Μεστὰ διαμονῆς μας ἐνομίσαμεν ὅτι τὰ δεινά μας ἐτελείωσαν. Δύο Πρόξενοι ἦλθον εἰς τὸ χωρίον φέροντες κλάδους ἐλαίας καὶ παραμυθίας εὐαγγέλια. Ἔφερον ἀναφορὰν πρὸς ὑπογραφήν, ὑπέσχοντο δὲ ὅτι ἅμα προσκυνήσωμεν ὁ Πασᾶς θὰ μᾶς συγχωρήσῃ. Νὰ μᾶς συγχωρήσῃ! Ἀλλὰ διὰ τί; Οὔτε ἀντάρται ἤμεθα, οὔτε οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὔτε ἰδιοκτησίας ξένας ἐληστεύσαμεν, οὔτε γυναῖκας ἠτιμάσαμεν, οὔτε ἐφονεύσαμεν, οὔτε ἐξηνδραποδίσαμεν. Διὰ τί νὰ συγχωρηθῶμεν;

Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι σκέψεις σημεριναί. Δὲν ἐσκεπτόμεθα τοιαῦτα τότε, ἡ δ' ἐλπὶς τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ἀφορήτου ἐκείνης ὑπάρξεως ἦτον ἀληθὴς δι' ἡμᾶς χαρά. Ὅθεν ὑπεγράψαμεν προθύμως πάντες, νέοι καὶ γέροντες, χωρὶς νὰ ἐξετάσωμεν τί ἡ ἀναφορὰ περιέχει, ὑπεγράψαμεν μὲ τὰς δύο χεῖρας, εὐλογοῦντες τὴν φιλάνθρωπον μεσολάβησιν τῶν Χριστιανῶν Προξένων, καὶ ἀνεπνεύσαμεν, πιστεύσαντες ὅτι παύει ὁ διωγμὸς καὶ θὰ ἐπιστρέψωμεν ἀβλαβεῖς εἰς τὰ ἴδια.

Ἀλλὰ μὴ ἐπρόκειτο νὰ εὕρωμεν τὰς οἰκίας μας ὅπως τὰς ἀφήσαμεν; Μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Σαμίων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Μπουρνιᾶν χωρικῶν, μετὰ τοὺς σφοδροὺς ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ ἐκ τοῦ στόλου κανονοβολισμούς, μετὰ τὴν ἀχαλίνωτον πρὸ πάντων τῶν Τούρκων λεηλασίαν, ὀλίγας περὶ τούτου ἐλπίδας ἠδυνάμεθα νὰ τρέφωμεν. Ἀλλ' ὅμως ἐκυρίευε πάντας ἡμᾶς ἐκεῖ, εἰς Μεστά, τῆς ἐπανόδου ὁ πόθος. Ἠθέλομεν νὰ ἴδωμεν καὶ πάλιν τὰς οἰκίας μας, εἰς οἵαν δήποτε κατάστασιν καὶ ἂν ἐπρόκειτο νὰ τὰς εὕρωμεν, ὁ δὲ φόβος μὴ τὰς εὕρωμεν κατεστραμμένας ηὔξανεν, ἀντὶ νὰ ἐλαττόνῃ τὴν ἐπιθυμίαν μας.

Τοιοῦτος ὁ ἄνθρωπος. Προσκολλᾶται τοσούτῳ μᾶλλον εἰς ὅ,τι ἀγαπᾷ, καθόσον κινδυνεύει νὰ τὸ ἀπολέσῃ. Ὅταν δὲ ἡ ἀπώλεια σφραγισθῇ, καὶ ἡ ἐλπὶς ἀπέλθῃ, τότε πρὸ πάντων ἡ χηρευμένη καρδία αἰσθά-

νεται ὁπόσην περιέκλειεν ἀγάπην. Οὕτω πλανώμεθα εἰς τὰ κοιμητήρια καὶ καθήμεθα ἐπὶ τῶν πλακῶν, αἵτινες σκεπάζουσι τὰ λείψανα τῶν ἀπελθόντων ἀγαπητῶν μας. Οὕτω μετὰ πυρκαϊὰν ἀποτεφρώσασαν ὁλόκληρον συνοικίαν, βλέπεις ἀνθρώπους πλανωμένους ἐντὸς τῶν καπνιζόντων εἰσέτι ἐρειπίων, καὶ ἀναζητοῦντας τὰ ἴχνη τῶν ἑστιῶν των, καὶ βλέποντας ἐπὶ ὥρας τὸν χῶρον, ὅπου ὑψοῦτο ἡ διαμονή των καὶ τοὺς λίθους, οἵτινες ἀπετέλουν τοῦ κοιτῶνός των τοὺς τοίχους.

Αἱ ἐπαγγελίαι τῶν Προξένων τοσοῦτον ἀνεπτέρωσαν τὰς ἐλπίδας μας, ὥστε ἠθέλομεν ἀμέσως νὰ ἐπιστρέψωμεν. Ἀλλ' οἱ γεροντότεροι ἐχαλίνωσαν τὴν ἀνυπομονησίαν μας, ὑποπτευόμενοι μὴ ἡ προσφερομένη ἀμνηστία ἦτο τῶν Τούρκων τέχνασμα, πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν Προξένων, καὶ παγὶς ὅπως μᾶς ἐξολοθρεύσωσιν εὐκολώτερον. Εἶχον πλειοτέραν πεῖραν τοῦ τουρκικοῦ χαρακτῆρος οἱ γέροντες, ἀλλ' οἱ ἐπίλοιποι ἐβασιζόμεθα μετὰ θάρρους εἰς τῶν Προξένων τὴν ὑπόσχεσιν καὶ τὴν προστασίαν.

Μετὰ σύσκεψιν καὶ συζήτησιν καὶ ἐνδοιασμοὺς ποικίλους, ἀπεφασίσθη τέλος νὰ ὑπάγωμεν τινὲς ἐκ τῶν νεωτέρων ὡς πρόσκοποι, οἱ δὲ λοιποὶ νὰ περιμείνωσιν εἰς Μεστὰ τὰς εἰδήσεις μας ἢ τὴν ἐπιστροφήν μας.

Τὴν ἐπαύριον ἀνεχώρησα ἀπὸ πρωΐας μετὰ δύο ἄλλων ὁμηλίκων μου. Περιττὸν νὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματά των. Ἄλλως τε πρὸς τί νὰ ὑποδεικνύω ἑκάστοτε ὀνομαστὶ ἐκείνους, ὅσων ἡ κακὴ τύχη συνέπεσε νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς ἰδικῆς μου; Ἐκ τῶν δύο ἐκείνων ὁ εἷς εὐδαίμων ἤδη γέρων, πρωτεύει ἐν μιᾷ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ Ἑλληνικῶν κοινοτήτων· συχνάκις δ' ἔκτοτε συνηντήθημεν καὶ ἀνεμνήσθημεν ἡμερῶν ἀρχαίων καὶ κοινῶν παθημάτων. Ὁ ἕτερος διασωθεὶς τότε, ἀπέθανε μετ' ὀλίγον εἰς Τῆνον. Πόσους τότε λυτρωθέντας ἐκ τῶν ὀνύχων τῶν Τούρκων ἐθέρισεν οὕτως ὁ θάνατος! Ἐξηντλημένοι μετὰ τοσαύτας κακουχίας, μετὰ τασούτους περισπασμούς, πόσοι φυγόντες τὴν μάχαιραν τοῦ ἐχθροῦ ἔπεσαν κατόπιν, πρόωρα τῆς ἀσθενείας θύματα!

Ἀπεχαιρετίσαμεν λοιπὸν τοὺς εἰς Μεστὰ καὶ ἐκινήσαμεν οἱ τρεῖς ὁμοῦ διευθυνόμενοι πρὸς τὴν πόλιν. Αἱ ἐντυπώσεις τῶν γενομένων καταστροφῶν ἦσαν πολὺ πρόσφατοι εἰσέτι, καὶ δὲν ἤμεθα οὐδαμῶς ἀπηλλαγμένοι τοῦ φόβου μὴ συναντήσωμεν Τούρκους ἐνόπλους, ἀγνοοῦντας ἢ ἀψηφοῦντας τὰς ἐπιεικεῖς τοῦ Πασᾶ προθέσεις. Ἀλλ' ἤμεθα νέοι καὶ οἱ τρεῖς, ὁ δὲ πρωϊνὸς ἀὴρ ἦτο ζωογόνος, καὶ ἀπέπνεον ἄρωμα ὑγιὲς οἱ μαστιχοφόροι περὶ τὰ Μεστὰ λόφοι. Ἡ ἐλπὶς διεσκέδασε βαθμηδὸν τοὺς φόβους καὶ ἐβαδίζομεν ἐλα-

φροί, φαιδρύνοντες δι' εὐθύμων συνομιλιῶν τὴν ὁδοιπορίαν μας.

Δὲν ἐπέπρωτο ὅμως οὔτε ἡ φαιδρότης, οὔτε ἡ ὁδοιπορία μας νὰ διαρκέσωσι πολύ.

Ἐβλέπομεν μακρόθεν τὸ χωρίον Ἐλάτα, ὅπου ἐπροτιθέμεθα νὰ ἀναπαυθῶμεν ἐκ τοῦ δρόμου καὶ νὰ λάβωμεν πληροφορίας διὰ τὴν περαιτέρω πορείαν μας.

Ὁ ἥλιος ἔκαιε καὶ ἐταχύνομεν τὸ βῆμα πρὸς τὰς λευκὰς τοῦ χωρίου οἰκίας. Αἴφνης εἰς τὰ πρόθυρα αὐτοῦ ἠκούσαμεν οἰμωγὰς καὶ κραυγὰς γυναικείας. Ἐστάθημεν καὶ οἱ τρεῖς καὶ εἴδομεν ὁ εἷς τὸν ἄλλον. Μὴ ἦσαν Τοῦρκοι εἰς τὸ χωρίον; Αὕτη ἦτο ἡ πρώτη μου σκέψις. Ἐτείναμεν τὰ ὦτα. Αἱ κραυγαὶ ἐξηκολούθουν. Ἦσαν βεβαίως γυναικεῖα μοιρολόγια.

Ὁδηγούμενοι ἐξ αὐτῶν διήλθομεν τὰς ἐρήμους τοῦ χωρίου ὁδοὺς καὶ ἐφθάσαμεν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας. Ἐκεῖ συνωθοῦντο οἱ χωρικοί, ὑπεράνω δὲ τῶν κεφαλῶν των εἴδομεν κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν εἰς τῆς ἐκκλησίας τὰ πρόθυρα ἀναβαίνοντα δύο φέρετρα, τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ πέριξ αὐτῶν αἱ γυναῖκες ἔκλαιον καὶ ὠδύροντο καὶ ἐκραύγαζον γοερῶς.

Ὅτε εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἡ νεκρώσιμος συνοδία, ἠρώτησα ἕνα χωρικὸν περὶ τῶν δύω λειψάνων, καὶ μᾶς εἶπε μὲ τὰ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ὅτι συμμορία Τούρκων συναντήσασα τὴν πρωΐαν

τρεῖς νέους ἔξω τοῦ χωρίου, ἐπυροβόλησε κατ' αὐτῶν καὶ ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον της· ὅτι ὁ εἷς τῶν τριῶν σωθεὶς ἔτρεξε καὶ ἀνήγγειλε τὸ συμβὰν εἰς τὸ χωρίον, τὰ δὲ πτώματα τῶν δύο φονευθέντων μετεκομίσθησαν πρὸ ὀλίγης ὥρας ἐκεῖ.

Ποῦ λοιπὸν αἱ ὑποσχέσεις ἀσφαλείας; Ποῦ ἡ ἐλπὶς ὅτι τὰ δεινὰ ἐτελείωσαν; Εἶχον οἱ γέροντες δίκαιον! Οἱ δύο ἐκεῖνοι νεκροί, καὶ τῶν γυναικῶν τὰ μοιρολόγια, ἦσαν τῆς τουρκικῆς πίστεως ἡ σφραγίς, τῆς τουρκικῆς ἐπιεικείας τὰ ἐχέγγυα!

Ἐπεστρέψαμεν ἀμέσως εἰς Μεστά, βαδίζοντες ταχύτερον ἢ ὅτε ἠρχόμεθα καὶ ἄνευ τῆς προτέρας φαιδρότητος. Οἱ ἐκεῖ ἐξεπλάγησαν ὅταν μᾶς εἶδον ἐπιστρέφοντας, ἡ δ' ἀφήγησις τῆς εἰς Ἐλάταν σκηνῆς τοὺς κατετάραξε, καὶ ἡ προτέρα ἀδημονία διεδέχθη διὰ μιᾶς τὰς μόλις ριζωθείσας ἐλπίδας.

Ὁ πατήρ μου μόνος ἐπέμενεν ἐλπίζων· ἦτο τυχαία ἡ συμπλοκή, δὲν ἦσαν γνωσταὶ εἰσέτι αἱ ἀποφάσεις τοῦ Πασᾶ, οἱ Τοῦρκοι ἐκεῖνοι δὲν παρέμειναν εἰς Ἐλάταν, ἄρα οἱ πυροβολισμοί των δὲν ἀποδεικνύουσι τὴν ἐπανάληψιν συστηματικοῦ διωγμοῦ, θὰ ἡσυχάσωσι τὰ πράγματα· τοιαῦτα ἔλεγεν, ἀλλ' ἡ πεῖρα τοῦ παρελθόντος κατεφόβιζε τοὺς λοιποὺς πάντας καὶ ἀφήρει πᾶσαν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὰς ἀγαθὰς δῆθεν τοῦ Πασᾶ διαθέσεις. Νὰ φύγωμεν, νὰ φύγω-

μεν! ἔλεγον αἱ γυναῖκες, τὰ δὲ παιδία ἔκλαιον, καὶ ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ λησμονήσω τὴν θέαν τῶν δύω ἐκείνων φερέτρων, φερομένων πρὸς τὴν πύλην τῆς ἐκκλησίας, καὶ τοὺς θρήνους τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἐμοιρολόγουν τοὺς νεκρούς των.

Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν ὁ θεῖος τῆς μητρός μου, δι' ἀμοιβῶν γενναίων καὶ μεγαλειτέρων ἔτι ὑποσχέσεων, ἔπεισε νέον χωρικὸν νὰ μεταφέρῃ διὰ παντὸς τρόπου ἐπιστολήν του εἰς Ψαρά. Ἔγραφε ζητῶν τῆς φυγῆς τὰ μέσα.

— Ἂς ἔλθῃ πλοῖον, ἔλεγε πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ σὺ ἂν θέλῃς μεῖνε ἐδῶ. Φθάνει μόνον νὰ ἔλθῃ ἐν καιρῷ.

Ὁ πατήρ μου ἐσιώπα, ἀλλ' ἐφαίνετο διστάζων. Τὸν ἐτρόμαζον ἆρά γε οἱ κίνδυνοι τῆς φυγῆς καὶ τοῦ ἐκπατρισμοῦ αἱ ὀδύναι; ἢ ἐβασίζετο εἰς τῶν Προξένων τὴν μεσολάβησιν καὶ ἤλπιζεν ὅτι κρυπτόμενοι ἐν τῷ μεταξὺ ἐντὸς τῆς πατρίδος θὰ διέλθωμεν ἀσφαλέστερον τῆς δοκιμασίας τὴν περίοδον; ἢ μή, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοσούτων ἀλλεπαλλήλων συγκινήσεων, ἀπώλεσε τὴν εἰς ἑαυτὸν πεποίθησιν καὶ δὲν ἤξευρεν ὁ ἴδιος τί ἤθελε καὶ τί ν' ἀποφασίσῃ;

Τὴν ἐπιοῦσαν ἤμεθα ἀπὸ πρωΐας συνηγμένοι κατὰ τὸ σύνηθες εἰς τὴν ἰσόγειον τῆς οἰκίας εἴσοδον, ἥτις ἐχρησίμευεν ὡς κοινὴ αἴθουσά μας. Καθήμενοι εἰς

τῶν θυρῶν τὰ κατώφλια καὶ ἐπὶ τῶν βαθμίδων τῆς κλίμακος συνεσκεπτόμεθα, ὡς πάντοτε, περὶ τοῦ πρακτέου, ἀναμένοντες τί ἡ ἡμέρα θὰ μᾶς φέρῃ καὶ ὑπολογίζοντες πότε ἠδυνάμεθα νὰ περιμένωμεν ἀπόκρισιν ἐκ Ψαρῶν.

Ἡ Ἀνδριάνα μόνη ἦτον ἀποῦσα. Εἶχεν ἐξέλθει πρὸς εὕρεσιν τροφῆς. Καὶ ἄλλοτε κατώρθωσε νὰ ποικίλῃ τὴν πενιχρὰν δίαιτάν μας συλλέγουσα χόρτα ἄγρια εἰς τοὺς πέριξ τοῦ χωρίου λόφους. Ἀλλ' ἐβράδυνεν ἤδη νὰ ἐπιστρέψῃ. Καὶ ἡ μήτηρ μου ἀνησυχοῦσα, πολλάκις ἤνοιξε τὴν θύραν καὶ προέτεινε τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ὁδόν, νὰ ἴδῃ μὴ φαίνεται ἐρχομένη.

Ἡ Ἀνδριάνα ἦτον ὁ γενικὸς παραστάτης, ἡ ἀληθὴς πρόνοια ὁλοκλήρου τῆς εἰς Μεστὰ δυστυχοῦς ἡμῶν ὁμάδος. Πλήρης αὐταπαρνήσεως καὶ ἀφοσιώσεως περιέθαλπε τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς μου καὶ ἐφρόντιζε περὶ πάντων τῶν λοιπῶν· ὅλα τὰ ἐπρόφθανεν, ὅλα τὰ ἐσυλλογίζετο· αὐτὴ εὕρισκεν ἢ ἐφεύρισκε τὴν καθημερινὴν τροφήν μας, αὐτὴ ἔφερε τὸ νερὸν ἐκ τῆς πηγῆς, αὐτὴ κατώρθωσε δι' ἀχύρων καὶ παλαιῶν ταπήτων ν' αὐτοσχεδιάσῃ στρωμνὰς δι' ἅπαντας εἰς τὰ εὔκαιρα δωμάτια τῆς οἰκίας ἐκείνης· αὐτὴ μᾶς ἔφερεν εἰδήσεις ἔξωθεν, σχετιζομένη μετὰ τῶν χωρικῶν καὶ τὰ πάντα ἐρευνῶσα καὶ τὰ πάντα μανθάνουσα. Ἡ ἐνεργητικότης της ἦτον ἀδάμαστος

καὶ ἀκατάβλητος ἡ εὐθυμία της. Εἶχε τὴν καρδίαν ὑγιῆ καὶ ἀκμαίαν ὅσον καὶ τὸ σῶμα, καὶ συχνάκις διὰ τῆς ζωηρότητος, διὰ τῆς φαιδρότητός της ἔφερεν εἰς τὰ χείλη μας τὸ μειδίαμα, ἐν μέσῳ τῆς ἐπικρατούσης ἐκεῖ γενικῆς ἀθυμίας.

Ἡ ὥρα ἐν τούτοις παρήρχετο καὶ ηὔξανε τῆς μητρός μου ἡ ἀνησυχία. Δὲν ἤθελον νὰ τὴν αὐξήσω ἐκφράζων τοὺς φόβους μου, ἀλλ' ἤμην κ' ἐγὼ ἀνήσυχος, καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίσης. — Τί ἔγεινε; Πῶς ἀργεῖ; Μὴ ἔπαθε τίποτε; Τοιαῦται ἀντηλλάσσοντο φράσεις.

Ἐκεῖ, αἴφνης, ἀνοίγεται ἡ θύρα καὶ παρουσιάζεται ἡ Ἀνδριάνα κάτωχρος, τρέμουσα, μὲ τὴν κόμην λυτήν, σχισμένα τὰ φορέματα καὶ ἀνοικτά, τὰ στήθη αἱματωμένα... ἡ ὅλη παρουσία της ἐμαρτύρει πάλην φοβεράν, καὶ τρόμον καὶ αἰσχύνην.

Ἡ μήτηρ μου ἠγέρθη ἀμέσως, ἐκάλυψε μὲ τὰς χεῖρας τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀνέκραξε μετὰ φρίκης: Ἆ! οἱ Τοῦρκοι, οἱ Τοῦρκοι! Καὶ ἁρπάσασα τὰς θυγατέρας της ἔσυρεν αὐτὰς εἰς τὴν ἀγκάλην της.

Ἡ δὲ Ἀνδριάνα μὲ τὴν μίαν χεῖρα ἐπὶ τῆς ἀνοικτῆς θύρας, ἐδείκνυε διὰ τῆς ἄλλης τὴν ἔξοδον, καὶ ἀσθμαίνουσα, δὲν ἠδύνατο ν' ἀρθρώσῃ τὰς λέξεις τὰς ὁποίας ἐπροσπάθει νὰ προφέρῃ· — Φύγετε, κρυφθῆτε!

Εὑρέθημεν ὅλοι διὰ μιᾶς ἔξω εἰς τὸν δρόμον μετὰ τῆς Ἀνδριάνας.

Ποῦ ἐπηγαίνομεν; Τί ἠθέλομεν; Ἔμφυτός τις ὁρμὴ διηύθυνε τὰ βήματά μας μακρὰν τῆς πύλης τοῦ χωρίου. Ἐφεύγομεν τοὺς Τούρκους. Δὲν ἐσκεπτόμεθα ὅμως ὅτι ἀπομακρυνόμενοι τῆς ἐξόδου ἐκλειόμεθα ἐντὸς τοῦ χωρίου. Ἀλλὰ μὴ σκέπτεταί τις εἰς τοιαύτας ὥρας;

Ἐνῷ ἐτρέχομεν οὕτω περίφοβοι, παραζαλισμένοι, μὴ γνωρίζοντες ποῦ νὰ καταφύγωμεν, μία γραῖα εἰς τὴν θύραν ταπεινῆς οἰκίας ἱσταμένη μᾶς εἶδε, μᾶς ἐλυπήθη καὶ ἥπλωσε πρὸς ἡμᾶς τὴν χεῖρα.

— Ἐλᾶτε ἐδῶ νὰ σᾶς κρύψω, Χριστιανοί.

Ἐχύθημεν ὅλοι ἐντὸς τῆς ἀνοικτῆς θύρας, ἀκολουθοῦντες τὴν γραῖαν. Ὁ Θεὸς τὴν ἐφώτισεν! Εἰς ἐκείνην χρεωστοῦμεν τὴν σωτηρίαν, τὴν ὕπαρξίν μας. Δὲν τὴν εἶδον ἔκτοτε, οὔτε τὸ ὄνομά της γνωρίζω, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐλησμόνησα τὸ ἀγαθὸν πρόσωπόν της, οὐδ' ἔπαυσα εὐλογῶν τὴν μνήμην της. Εἴθε νὰ τὴν ἀντήμειψεν ὁ Θεὸς καὶ νὰ τὴν ἀνέπαυσεν ἐν εἰρήνῃ!

Ὄπισθεν τῆς οἰκίας ἦτον αὐλὴ ὕπαιθρος, εἰς δὲ τὴν ἄκραν τῆς αὐλῆς σταῦλος. Ἐντὸς τοῦ σταύλου μᾶς ἔκρυψεν ἡ γραῖα. Αἱ ἀγελάδες της ἔβοσκον εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ δὲν ἐπέστρεψαν οὔτε τὴν ἑσπέραν ἐκείνην οὔτε τὰς ἐπιούσας νὰ μᾶς διαφιλονεικήσωσι τῆς κατοικίας των τὴν κατοχήν. Δὲν ᾐχμαλώτιζον γυναικόπαιδα μόνον οἱ Τοῦρκοι· ὅ,τι εὕρισκον ἦτο λεία

εὐπρόσδεκτος. Ἀλλὰ δὲν ἐζημίωσαν ἡμᾶς τότε ληστεύσαντες τῆς πτωχῆς γραίας τὰ ζῶα.

Ἡ εἴσοδος ἦτο στενὴ καὶ σκοτεινή, εἰς δὲ τὸ βάθος αὐτῆς ἠνοίγετο ὁ σταῦλος τετράγωνος καὶ ὁπωσοῦν εὐρύχωρος· ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς εἶχε παράθυρον ἢ ἄλλην ὀπήν, ὥστε ὅτε ἐκλείετο ἡ ἐπὶ τῆς αὐλῆς θύρα τῆς διόδου, τὸ σκότος ἦτο ψηλαφητὸν καὶ ἡ ἀποφορὰ δὲν εἶχε διέξοδον. Τέσσαρα ἡμερόνυκτα ἐμείναμεν ἐντὸς τοῦ κρυψῶνος τούτου, δεκαοκτὼ ἐν συνόλῳ ψυχαί!

Τὸ ἑσπέρας τῆς πρώτης ἡμέρας ἡ φιλάνθρωπος γραῖα μᾶς ἔφερε σάκκον πλήρη σύκων. Ὅτε δὲ συνειθίσαμεν εἰς τὸ σκότος, ἀνεκαλύψαμεν εἰς μίαν γωνίαν κάδον ἔχοντα εἰσέτι ὕδωρ ἀρκετόν, πρὸς ποτισμὸν τῶν ἀγελάδων. Χάρις εἰς τὸ ὕδωρ τοῦτο καὶ εἰς τὰ σῦκα δὲν ἀπεθάνομεν τῆς δίψης καὶ τῆς πείνης. Εἰς θέσιν δὲ προέχουσαν ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ σταύλου, εὕρομεν ἄχυρον, τὸ ὁποῖον ἐστρώσαμεν κατὰ γῆς, διὰ νὰ μὴ κατακλίνωνται ἐπὶ τοῦ βορβορώδους ἐδάφους αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία. Καὶ ἐζήσαμεν οὕτω τέσσαρας νύκτας καὶ τέσσαρας ἡμέρας.

Ἐκ τοῦ κρυψῶνός μας ἠκούομεν ἔξω συχνάκις τὰς κραυγὰς τῶν Τούρκων καὶ οἰμωγὰς Χριστιανῶν, πότε μακρὰν καὶ ἄλλοτε πλησίον. Τὴν τελευταίαν μάλιστα νύκτα τοὺς εἴχομεν πολύ, πολὺ πλησίον, διότι

διενυκτέρευσαν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς γραίας, καὶ ἠκούομεν τὰς ὁμιλίας των καὶ τὰς διηγήσεις τῶν αἰσχρῶν κατορθωμάτων των.

Ὁ κύριος τῶν Τούρκων σκοπὸς ἦτον ἡ ἀνακάλυψις τῶν κρυπτομένων φυγάδων. Τοὺς ἄνδρας ἐφόνευον, τὰ δὲ γυναικόπαιδα ἠχμαλώτιζον μεταφέροντες τὴν ἄγραν των εἰς τὴν πόλιν. Τοὺς χωρικοὺς δὲν ἔβλαπτον συνήθως, ἐκτὸς δι' ὕβρεων καὶ ραβδισμῶν καὶ λακτισμάτων καὶ διὰ τῆς καταναλώσεως τῶν τροφίμων των. Δὲν ἔμενον δὲ ἐπὶ πολὺ οἱ αὐτοὶ Τοῦρκοι εἰς τὸ χωρίον. Ἀφ' ἑσπέρας ἤρχετο μία συμμορία, ἔτρωγον, ἔπινον, ἐκοιμῶντο, τὴν δὲ πρωΐαν ἤρχιζεν ἡ ἔρευνα πρὸς σφαγὴν καὶ αἰχμαλωσίαν· ἀνεχώρουν οἱ πρῶτοι μὲ αἰχμαλώτους καὶ λάφυρα, καὶ τοὺς διεδέχετο νέα τὴν ἑσπέραν συμμορία, καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Ἡμεῖς δ' ἐπεριμένομεν νὰ κορεσθῶσι καὶ νὰ παύσῃ ἡ ἐξάντλησις τῆς λείας τὴν διαδοχὴν τοῦ διωγμοῦ, παρακαλοῦντες τὸν Θεὸν νὰ μὴ ἀνακαλυφθῶμεν μέχρι τέλους.

Πῶς νὰ περιγράψω τὴν ἀγωνίαν τῶν ἀτελευτήτων ἐκείνων ἡμερῶν! Ἐφοβούμεθα νὰ λαλήσωμεν μὴ ὁ ἐλάχιστος θόρυβος μᾶς προδώσῃ. Ἡ Ἀνδριάνα ἔκλαιεν, ἔκλαιεν ἀκαταπαύστως καὶ λυγμοὶ ἐνίοτε ἐξέφευγον ἀπὸ τοῦ στήθους της· ὁ πατήρ μου ἐπέβαλλε τότε σιωπήν.

— Θέλεις νὰ μᾶς καταδώσῃς; ἔλεγε.

Καὶ ἔκρυπτεν ἡ Ἀνδριάνα τὴν κεφαλήν, καὶ δὲν ἠκούετο ὁ θρῆνός της. Ἐπλησίαζεν ἡ μήτηρ μου νὰ τὴν παρηγορήσῃ.

— Μὴ μ' ἐγγίζῃς καὶ λερόνεσαι!

Δυστυχὴς νέα! Ἡ μαύρη ἀπελπισία της ἐντὸς τοῦ σκοτεινοῦ καὶ δυσώδους ἐκείνου καταφυγίου ἦτον ἡ φοβερωτέρα ἔνδειξις τῆς τύχης, ἡ ὁποία ἐπερίμενε τὰς λοιπὰς ἐκεῖ γυναῖκας, ἐὰν οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἀνεκάλυπτον.

Τὴν τελευταίαν νύκτα ἐξημερώθημεν μὲ τὸν φόβον, ὅτι δὲν θὰ σωθῶμεν ἀπὸ τὰς χεῖράς των. Ἡ θύρα μόνη τοῦ σταύλου μᾶς ἐχώριζεν ἀπ' αὐτῶν. Τὴν αὐγὴν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν αὐλὴν ἡ σιωπή, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐντὸς τοῦ χωρίου ὁ θόρυβος. Πόσον βραδέως αἱ ὧραι παρήρχοντο! Θὰ ἐπανέλθωσιν οἱ Τοῦρκοι πλησίον μας; Θὰ τοὺς ἔχωμεν καὶ τὴν νύκτα πάλιν; Ἠσθανόμεθα πάντες ὅτι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἀνθέξωμεν πλειότερον.

Πρὸς τὸ ἑσπέρας τοὺς ἠκούσαμεν εἰς τὴν αὐλήν, ἑτοιμαζομένους πρὸς ἀναχώρησιν, καὶ ἐκρατοῦμεν τὴν ἀναπνοήν μας περιμένοντες τὴν ἐλπιζομένην απομάκρυνσίν των.

Ἐκεῖ, ἀκούομεν αἴφνης πλησίον τῆς θύρας βροντώδη Τούρκου φωνήν·

— Ἄς ἴδωμεν πρὶν φύγωμεν, τί ἔχει εἰς αὐτὴν τὴν ἀποθήκην.

Ἔκαμα τὸν σταυρόν μου. Κρῦος ἱδρὼς μὲ περιέχυσεν.

Ἡ θύρα τοῦ σταύλου ἔτριξε καὶ ἠνοίχθη, καὶ εἰς τὸ ἄνοιγμά της εἶδον Τούρκου μορφὴν φοβεράν. Ἐκράτει ξῖφος γυμνὸν εἰς τὴν μίαν χεῖρα, εἰς δὲ τὴν ἄλλην ῥάβδον, καὶ ἀπὸ τῆς ἄκρας τῆς ῥάβδου ἐκρέματο λύχνος, τὸ δὲ φῶς τοῦ λύχνου ἐφώτιζε τοῦ Τούρκου τὸ πρόσωπον, καὶ ὄπισθεν τῶν ὤμων του ἄλλαι Τούρκων κεφαλαὶ ἔρριπτον περίεργα ἐντὸς τοῦ σκότους βλέμματα.

Ἐκαθήμην κατὰ γῆς εἰς τὸ βάθος τοῦ σταύλου, ἄντικρυ τῆς εἰσόδου. Χίλια ἔτη νὰ ζήσω, δὲν θὰ λησμονήσω τὴν ἀποτρόπαιον ἐκείνην ὀπτασίαν!

Ἀναπνοὴ ἐντὸς τοῦ σταύλου δὲν ἠκούετο. Ὁ Τοῦρκος ἐκτείνει τὸν πόδα, προχωρεῖ ἓν βῆμα. Ἀντήχησε διὰ μιᾶς ὁ πάταγος ὑδάτων πατουμένων καὶ βλάσφημος τοῦ Τούρκου ἐκφώνησις.—Μόνον βρῶμαι εἶναι ἐδῶ. Δὲν ἔχει τίποτε. Πηγαίνωμεν!

Ἡ θύρα ἐκλείσθη μετὰ κρότου καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀνεχώρησαν. Ἐσώθημεν! Ἓν βήξιμον, εἷς στεναγμὸς ἠδύνατο νὰ μᾶς προδώσῃ. Ἀλλ' ὁ Θεὸς μᾶς ἐλυπήθη καὶ ηὐδόκησε νὰ μᾶς διαφυλάξῃ, ἡ δὲ σωτηρία μας τὴν ὥραν ἐκείνην μᾶς ἐφάνη ὡς ἀγαθὸς διὰ

τὸ μέλλον οἰωνός, καὶ ἐπεριμένομεν μὲ πλειότερον ἤδη θάρρος τῆς δοκιμασίας μας τὸ τέλος.

Δὲν ἐψεύσθησαν αἱ ἐλπίδες μας. Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἑσπέραν, ἀφοῦ ἐνύκτωσε, ἠνοίχθη τοῦ σταύλου ἡ θύρα καὶ πάλιν, ἀλλ' ὑπὸ φίλης ἤδη χειρός, καὶ ἦλθεν ἐν μέσῳ ἡμῶν ὁ χωρικός, τὸν ὁποῖον ὁ θεῖός μου εἶχεν ἀποστείλει πρὸς εὕρεσιν πλοίου. Πῶς ἐξετέλεσε τὴν παραγγελίαν, πῶς ἀνεκάλυψε τὸ κρησφύγετόν μας δὲν γνωρίζω. Ἔφερε τὴν ἀγγελίαν ὅτι πλοῖον Ψαριανὸν μᾶς ἐπερίμενεν εἰς ἔρημον λιμενίσκον οὐχὶ μακρὰν τοῦ χωρίου, καὶ ἦτον ἕτοιμος ὁ χωρικὸς νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ ἀμέσως πρὸς αὐτό.

Ἡ νυκτερινὴ ὥρα, ὁ φόβος τῶν Τούρκων, ἡ ἄγνοια τοῦ μέλλοντος, οἱ κίνδυνοι τῆς φυγῆς, ἡ ἀνάμνησις τῶν πρώτων ματαίων περιπλανήσεων, πολλοὺς δισταγμοὺς τὴν ὥραν ἐκείνην ἐγέννησαν. Ἀλλ' ἂν ἐμένομεν, ὁ ὄλεθρος ἦτο βέβαιος σήμερον ἢ αὔριον, ἐνῷ φεύγοντες ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ σωθῶμεν. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἡ φυγὴ καὶ ἀνεχωρήσαμεν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ χωρικοῦ.

Κρατούμενοι τὰς χεῖρας καὶ βαδίζοντες ἐν σιωπῇ ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ χωρίου, πρὸς τὸ ἀντίθετον τῆς εἰσόδου μέρος. Ἐφεύγομεν τὴν πύλην ὑποπτευόμενοι ὅτι ἐφρουρεῖτο ὑπὸ Τούρκων. Ὁ ὁδηγός μας εἶχε λάβει τὰ μέτρα του. Εἰσήλθομεν ἐντὸς οἰ-

κίας ἐρήμου διὰ νὰ δραπετεύσωμεν ἐκ τῶν ὄπισθεν. Ἡ νὺξ ἦτο σκοτεινή, διεκρίνετο ὅμως ἐκ τοῦ παραθύρου τὸ κρημνῶδες κάτω ἔδαφος. Ἐκρεμάσθη σχοινίον καὶ κατέβην πρῶτος ἐγώ. Ἔδεσα εἰς τὴν ζώνην μου τὸ σχοινίον καὶ τὸ ἐκράτουν ἐκ τῶν χειρῶν, ἐνῷ μὲ κατεβίβαζον οἱ ἄνωθεν. Κατῆλθον κατόπιν οἱ λοιποὶ ἄνδρες ἀνὰ εἷς, καὶ ἐπεριλάβομεν ἔπειτα τὰς καταβιβαζομένας γυναῖκας καὶ παιδία. Τελευταῖος ἐπήδησεν ὁ χωρικός, ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς μας, καὶ ἤρχισεν ἡ νυκτερινὴ ὁδοιπορία.

Ἡ ἀπόστασις δὲν ἦτο μεγάλη, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὔκολος ὁ δρόμος, ὅταν μὲ τὸν στόμαχον κενὸν καὶ τὴν καρδίαν τρέμουσαν, φεύγῃς εἰς τὸ σκότος, μὴ γνωρίζων ποῦ πηγαίνεις καὶ φοβῆσαι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν μὴ φανῶσιν οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἔχῃς γέροντας καὶ γυναῖκας καὶ παιδία μικρὰ εἰς τὴν συνοδίαν σου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Ἐξημέρονε μόλις ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς τὰ ὑψώματα τὰ περικλείοντα τὸν λιμενίσκον, ὅπου ἡ σωτηρία μᾶς ἐπερίμενε. Λευκὴ σειρὰ ἀμυδροῦ φωτός, χαράττουσα τὸν ὁρίζοντα, προεμήνυε τὴν ἀνατολήν. Εἰς τοὺς πρό-

ποδας τοῦ ἀποτόμου λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστάθημεν, ἐβλέπομεν τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ἀκτήν, ἀλλὰ δὲν ἠκούετο ρόχθος· ἐντὸς τοῦ λιμένος ἦτον ἄκρα γαλήνη, ἐκτὸς δ' αὐτοῦ, μακράν, μᾶς ἔδειξεν ὁ χωρικὸς τὸ πλοῖον. Δὲν ἔβλεπον ἐπὶ τῶν σκοτεινῶν ὑδάτων τὸ σκάφος, ἀλλ' ὁδηγούμενος ἀπὸ τοῦ χωρικοῦ τὴν χεῖρα, διέκρινον τοὺς δύο ἱστοὺς καὶ μοῦ ἐφάνη ὅτι κινοῦνται προχωροῦντες μὲ κρεμάμενα ἐπ' αὐτῶν τὰ ἱστία.

Ἐσπεύσαμεν τὸ βῆμα καὶ ἐντὸς ὀλίγης ὥρας ἤμεθα κάτω εἰς τὴν παραλίαν.

Δὲν ἦλθε διὰ μόνους ἡμᾶς τὸ πλοῖον ἐκ Ψαρῶν. Ὁ πλοίαρχος ἐφρόντισεν ἀφ' ἑσπέρας νὰ διασπείρῃ τῆς ἀφίξεώς του τὴν εἴδησιν, καὶ συνέρρεον οἱ πρόσφυγες ἐκ τῶν πέριξ χωρίων καὶ ἐκ τῶν σπηλαίων, ὅπου ἐκρύπτοντο. Ἡ ἀκτὴ ἦτον ἤδη κεκαλυμμένη ὑπ' αὐτῶν, ὅτε κατέβημεν, ἐξηκολούθουν δὲ καὶ ἄλλοι φθάνοντες κατόπιν ἡμῶν.

Εὐτυχῶς οἱ πρῶτοι φθάσαντες, εἶχον δώσει τὸ συμφωνηθὲν σημεῖον καὶ τὸ πλοῖον ἔπλεεν ἤδη πρὸς τὸν λιμένα καθ' ἣν στιγμὴν ἀπὸ τοῦ ὑψώματος διέκρινον μακρόθεν τοὺς ἱστούς του.

Ὅταν ἐπλησιάσαμεν εἰς τοὺς σωροὺς τῶν φυγάδων, εἴδομεν ὅλα τὰ πρόσωπα ἐστραμμένα πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἤρχετο ἡ λέμβος! Ἐπλησίαζεν! Ἠκού-

οντο αἱ κῶπαι σχίζουσαι τὴν θάλασσαν, ἠκούετο καὶ τῶν σκαρμῶν ὁ γογγυσμὸς ὑπὸ τῆς κώπης τὴν πίεσιν. Οἱ δ' ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ ἐτείνομεν σιωπῶντες τὰ ὦτα πρὸς τοὺς πλησιάζοντας ἐκείνους παρηγόρους ἤχους.

Ἀλλ' ὅτε ἡ λέμβος προσωρμίσθη καὶ ἐπήδησαν οἱ ναῦται εἰς τὴν ξηράν, τότε ἡ σιωπὴ ἐλύθη καὶ ἐπῆλθε ταραχὴ καὶ σύγχυσις, διότι ἀνυπομόνουν θέλοντες πάντες νὰ ἐπιβιβασθῶσι, συνωθούμενοι ἐπὶ τῶν βράχων· καὶ ἦσαν πολλοὶ οἱ φεύγοντες, ἡ δὲ λέμβος μικρά. Ἡ ἠχηρὰ τοῦ ναυκλήρου φωνὴ καὶ τῶν ναυτῶν οἱ βραχίονες ἐχαλίνωσαν τοῦ πλήθους τὴν ἀνυπομονησίαν. — Ἡσυχάσατε, ἐφώναζε· Θὰ σᾶς πάρωμεν ὅλους. Κανένα δὲν θ' ἀφήσωμεν!

Ἐντούτοις ἡ λέμβος ἀνεχώρησε μὲ τὸ πρῶτον αὐτῆς φορτίον, ὁ δὲ ναύκληρος καὶ τρεῖς ναῦται ἔμενον εἰς τὸ παράλιον ὡπλισμένοι. Ἐπήγαινεν ἡ λέμβος καὶ ἤρχετο, ἐσμικρύνετο δὲ βαθμηδὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, καὶ ηὔξανε μετὰ πᾶσαν ἀναχώρησιν ἡ ἀνυπομονησία τῶν μενόντων. Ηὔξανε δὲ τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ φῶς ἐπληθύνετο. Δὲν ἐφαίνετο εἰσέτι ὁ ἥλιος, ἀλλ' ἡ θάλασσα ἐλάμβανεν ἤδη τῆς ἡμέρας τὰ χρώματα.

Οἱ ἡμίσεις περίπου ἦσαν ἐπὶ τοῦ πλοίου. Ἡμεῖς ἐμένομεν εἰσέτι ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, καὶ ἐβλέπομεν τὴν λέμβον ἐπιστρέφουσαν, εὐχόμενοι νὰ μὴ βραδύνῃ ἡ

σειρά μας, ὅτε ἀντήχησεν αἴφνης κρότος τουφεκίου καὶ ἠκούσθη σφαίρας συριγμός. Αἱ κεφαλαὶ ὅλαι ἐστράφησαν διὰ μιᾶς πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ εἴδομεν ὑψηλὰ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, πρὸς τὰ δεξιά μας, τέσσαρας ἀνδρῶν μορφάς. — Ἀλλοίμονον! οἱ Τοῦρκοι ἐπλάκωσαν!

Θεέ μου! Ὁποῖον τρόμον ἔφερεν εἰς τὴν ἀκτὴν ἡ ἀπροσδόκητος ἐκείνη τῶν διωκτῶν μας ἐμφάνισις! Δύο, τρεῖς τουφεκισμοὶ ἐκ νέου ἀντήχησαν. Ὁ ὅμιλος τῶν προσφύγων ἐσκορπίσθη, καὶ ἐτρέξαμεν ὅλοι εἰς τοῦ λόφου τὰς ὑπωρείας, ὅπως προφυλαχθῶμεν ὑπὸ τῶν βράχων τὰς ἐξοχάς. Οἱ τέσσαρες ναῦται μόνοι ἔμειναν εἰς τὴν ἄκραν τῆς θαλάσσης καὶ ὑψώσαντες τὰ ὅπλα ἐσκόπευσαν καὶ ἐπυροβόλησαν διὰ μιᾶς καὶ οἱ τέσσαρες. Οἱ Τοῦρκοι ἄνωθεν δὲν ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὸν χαιρετισμὸν τοῦτον. Ἐφοβήθησαν ἆρά γε; ἢ μὴ αἱ σφαῖραι τῶν ναυτῶν μας ἐπέτυχον; ἢ μὴ ἦσαν πολυαρίθμου σώματος ἐμπροσθοφυλακὴ καί ἐπερίμενον ἐπικουρίαν, ὅπως ἐπιπέσωσι καθ' ἡμῶν; Καὶ τότε; τί θὰ γίνωμεν; πῶς θ' ἀντισταθῶμεν; Ἐν τούτοις ἡ λέμβος ἐπλησίαζεν. Ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τῆς παύσεως τῶν πυροβολισμῶν ἐτρέξαμεν ὅλοι πάλιν πρὸς τὴν θάλασσαν. Θὰ προφθάσωμεν ὅλοι νὰ σωθῶμεν; Θὰ φανῶσιν ἐκ νέου ἐπὶ τοῦ λόφου οἱ Τοῦρκοι;

Προσωρμίζετο σχεδὸν ἐπὶ τῶν βράχων ἡ λέμβος,

ὅτε εἶδον τὸν πατέρα μου πλησιάζοντα εἰς τὸν ναύκληρον. Τὸν ἔβλεπον νὰ λαλῇ περιπαθῶς δακτυλοδεικτῶν τὰς ἀδελφάς μου καὶ ἐμέ, ἐνῷ ὁ ναύτης ἀπέσυρε τὴν χεῖρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐζήτει ὁ πατήρ μου νὰ θέσῃ φιλοδώρημα. Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἡ μήτηρ μου ὄπισθεν μ' ἔλαβεν ἐκ τῆς χειρός. Ἐστράφην πρὸς αὐτήν.

— Λουκῆ μου, πάρε τὰς ἀδελφάς σου καὶ πηγαίνετε μὲ τὴν εὐχήν μας. Ἀφήσατέ μας ἡμᾶς εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ!

Καὶ συγχρόνως ἐναπέθετεν εἰς τὸν κόλπον μου μικρὸν δέμα περιέχον ὅσα κοσμήματα εἶχε δυνηθῆ νὰ περισώσῃ. Τὴν ἐνηγκαλίσθην καὶ ἐφίλουν τὸν λαιμόν της καὶ ἔλεγον· —Ὄχι, ὄχι, ὅλοι ὁμοῦ θὰ σωθῶμεν .... Ἐκεῖ, μὲ ἥρπασεν ἐκ τοῦ βραχίονος ὁ πατήρ μου.

— Πήγαινε μὲ τὰς ἀδελφάς σου. Ἐρχόμεθα κατόπιν ἡμεῖς.

Ἡ λέμβος ἦτον ἤδη πλήρης, αἱ δὲ ἀδελφαί μου ἐκάθηντο ἐντός αὐτῆς. Μὲ ὤθησεν ὁ πατήρ μου, μ' ἔσυρεν ὁ ναύκληρος, καὶ πρὶν προφθάσω νὰ λαλήσω ἢ ν' ἀντισταθῶ εὑρέθην ἐντὸς τῆς λέμβου κ' ἐγώ. Αἱ κῶπαι ἐκινήθησαν ἀμέσως. Ἐστράφην πρὸς τὴν ξηρὰν νὰ ἴδω τὴν μητέρα μου, καὶ ἐνῷ ἐστρεφόμην εἶδον καπνὸν ἐπὶ τοῦ λόφου καὶ νέος τουφεκισμὸς ἠκούσθη. Ἐπὶ τῶν βράχων τὸ πλῆθος συνεσφίγγετο καὶ

οἱ ὄπισθεν ὤθουν τοὺς πρώτους, ἔπιπτον δέ τινες ἤδη εἰς τὴν θάλασσαν. Μεταξὺ τῶν πιπτόντων βλέπω αἴφνης τὴν μητέρα μου!

Δὲν ἠξεύρω πῶς ἠδυνήθην ν' ἁπλώσω ἐκ τῆς λέμβου τὴν χεῖρα, πῶς ἥρπασεν ἡ μήτηρ μου τὴν χεῖρά μου, πῶς μία ἄλλη γραῖα ἐκράτει διὰ τῶν δύο χειρῶν τῆς μητρός μου τὸ φόρεμα· ἡ δὲ λέμβος ἐπροχώρει καὶ ἔπλεον αἱ δύο γραῖαι, συρόμεναι ἐκ τῆς χειρός μου, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους τὰς ἀνεσύρομεν ἐκ τῆς θαλάσσης. Οὐδ' ἐνθυμοῦμαι πῶς εὑρέθημεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου.

Οἱ τουφεκισμοὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐξηκολούθουν, ἡ δὲ λέμβος ἐπήγαινε καὶ ἤρχετο καὶ τὴν ἔβλεπον ἑκάστοτε ἐπιστρέφουσαν, προσπαθῶν νὰ ἴδω μακρόθεν ἐὰν ἦσαν ἐντὸς αὐτῆς ὁ πατήρ μου καὶ ἡ Ἀνδριάνα. Εἰς τὸ τελευταῖόν της μόνον ταξείδιον τοὺς εἶδον ἐπὶ τέλους ἐρχομένους. Ἤμεθα ἤδη πάντες ἐπὶ τοῦ πλοίου, καὶ ἤμεθα ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ψυχαί! Ἐμετρήθημεν κατόπιν. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπέτυχον ἀπὸ τοῦ λόφου νὰ ἐλαττώσωσι τὸν ἀριθμόν μας.

Τὸ πλοῖον ἀνεπέτασε τὰ ἱστία του καὶ ἤρχισε νὰ πλέῃ ὑπὸ τὴν ἐλαφρὰν πνοὴν οὐρίου ἀνέμου, ἀλλ' ἦτον εἰσέτι παρὰ τὸ στόμιον τοῦ λιμένος, ὅτε εἴδομεν τὰ ὑψώματα καλυπτόμενα ὑπὸ Τούρκων. Οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἦσαν τῷ ὄντι ἐμπροσθοφυλακή, ἀλλὰ

θείᾳ χάριτι, ἐβράδυνον οἱ πολλοὶ νὰ ἔλθωσι καὶ ἡμεῖς ἤμεθα ἤδη σῶοι καὶ ἀσφαλεῖς, οὐδ' ἐφοβούμεθα πλέον τὰ ἀπέχοντα ὅπλα των.

Μεταξὺ τῶν ποικίλων τοῦ βίου μου περιπετειῶν δὲν ἔτυχε ποτὲ νὰ ναυαγήσω. Ἡ θάλασσα, μέχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, μοὶ ἐφέρθη φιλοφρόνως πάντοτε. Ἀλλ' ὁπόταν ἀναγινώσκω ναυαγίων περιγραφὰς ἀναλογίζομαι τὰς ὥρας καὶ τὰς σκηνὰς τῆς φυγῆς ἐκείνης ἐκ Χίου. Ναυαγοὶ βλέποντες ἐκ πλοίου καταποντιζομένου τὴν ἀπέχουσαν παραλίαν δὲν διέρχονται βεβαίως συγκινήσεις πλέον ἐναγωνίους ὅσων ἡμεῖς τότε διήλθομεν. Ἀλλὰ καταποντισμὸς δι' ἡμᾶς ἦτον ἡ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἀγωνία, ὡς βράχον δὲ σωτηρίας ἐβλέπομεν τὸ πλοῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ μικρὰ λέμβος ἀνὰ ὀλίγους μᾶς μετέφερεν, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι ἐτουφέκιζον ἄνωθεν.

Ὅταν ὅμως εἶδον τὸ πλοῖον ἀπομακρυνόμενον καὶ σώους ἐν αὐτῷ ἅπαντας τοὺς μεθ' ἡμῶν συγκινδυνεύσαντας, ᾐσθάνθην τὴν καρδίαν μου πληρουμένην ὑπὸ τῆς χαρᾶς ὅτι ἐσώθημεν. Τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτόν μου αἴσθημα, στενὸν ἴσως ἐγωϊσμοῦ αἴσθημα. Δὲν ἐσυλλογιζόμην τὴν ὥραν ἐκείνην τοὺς ἐν Χίῳ μείναντας, δὲν ἐσκεπτόμην πόσοι δυστυχέστεροι ἡμῶν κρύπτονται εἰσέτι εἰς σπήλαια καὶ ὑπόγεια, ὑποφέροντες τὰ μαρτύρια, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἐλυτρώ-

θημεν. Ὄχι· δι' ἐμὲ ἡ Χίος, ὁ κόσμος ὅλος, ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν τοῦ πλοίου μας τὸ πλήρωμα· ἐκεῖ συνεκεντροῦντο τὰ αἰσθήματά μου, ἐκεῖ περιωρίζετο ἡ σκέψίς μου.

Ἀλλ' ὅτε τὸ πλοῖον ἐπελαγοδρόμησε τὰ δὲ παράλια τῆς Χίου ἔμειναν μακρὰν ὄπισθεν ἡμῶν, καὶ ἐπῆλθε τάξις τις καὶ ἡσυχία ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, ἐνθυμήθην τότε ὅτι ἤμην ἄσιτος καὶ ᾐσθάνθην ὅτι πεινῶ. Δὲν ἦτο νέα δι' ἐμὲ ἡ τοιαύτη αἴσθησις. Πολλάκις κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν περιπλανήσεών μας ᾐσθάνθην αὐτὸ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης τὸ μαρτύριον. Ποτέ, ἀναγνῶστά μου, νὰ μὴ σὲ δώσῃ ὁ Θεὸς νὰ πεινάσῃς, ἐκτὸς μόνον ὅταν γνωρίζῃς ὅτι σὲ περιμένει τράπεζα πλήθουσα. Ἀλλὰ νὰ πεινᾷς καὶ νὰ βλέπῃς τοὺς περὶ σὲ ὠχροὺς ἐκ τῆς ἀσιτίας, καὶ νὰ μὴ βλέπῃς πόθεν νὰ προμηθευθῇς τεμάχιον ἄρτου, καὶ νὰ ἔχῃς ἀνάγκην δυνάμεων διὰ νὰ τρέχῃς, διὰ νὰ περιθάλπῃς ἄλλα ἀδύνατα καὶ ἀγαπητὰ περὶ σὲ ὄντα.... Ὢ! μόνος ὁ διελθὼν τοιαύτας στερήσεις δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν πικρίαν των!

Ὁ πλοίαρχος δὲν ἐβράδυνε νὰ σκεφθῇ ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην τροφῆς καὶ διέταξε νὰ μᾶς διανείμωσι παξιμάδια. Μᾶς ἐφάνησαν ὡς τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τὰ ἐδέχθημεν εὐλογοῦντες τὸν Θεὸν καὶ ἀπονέμοντες ἐγκαρδίους εὐχαριστίας πρὸς τὸν πλοίαρχον, καὶ δὲν

ἤκουες ἐντὸς ὀλίγου ἢ τὴν χαρμόσυνον μουσικὴν τοσούτων πεινασμένων ὀδόντων ἀλεθόντων τὰ σκληρὰ τοῦ πλοίου παξιμάδια.

Ἡ Ἀνδριάνα μόνη δὲν ἔτρωγεν. Ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, παρὰ τὴν πρύμνην, μὲ τὰ γόνατα ὑψωμένα καὶ τοὺς ἀγκῶνας ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ τὸ μέτωπον ἐντὸς τῶν χειρῶν. Ὁ πλοίαρχος ὑπῆγε πλησίον της, προσπαθῶν νὰ τὴν ἐνθαρρύνῃ, ἀλλ' ἔμεινε σιωπηλὴ καὶ ἀκίνητος ἐκείνη, οὐδ' ἀνύψωσε τὴν κεφαλήν. Ἔθεσα τότε τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὤμου της καὶ ἠθέλησα νὰ τὴν προτρέψω νὰ φάγῃ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ εἴπω πολλά, διότι εἶδον τὰ δάκρυα ῥέοντα διὰ μέσου τῶν δακτύλων της, καὶ ἐπνίγετο ἡ φωνή μου καὶ ἐθολοῦντο οἱ ὀφθαλμοί μου.

Ἡ μήτηρ μου ἐκάθητο παρέκει. Ἔδειξα διὰ τῆς χειρὸς τὴν Ἀνδριάναν καὶ μὲ ἐνόησεν ἡ μήτηρ μου, καὶ ἐγερθεῖσα ἦλθε πλησίον τῆς δυστυχοῦς νέας. Ἐγονάτισεν ἐνώπιόν της, ἐσήκωσε τὰς χεῖράς της ἀπὸ τὸ μέτωπον, ἐσπόγγισε τὰ δάκρυά της, καὶ εἶπε λόγους γλυκεῖς γυναικείας παραμυθίας.

Ἀπεμακρύνθην συγκεκινημένος. Ὑπῆγον εἰς τὴν πρῴραν καὶ ἔβλεπον τὴν θάλασσαν τὴν ὁποίαν ἐσχίζομεν, καὶ τὰ βουνὰ τῶν Ψαρῶν ἄντικρύ μου. Ἤμεθα ἤδη πλησίον τοῦ λιμένος, δὲν ἐβράδυνον δὲ νὰ

φανῶσι τὰ πλοῖα, καὶ ὑπεράνω αὐτῶν ἡ πόλις, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἠγκυροβολήσαμεν.

Τότε πρῶτον τὴν εἶδον τὴν ἡρωϊκὴν νῆσον, ἥτις ἦτο πεπρωμένον νὰ καταστραφῇ, ὡς ἡ Χίος καὶ αὐτή. Ἀλλὰ τὰ Ψαρὰ ἐνέπηξαν εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς Τουρκίας πληγὴν φοβεράν, ἐνῷ ἐκ τῆς Χίου γόοι μόνον καὶ στεναγμοὶ ἀντήχησαν. Κατεστράφησαν τὰ Ψαρά, ἀλλ' ἀφοῦ πρῶτον ἤναψεν εἰς τὸ πέλαγος ἀθάνατον πυρκαϊὰν ὁ δαυλὸς τοῦ Κανάρη!

Δὲν μᾶς ἐπετράπη ν' ἀποβῶμεν εἰς τὴν ξηράν· ἐφοβοῦντο οἱ Ψαριανοὶ μὴ ἀναγκασθῶσι νὰ μᾶς δεχθῶσι, μὴ δυνάμενοι νὰ φιλοξενήσωσι πλειοτέρους πρόσφυγας ἐπὶ τῆς νήσου των· ἦτο θυσία καὶ τὸ ὕδωρ αὐτό, τὸ ὁποῖον μᾶς ἔστειλαν διὰ νὰ μὴν ἀποπλεύσωμεν διψῶντες.

Ὁ ἄνεμος ἔπνεεν εἰσέτι οὔριος, ὁ δὲ πλοίαρχος ἐβιάζετο ν' ἀναχωρήσωμεν πρὶν αἴφνης μεταβληθῇ. Ἐπρότεινε νὰ μᾶς φέρῃ εἰς Μύκονον, καθότι εἰς Τῆνον ἦσαν ἤδη πολλοὶ ἐκ Σμύρνης καὶ Χίου καὶ ἐξ ἄλλων πόλεων πρόσφυγες, ὁ δὲ τύφος τοὺς παρηκολούθησεν, ἐνῷ εἰς Μύκονον ἦτον ὑγεία καὶ εὐρυχωρία πλειοτέρα. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἐκεῖ κατὰ προτίμησ.ν νὰ μᾶς φέρωσιν. Ἡμεῖς δὲ ἐπηγαίνομεν ὅπου μᾶς ἔφερον. Τί πρὸς ἡμᾶς ἡ Τῆνος ἢ ἡ Μύκονος; Λιμένα καταφυγῆς ἠθέλομεν, καὶ σκέπην φιλόξενον, ὑπὸ τὴν

ὁποίαν νὰ κλίνωμεν τὴν κεφαλήν, καὶ Τούρκους πλησίον νὰ μὴν ἔχωμεν.

Περὶ ἡλίου δυσμὰς ἀνειλκύσθη ἡ ἄγκυρα καὶ ἀπεπλεύσαμεν.

Ἡ Ἀνδριάνα ἐν τούτοις ἔμενε τεθλιμμένη καὶ ἄφωνος. Οὐδὲ ἡ εἰς Ψαρὰ ἄφιξις καὶ ἡ ἐκεῖθεν ἀναχώρησις, οὐδ' ἡ γενικὴ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος κίνησις καὶ βοὴ ἴσχυσαν νὰ τὴν ἀποσπάσωσι τοῦ ληθάργου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο βυθισμένη. Τὰ πάντα ἦσαν ὡς ξένα πρὸς αὐτήν. Οἱ ὀφθαλμοί της ἦσαν προσηλωμένοι, ἀλλ' ἔβλεπες ὅτι δὲν προσέχουν εἰς ὅ,τι ἠτένιζον. Μελαγχολία ἀνεκλάλητος ἀπεικονίζετο εἰς τὸ βλέμμα, εἰς τὴν στάσιν, εἰς τὴν σιωπήν της. Ἐὰν τὴν ὡμίλει τις, ὕψονε βραδέως τοὺς ὀφθαλμούς, ὡς ν' ἀποσπᾶται μετὰ κόπου ἀπὸ τὰς σκέψεις της, καὶ βραδέως καὶ μετὰ κόπου ἀπεκρίνετο. Ἐὰν ἡ μήτηρ μου ἐλάμβανε θωπευτικῶς τὴν χεῖρά της, ἐδέχετο ἀπαθῶς τὴν θωπείαν, ἡ δὲ χεὶρ ἔπιπτεν ἔπειτα βαρεῖα ἐπὶ τῶν γονάτων· καὶ ἀπεμακρύνετο ἡ μήτηρ μου νὰ κρύψῃ τὴν λύπην της. Ποῦ ἡ προτέρα ζωηρότης; ποῦ ἡ ἐνέργεια, ποῦ ἡ φαιδρότης, ἥτις μᾶς ὑπεστήριζε καὶ μᾶς ἐζωογόνει κατὰ τὰς πρώτας τοῦ διωγμοῦ ἡμέρας! Ἀφ' ἧς ὥρας ἤνοιξε τὴν θύραν εἰς Μεστὰ μὲ τὴν κόμην λυτὴν καὶ τὰ στήθη ἀνοικτὰ καὶ τὸ φόρεμα σχισμένον, δὲν

εἶδον τὸ μειδίαμα οὐδὲ ἤκουσα τὴν εὔθυμον ἐκείνην φωνήν της. Μόνον τοὺς λυγμούς της ἤκουον ἐντὸς τοῦ σκοτεινοῦ σταύλου, καὶ τώρα ἔβλεπον τὸ ἄτονον βλέμμα της καὶ τὰ χείλη της βωβά. Ἡ εὐτυχία τῆς ὑπάρξεώς της κατεστράφη ὑπὸ τὰς ἀγρίας χεῖρας ἐκ τῶν ὁποίων διέφυγεν ὅπως μᾶς σώσῃ. Ἡ ἀτιμωτικὴ ἐκείνη ἐπαφὴ ἀπεμάρανε τὸ θαλερὸν τῆς ζωῆς της γόητρον. Τὸ κάλλος ἀπέμενεν, ἀλλ' ἄνευ τῆς προτέρας λάμψεως πλέον. Ἦτον εἰσέτι ὡραία, ἀλλ' εἶχε τὴν ὡραιότητα τοῦ ἄνθους, τὸ ὁποῖον χεὶρ σκληρὰ ἀπέκοψε τοῦ στελέχους του καὶ τὸ ἔρριψε κατὰ γῆς ἀφοῦ τὸ ἔθλιψε.

Τὸ δὲ πλοῖον ἔσχιζε τὰ κύματα. Ἡ ἀπόστασις καὶ τὸ προβαῖνον σκότος ἀπέκρυψαν βαθμηδὸν τῆς Χίου καὶ τῶν Ψαρῶν τὰ βουνά, μόλις δὲ ὡς νέφη μεμακρυσμένα διεκρίνοντο ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος αἱ γραμμαὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, πρὸς τὰς ὁποίας ἐπλέομεν.

Καὶ ἐπῆλθεν ἡ νὺξ ἀσέληνος καὶ σκοτεινή, ὁ δὲ ἄνεμος ἔπνεεν οὔριος, καὶ ἔτρεχε τὸ σκάφος, καὶ ἐγόγγυζεν ἡ θάλασσα. Ὁ κάματος, καὶ τὸ σκότος, καὶ τῆς ἀσφαλείας ἡ συναίσθησις, καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν παρελθουσῶν συγκινήσεων, καὶ τὸ ψῦχος τῆς νυκτός, καὶ τῶν κυμάτων ὁ ρόχθος, τὰ πάντα ὁμοῦ ἐδάμασαν τοὺς ἐπὶ τοῦ καταστρώματος συνεσφιγμένους φυγάδας, καὶ ἐπροσπάθησεν ὅπως ἕκαστος ἠδύ-

νατο νὰ σκεπασθῇ, καὶ ἔκρυψαν αἱ μητέρες τὰ τέκνα εἰς τὴν ἀγκάλην, οἱ δὲ γέροντες ἔκλιναν τὴν λευκὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῶν σανίδων τοῦ πλοίου, καὶ ἔπαυσαν αἱ ὁμιλίαι, καὶ δὲν ἤκουες ἢ τὴν βοὴν τοῦ κύματος σχιζομένου ὑπὸ τὴν πρώραν, καὶ τὸ τρίξιμον τοῦ σκάφους, ὅτε ὁ ἄνεμος ἀγριεύων ἔκλινε πρὸς τὴν θάλασσαν τοὺς ἱστούς.

Ἐγὼ δὲν ἐκοιμώμην. Ἐκαθήμην στηρίζων τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ ἱστοῦ καὶ ἔβλεπον τὰ νέφη καὶ τοὺς ἀνὰ μέσον τῶν νεφῶν φαινομένους ἀστέρας, ὁ δὲ νοῦς μου ἦτον ὅλος εἰς τὴν Ἀνδριάναν. Ἐνθυμούμην σκηνὰς τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας· ἐνθυμούμην ὅταν μᾶς ἤνοιξε τὴν θύραν ἐπιστρέφοντας ἐκ Σμύρνης, καὶ τὴν χαράν, ἥτις τότε ἐπλημμύρησε τὴν καρδίαν μου, ὅτε μετὰ τοσούτων ἐτῶν ἀπουσίαν τὴν ἐπανεῖδον· ἐνθυμούμην ἕνα σωρὸν περιστατικῶν τῶν τελευταίων δυστυχῶν ἐπὶ τῆς Χίου ἡμερῶν, ἡ δὲ μορφή της συνείχετο μὲ τὰς ἀναμνήσεις μου πάσας, καὶ ἡ φωνή της, ἡ φαιδρά της φωνή, μοῦ ἐφαίνετο ἀντηχοῦσα εἰς τὰ ὦτά μου.

Καὶ παρήρχοντο αἱ ὧραι. Ἀλλ' ἡ γενικὴ ἐπὶ τοῦ πλοίου ἡσυχία καὶ ἡ μονότονος τῆς θαλάσσης βοή, καὶ τοῦ σκάφους ἡ κίνησις ἤρχιζον βαθμηδὸν νὰ ἐπενεργῶσιν ἐπὶ τοῦ ἀπηυδημένου μου σώματος. Χωρὶς ἐντελῶς νὰ κοιμῶμαι ἤρχιζον ἤδη αἱ σκέψεις

μου νὰ λαμβάνωσιν ὀνείρων μορφήν, ὅτε ἐξαίφνης ἀκούω ἦχον βαρὺν σώματος πίπτοντος ἐντὸς τῆς θαλάσσης καὶ τρόμου συγχρόνως κραυγάς·

— Ἔπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν! Ἔπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν!

Εὑρέθην διὰ μιᾶς εἰς τὴν πρύμνην. Ἡ Ἀνδριάνα δὲν ἦτον εἰς τὴν θέσιν της. Οἱ δ' ἐπιβάται σκύπτοντες ἀπὸ τῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου ἔβλεπον τὴν θάλασσαν, καὶ αἱ γυναῖκες ἔκραζον:

— Ἔπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν; Σώσατέ την!

Ὁ πλοίαρχος διέταξε νὰ χαλαρώσωσι τὰ ἱστία. Ἐκόπη τοῦ πλοίου ὁ δρόμος, καὶ ἡ λέμβος κατεβιβάσθη. Ἀλλ' ὁ ἄνεμος ἔπνεε δυνατὸς καὶ εἴχομεν ἤδη ἀφήσει ὀπίσω τὸ ἄγνωστον ἐκεῖνο σημεῖον, ὅπου ἠκούσθη ὁ ἀπαίσιος ἦχος, ὅπου ἡ Ἀνδριάνα ἐρρίφθη εἰς τὸ πέλαγος.

Ὦ! ποτὲ δὲν ἐμίσησα τοὺς Τούρκους ὅσον κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν!

Ἐπήδησα ἐντὸς τῆς λέμβου πρὶν ἢ δυνηθῇ ὁ πλοίαρχος νὰ μ' ἐμποδίσῃ. Οἱ ναῦται ἐκωπηλάτουν βιαίως. Ὑπήγομεν ὀπίσω. Ἐσιωπῶμεν προσέχοντες μὴ ἀκούσωμεν τὴν φωνήν της. Ἐκράζομεν δυνατὰ διὰ ν' ἀκουσθῶμεν. Τίποτε! Ἐβλέπομεν εἰς τὸ σκότος μὴ διακρίνωμεν μορφήν τινα ἐπὶ τῶν κυμάτων. Τίποτε! Τίποτε!

Ἐκεῖ, λευκή τις σκιὰ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐπέσυρε τὸ βλέμμα μου. Τὴν δεικνύω πρὸς τοὺς ναύτας. Κωπηλατοῦμεν, πλησιάζομεν. Ἦτον ὁ λευκὸς τῆς Ἀνδριάνας κεφαλόδεσμος. Ἐμείναμεν ὥραν πολλὴν περὶ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐφαίνετο, δὲν ἠκούει το τίποτε, ἐκ δὲ τοῦ πλοίου ὁ πλοίαρχος ἔκραζε νὰ ἐπιστρέψωμεν.

Ἐπεστρέψαμεν. Ἐκράτουν εἰς χεῖρας τὴν λευκὴν ὀθόνην, τὴν ὀθόνην ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἔσυρον καὶ ἐλύθη ἡ κόμη της, ὅταν ἐπιστρέφων ἐκ Σμύρνης εἶδον πρώτην τὴν Ἀνδριάναν, εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας μας. Ἡ ὀθόνη ἐκείνη ἔμεινε, τὸ μόνον λείψανον, μόνον μνημόσυνόν της. Τὴν ἐκράτησα ἔκτοτε, καὶ τὴν ἔχω εἰσέτι, καὶ τὴν διατηρῶ ὡς ἱερὸν κειμήλιον, ὡς προσφιλὲς ἐνθύμημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Ὅτε καθήμενος ἐπὶ τῶν ἀναπαυτικῶν ἐπίπλων τῆς ἐν Λονδίνῳ οἰκίας μου, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῆς οἰκογενείας μου, πλησίον τοσούτων συγγενῶν καὶ συμπολιτῶν μου εὐτυχούντων — ὅτε, ἐν μέσῳ τῆς ἀνέσεως καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ παρόντος ἀναπολῶ τὰ παρελθόντα, καὶ συγκρίνω τὴν περικυκλοῦ-

σαν τὸν φθίνοντα βίον μου γαλήνην πρὸς τὰ βάσανα καὶ τοὺς κινδύνους καὶ τὰς στερήσεις τῆς πολυκυμάντου ἐκείνης ἐποχῆς, ἀπορῶ ἐγὼ αὐτὸς πῶς διήλθομεν καὶ πῶς ἠδυνήθημεν πάντες νὰ ὑποφέρωμεν τὰ τοσαῦτα δεινά, καὶ πῶς ἐπὶ τέλους ἐξήλθομεν μὲ σώας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τὰς δυνάμεις ἐκ τῶν σκληρῶν ἐκείνων δοκιμασιῶν.

Συχνάκις μοῦ φαίνονται ὡς ὄνειρον αἱ ἀναμνήσεις τῆς νεότητός μου, ὡς μῦθος ἡ γενικὴ συμφορά, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἠνδρώθην. Διότι ἦσαν κοινὰ τὰ παθήματα καὶ κοινὴ ἡ κατὰ τῆς εἱμαρμένης πάλη, καὶ ἐπὶ ἔτη ὅλα ἔζησα βλέπων περὶ ἐμὲ τὴν κακοδαιμονίαν ὑπὸ πάσας αὐτῆς τὰς φάσεις.

Οὐδ' ἤμεθα ἡ οἰκογένειά μου καὶ ἐγὼ ἐκ τῶν δυστυχεστέρων ἐντὸς τῆς γενικῆς ἐκείνης δυστυχίας. Ἀπ' ἐναντίας. Ναὶ μέν, ἐδιώχθημεν καὶ ἡμεῖς, ἐκινδυνεύσαμεν, ἀπωλέσαμεν τὰ πάντα, ἀλλ' εὑρισκόμεθα τοὐλάχιστον ὅλοι ὁμοῦ σῶοι, ἐπὶ ἐλευθέρων χωμάτων καὶ μόνος τῆς δυστυχοῦς Ἀνδριάνας ὁ θάνατος διέσπασε τὸν οἰκογενειακὸν κύκλον μας. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πλοίου τὸ ὁποῖον ἐκ Χίου μᾶς ἔσωσε, καὶ εἰς Μύκονον ἤδη, καὶ κατόπιν εἰς Τῆνον, καὶ βραδύτερον ὅπου τῆς Ἑλλάδος μᾶς ἔφερον οἱ πλάνητες πόδες μας, πανταχοῦ εὕρομεν πολλοὺς ἄλλους πολὺ πλέον ἀξιοθρηνήτους ἡμῶν.

Ἐνόσῳ ἐμένομεν ἐν Χίῳ, ἐν μέσῳ τῶν περισπασμῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκυλινδούμεθα, δὲν ἐγνωρίζομεν τὰ καθέκαστα τοῦ γενικοῦ ἐκείνου μαρτυρολογίου. Ἕκαστος τότε ἐφρόντιζε περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας καὶ δὲν εἶχε τὸν καιρὸν οὔτε περὶ ἄλλων νὰ ἐρωτᾷ, οὔτε περὶ ἑαυτοῦ νὰ λαλῇ. Ἀλλ' ὅτε ἐστηρίξαμεν εἰς τὴν χεῖρα τὴν κεφαλὴν ἄνευ τοῦ φόβου ῥομφαίας σειομένης ἄνωθέν της, ὅτε ἐκαθήσαμεν ὑπὸ τὴν σκέπην ξένης θύρας, τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο φόβος νὰ μαυρίσῃ Τούρκου σκιά, καὶ εἶδεν ἕκαστος ἡμῶν τὴν λύπην του ζωγραφισμένην εἰς τοῦ γείτονός του τὴν παρουσίαν, τότε ἤρχισε νὰ ἐρωτᾷ καὶ νὰ μανθάνῃ ὁ εἷς τοῦ ἄλλου τὰ πάθη καὶ νὰ ἐρευνᾷ περὶ συγγενῶν καὶ φίλων ἀπόντων.

Ποσάκις ἀπηύθυνον ἐρωτήσεις κ' ἐγὼ ματαίας, ποσάκις ἀναπολῶν τὴν τελευταίαν εἰς τὸ παρεκκλήσιον συνάθροισίν μας ἐπροσπάθησα ν' ἀνιχνεύσω τὴν τύχην τῶν ἀποτελούντων τὸν κύκλον ἐκεῖνον προσώπων. Ἀλλ' οὐδὲν ἐμάνθανον ἐρωτῶν. Ἐνθυμούμην πρὸ πάντων τὴν μικρὰν Δέσποιναν, καὶ τὸν τελευταῖον περίπατόν μας, καὶ τὰ πικρὰ προαισθήματα, καὶ τὰ ἥσυχα δάκρυά της, ἐνόμιζον δὲ ὅτι ἀκούω εἰσέτι τὴν γλυκεῖαν παιδικὴν φωνήν της· Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου, θὰ τὸν σκοτώσουν! . . .

Πόσα ὅμως ἄλλα ἤκουσα τότε σπαραξικάρδια ἐπει-

σόδια τῶν αἱματηρῶν ἐν Χίῳ σελίδων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, πόσας ἄλλας φοβερὰς σκηνὰς τῆς ἀπεράντου ἐκείνης τραγῳδίας! Ἑκάστη οἰκογένεια εἶχεν ἰλιάδα συμφορῶν. Πολλοὶ εἶδον σφαζομένους πρὸ αὐτῶν τὸν πατέρα, τὸν υἱὸν, τὸν σύζυγον. Πολλὰ τέκνα ὀρφανὰ περισυναχθέντα ὑπὸ ἀγνώστων ἔκλαιον τὰς αἰχμαλωτισθείσας μητέρας των. Πολλαὶ μητέρες ἀνεζήτουν εἰς μάτην τὰ τέκνα των. Αἱ δὲ σκληραὶ τοῦ παρελθόντος ἀναμνήσεις, καὶ οἱ θρῆνοι ἐπὶ τῇ σφαγῇ ἢ τῇ αἰχμαλωσίᾳ ὄντων προσφιλῶν, καὶ ὁ ἐκπατρισμός, καὶ ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀβεβαιότης, καὶ ἡ σπάνις τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου ἀπετέλουν φρικτὴν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς συμφορᾶς. Καὶ ὅμως τὴν διήλθομεν καρτερικῶς οἱ πλεῖστοι, καὶ ἐπαλαίσαμεν κατὰ τῆς κακῆς τύχης, καὶ ἐξήλθομεν νικηταὶ τῆς πάλης! . . . .

Ὅταν οἱ νεώτεροι, οἱ γεννηθέντες καὶ ἀνατραφέντες ἐν ἡμέραις ἀγαθαῖς, βλέπωσι τοὺς γέροντας ἡμᾶς ἀκμαίους εἰσέτι καὶ εὐθύμους, διστάζουσιν ἴσως νὰ πιστεύσωσιν ἀκούοντες τῆς νεότητός μας τὰ παθήματα. Μετ' ὀλίγα δὲ ἔτη, ὁπόταν ἐκλείψῃ ἡ γενεὰ τοῦ ἀγῶνος, καὶ διακοπῇ τῶν προφορικῶν παραδόσεων ἡ μνημόνευσις, δυσκόλως οἱ ἔγγονοι ἡμῶν θὰ φαντάζωνται διὰ πόσων θυσιῶν καὶ βασάνων ἐπληρώθη ἡ ἰδική των εὐημερία καὶ τοῦ ἔθνους ἡ ἀναγέν-

νησις. Διὰ τοῦτο εὔχομαι, ὥστε πολλοὶ τῶν ἐπιζώντων γερόντων νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμά μου γράφοντες τὰ ἀπομνημονεύματά των.

Ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἀτόμων ἀποτελεῖται ἡ τοῦ ἔθνους, τὴν δὲ ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας δὲν συγκροτοῦσι τὰ κατορθώματα μόνον τῶν ἐπὶ γῆς καὶ θαλάσσης προμάχων της, ἀλλὰ καὶ οἱ διωγμοὶ καὶ αἱ σφαγαὶ καὶ αἱ ἀτιμώσεις τῶν ἀόπλων καὶ ἀσθενῶν, καὶ ἡ ἐγκαρτέρησις αὐτῶν ἐν τῇ δυστυχίᾳ, καὶ ἡ εἰς τὸν Θεὸν πεποίθησις, ἥτις ἐνίσχυσε καὶ ἐν τέλει ἐπραγματοποίησεν, ἔστω καὶ ἐν μέρει, τὰς περὶ καλλιτέρου μέλλοντος ἐλπίδας των. Ἂς εὐλογῶμεν ἐπὶ τούτῳ τὸν Θεὸν καὶ ἂς ἀποθάνωμεν οἱ γέροντες ἡμεῖς μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἐκπληρωθῶσιν εἰς τὸ μέλλον ὁλόκληροι αἱ ἐθνικαὶ ἡμῶν εὐχαί. Ἀλλ' εἴθε νὰ μὴν ἐπιφυλάσσωνται εἰς τὰς νεωτέρας τῶν Ἑλλήνων γενεὰς αἱ δοκιμασίαι, τὰς ὁποίας ἡμεῖς ὑπέστημεν. Εἴθε τὰ ἰδικά μας μαρτύρια νὰ θεωρηθῶσιν ἀρκοῦσα καὶ διὰ τὸ μέλλον πλήρωμὴ εἰς τῆς εἱμαρμένης τὸ βιβλίον!

Ἐνῷ γράφω ταῦτα ἐπισωρεύονται πυκναὶ εἰς τὴν ψυχήν μου αἱ ἀναμνήσεις, καὶ διέρχονται ἀλλεπάλληλοι διὰ τῆς φαντασίας μου αἱ περιπέτειαι τῆς καταστροφῆς. Κλείω τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ βλέπω ἐνώπιόν μου τοὺς δυστυχεῖς τῆς ἐξορίας συντρόφους, καὶ

ἀκούω τὰς διηγήσεις των, καὶ ἀντηχοῦσιν εἰς τὰ ὦτά μου οἱ ϛεναγμοί των, καὶ ρέουσι τὰ δάκρυά των, καὶ συσφίγγονται ἀπηλπισμέναι αἱ χεῖρές των!

Πεντήκοντα ἔτη παρῆλθον ἔκτοτε, τοὺς δὲ πλείστους αὐτῶν ἐκάλυψε τὸ χῶμα. Μένουσιν ὅμως εἰσέτι ἱκανοὶ ὅπως συνδέωσι τὸ παρελθὸν μετὰ τοῦ παρόντος. Ἠδυνάμην ἐνταῦθα νὰ τοὺς ὀνομάσω. Ἠδυνάμην νὰ ὑποδείξω τὴν γραῖαν ἐκείνην ἀρχόντισσαν, ἥτις κρύπτουσα ὑπὸ ράκη τὸ κάλλος της περιῆλθε τότε ὡς ἐπαῖτις τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀνατολῆς πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ τέκνου της· καὶ ὁ Θεὸς τὴν ἐλυπήθη καὶ ἐπέστρεψε μὲ τὸ τέκνον της εἰς τὴν ἀγκάλην.

Ἡ δὲ ἄλλη ἐκείνη γραῖα, μήτηρ ἤδη ἐντίμων τῆς Ἑλλάδος πολιτῶν, ἡρπάγη τότε εἰς τῆς νεότητος τὰ πρόθυρα καὶ διῆλθε δύο ἔτη ἐντὸς Τουρκικοῦ χαρεμίου, μόλις ἐξαγορασθεῖσα πρὸ τῆς ἐκ τοῦ πολέμου ἐπιστροφῆς τοῦ Τούρκου συλητοῦ της.

Ἀλλὰ τίς ἐκ τῶν γερόντων συμπολιτῶν μου δὲν ἔχει νὰ διηγηθῇ περιπετείας, ὑπερβαινούσας συχνάκις κατὰ τὴν δραματικότητα ὅ,τι ἡ γόνιμος μυθογράφου φαντασία δύναται νὰ συλλάβῃ; Προχθὲς ἔτι εἷς ἐξ αὐτῶν ἔλεγεν ἐνώπιόν μου πῶς δεκαετῆ τότε τὸν εἶχεν αἰχμάλωτον εἰς τὴν οἰκίαν του Χῖος Τοῦρκος, τὴν δὲ ἡμέραν τῆς ἀπαγχονίσεως τῶν ὁμήρων τὸν ἔφερεν ἐκ τῆς χειρὸς εἰς τὸν δρόμον, ὅπως ἴδῃ

διαβαίνουσαν τὴν πομπὴν τῶν μαρτύρων ἐκείνων· μεταξὺ δὲ τῶν ἀγομένων εἰς τὸ μαρτύριον ἦτον ὁ πατήρ του· καὶ τὸν εἶδε τὸν πατέρα του, καὶ ἀποσπασθεὶς ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Τούρκου ἐχύθη εἰς τὰς πατρικὰς ἀγκάλας· ὁ δὲ πατὴρ ἥρπασε τὸν υἱόν, τὸν ἔθλιψεν ἐπὶ τοῦ στήθους, τοῦ ἔδωκεν ἕνα ἀσπασμόν, ἕνα μόνον, καὶ ἀποθέσας αὐτὸν κατὰ γῆς τὸν ἔσπρωξε μακράν του, ὡσεὶ φοβούμενος μὴ συμπεριληφθῇ τὸ τέκνον εἰς τοῦ πατρὸς τὴν καταδίκην. Ἐξηγοράσθη κατόπιν τὸ ὀρφανὸν τέκνον, ἀλλὰ ὁ τελευταῖος ἐκεῖνος τοῦ πατρὸς ἀσπασμὸς οὐδέποτε παρ' αὐτοῦ ἐλησμονήθη. Καὶ ἦσαν ὑγροὶ τοῦ γέροντος οἱ ὀφθαλμοί, ἡ δὲ φωνή του ἔτρεμεν ἐνῷ διηγεῖτο ταῦτα.

Ἀλλ' ἡ πρόθεσίς μου δὲν εἶναι ν' ἀφηγηθῶ τῶν ἄλλων τὴν ἱστορίαν. Δὲν ἠδυνάμην ὅμως γράφων τὰ κατ' ἐμὲ νὰ μὴ ἀναμνησθῶ τῆς γενικῆς τότε περὶ ἡμᾶς συμφορᾶς. Ὅλοι ὁμοῦ συνεπάσχομεν, ὁ δὲ σύνδεσμος τῆς δυστυχίας καὶ ὁ ἀγὼν τῆς αὐτοσυντηρήσεως ὑπεστήριζον τὴν ἀμοιβαίαν καρτερίαν καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον μᾶς ἐνεψύχωσαν.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας ἤμεθα ὡς ζαλισμένοι, καὶ οὐδεὶς ἐσκέπτετο περὶ τῆς αὔριον. Αἱ συγκινήσεις τοῦ διωγμοῦ καὶ τῆς σωτηρίας ἦσαν πρόσφατοι εἰσέτι, ἡ δὲ πρόθυμος τῶν Μυκονίων φιλοξενία καὶ τὰ ὀλίγα περισωθέντα χρήματα ἐξήρκουν πρὸς συντή-

ρησίν μας. Ἀλλὰ τὰ χρήματα ταχέως ἐξηντλήθησαν, οἱ δὲ πτωχοὶ νησιῶται δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ μᾶς διατρέφωσιν. Ἦτο γενικὴ ἡ πενία τότε καὶ μεγάλη ἡ ἀχρηματία. Ἐνθυμοῦμαι, ἀφοῦ ἐδαπανήθη καὶ τὸ τελευταῖον φλωρίον μας, τὰς ματαίας προσπαθείας μου πρὸς πώλησιν ἑνὸς δακτυλιδίου τῆς μητρός μου. Μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδυνήθην εἰς Σπέτσας βραδύτερον νὰ εὕρω ἀγοραστὴν ἕνα ἐκ τῶν εὐπορωτέρων ἐκεῖ προκρίτων. Καὶ ὁ ἄνθρωπος βεβαίως τὸ ἠγόρασε διὰ νὰ μᾶς συνδράμῃ εἰς ὥρας θρήνων καὶ ὀδυρμῶν. Ὁ ἔχων τότε χρήματα δὲν ἠγόραζε κοσμήματα οὔτε πρὸς χρῆσίν του, οὔτε κερδοσκοπίας χάριν.

Θαῦμα μοῦ φαίνεται εἰσέτι πῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνεχείας ἐκείνης κατωρθώσαμεν βαθμηδὸν νὰ ἐξεύρωμεν πόρους καὶ νὰ δημιουργήσωμεν ἐμπόριον. Ὅσοι προσέφυγον εἰς Ρωσσίαν ἢ Ἰταλίαν ἢ ἀλλαχοῦ, ἐντὸς κοινωνιῶν εὐπορουσῶν, δὲν εἶχον ν' ἀντιπαλαίσωσι πρὸς ὁμοίας δυσκολίας, ὅπως διὰ τοῦ ἱδρῶτος κερδίζωσι τὸν ἐπιούσιον ἄρτον. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁποίαν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὁ κόπος ἀξίαν, ὅτε πάντες ἦσαν πένητες καὶ πειναλέοι;

Καὶ ὅμως ἐζήσαμεν! Ἀλλὰ πῶς ἐζήσαμεν; Πρὸ δύο ἑβδομάδων συνώδευσα εἰς τὸν τάφον τὸν νεκρὸν γέροντος φίλου μου· τὸν βαθύπλουτον τοῦτον ἔμπορον, ὅστις ἀφῆκεν ἑκατομμύρια εἰς τοὺς κληρονόμους

τού, τὸν ἐνθυμοῦμαι πωλοῦντα πλακούντια εἰς τὰς ἀμόρφους ἔτι ὁδοὺς τῆς Σύρου· τὰ δὲ πλακούντια τὰ κατεσκεύαζεν ἡ ὡραία σύζυγός του, κόρη μιᾶς τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Χίου οἰκογενειῶν. Καὶ μὴ ἦσαν εἰς θέσιν καλλιτέραν οἱ ἀγοράζοντες τὰ πλακούντιά των;

Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ κάλαμός μου πλανᾶται. Προτρέχω τῆς σειρᾶς τῆς διηγήσεώς μου.

Δύο ἢ τρεῖς ἑβδομάδας μετὰ τὴν εἰς Μύκονον ἄφιξίν μας ἠρχίσαμεν νὰ σκεπτώμεθα σπουδαίως μετὰ τοῦ πατρός μου περὶ τοῦ πρακτέου, διότι ἔπρεπεν ὅπως δήποτε νὰ ἐργασθῶμεν πρὸς διατροφὴν τῆς οἰκογενείας. Ἡ ἐργασία μας ἦτο τὸ ἐμπόριον, ἀλλά, ὅσῳ ταπεινὸν καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ἐμπόριον ἄνευ κεφαλαίου δὲν αὐτοσχεδιάζεται. Ποῦ δὲ χρήματα; Τὰ ὀλίγα τῆς μητρός μου κειμήλια δὲν ἐχρησίμευον· τὰ ὑπὸ τὴν μηλέαν τοῦ κήπου μας ταφέντα, καθ' ὃ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ, ἠδύναντο εὐκολώτερον νὰ ἐξαργυρωθῶσιν, ἀλλὰ δὲν τὰ εἴχομεν· τὰ ἐν τῷ Χανίῳ τῆς Σμύρνης ἐμπορεύματα καὶ τὰ ἐκεῖ ἀσύνακτα χρέη οὔτε τὰ ἐσυλλογιζόμεθα πλέον· τὰ ἐν Χίῳ κτήματα τίς οἶδε ποῖος Τοῦρκος τὰ ἐχαίρετο. Δὲν εἴχομεν τίποτε. Εἰς μάτην ὁ πατήρ μου ἤνοιγε καὶ ἐδίπλονε τὰ ὀλίγα ἔγγραφα ὅσα εἶχεν εἰς τὸ θυλάκιόν του.

Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τούτων ἦτο μία ἐκ Βενετίας ἐπιστολή, ληφθεῖσα τὴν προτεραίαν τῆς ἐκ Σμύρ-

νης ἀναχωρητεώς μας. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀνήγγελλε τὴν φόρτωσιν δύο κιβωτίων σκούφων ἐπὶ πλοίου Ἀγγλικοῦ, μέλλοντος εἰς πολλοὺς πρὸ τῆς Σμύρνης λιμένας νὰ προσορμισθῇ. Τὴν φορτωτικὴν ἔστειλεν ἐκ Χίου ὁ πατήρ μου εἰς φίλον του ἔμπορον ἐν Σμύρνῃ, Ἰόνιον καὶ κατὰ συνέπειαν ὑπήκοον Ἄγγλον, ἀλλ' οὐδ' ἀπόκρισίν του ἐλάβομέν ποτε, οὐδ' ἐσκέπτετο πλέον ὁ πατήρ μου περὶ σκούφων. Ἡ ἐκ Βενετίας ἐπιστολὴ τοὺς ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην μου καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἐκείνων κιβωτίων ἐθεμελίωσα μέγα οἰκοδόμημα ἐλπίδων καὶ σχεδίων.

— Δὲν βαρύνεσαι; ἔλεγεν ὁ πατήρ μου. Ἂν περιμένῃς ἀπ' ἐκεῖ νὰ σκουφωθῇς, περιπάτει ἀσκεπὴς ἀπὸ τώρα.

— Ἂς δοκιμάσωμεν, ἀπεκρινόμην· τί χάνομεν γράφοντες;

Ἔγραψα λοιπὸν πρὸς τὸν ἐν Σμύρνῃ φίλον καὶ ὑπέγραψεν ὁ πατήρ μου τὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας τὸν παρεκάλουν ν' ἀποστείλῃ τοὺς σκούφους πρὸς τὸν ἐν Μυκόνῳ Ἄγγλον ὑποπρόξενον. Ὁ ἀγαθὸς Μυκόνιος, ὅστις ἀντεπροσώπευε τὴν Ἀγγλίαν φέρων ἐπὶ κεφαλῆς χρυσοστόλιστον κασκέτον, ὑπεσχέθη νὰ στείλῃ εἰς Σμύρνην τὴν ἐπιστολὴν καὶ νὰ καταβάλῃ πᾶσαν περὶ τῶν σκούφων φροντίδα. Ὁ πατήρ μου ἐμειδία δυσπιστῶν, οὐδ' ὑπῆρχε τῷ ὄντι πολλὴ πι-

θανότης μετὰ τοσούτου χρόνου παρέλευσιν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς ἐκείνης ἀνεμοζάλης, καὶ ἐν τῇ παντελεῖ σχεδὸν διακοπῇ τῶν δυσκόλων τότε συγκοινωνιῶν νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἀπόπειρά μου.

Ὅπως δήποτε δὲν ἠδυνάμεθα βεβαίως νὰ ζήσωμεν περιμένοντες τὴν ἔκβασίν της, καὶ ἀπεφασίσαμεν ὡς μόνον καὶ τελευταῖον καταφύγιον νὰ προσφέρωμεν τὰς ἐκδουλεύσεις μας εἰς τὴν Κυβέρνησιν, οὐχὶ ὡς πολεμισταί, ἐννοεῖται, ἀλλ' ὡς ὑπάλληλοι, ὡς γ ρ α μ-μ α τ ι κ ο ί, καθὼς ἔλεγον τότε. Ἔπρεπε πρὸς τοῦτο νὰ μεταβῶμεν εἰς Ναύπλιον, ἢ μᾶλλον εἰς Ἄργος, ὅπου ἥδρευεν ἡ Κυβέρνησις. Ἀλλ' ἐὰν ἀπετυγχάνομεν; Ἐὰν ἀπερρίπτετο ἡ προσφορά μας; Μετὰ πόσων ἄλλων ἠθέλομεν ἆρά γε εὑρεθῇ εἰς συναγωνισμόν, εἴτε ἱκανωτέρων, εἴτε ἐχόντων προστασίας καὶ συστάσεις, τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἐστερούμεθα; Ταῦτα σκεπτόμενοι, καὶ ζητοῦντες γνώμας καὶ πληροφορίας, κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπάγωμεν εἰς Ἄργος, ἐφωδιασμένοι μὲ συστατικὴν πρὸς τὸν Θεόδωρον Νέγρην, ὅστις ἦτον ἀρχιγραμματεὺς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων καὶ πρόεδρος τοῦ συμβουλίου, ἐθεωρεῖτο δὲ ὡς κέντρον καὶ ψυχὴ τῆς ἐξουσίας, καὶ ὅτι τοιαύτην συστατικὴν ἠδύνατο νὰ μᾶς προμηθεύσῃ ὁ φίλος τοῦ Νέγρη Γεώργιος Μαυρογένης, διαμένων τότε εἰς Τῆνον.

Πρὸ ἐτῶν πολλῶν, μετὰ τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ μεγάλου διερμηνέως Μαυρογένη, ὁ υἱός του οὗτος καὶ ἡ ἀδελφή του κατέφυγον εἰς Χίον, εἰς τρυφερὰν ἔτι ἡλικίαν ἀμφότεροι, καὶ ἔζων ἐκεῖ, πλησίον τῆς οἰκίας τοῦ ἐκ μητρὸς πάππου μου, ὅπου συχνάζοντες συνεδέθησαν διὰ παιδικῆς φιλίας μετὰ τῆς μητρός μου. Ἔκτοτε ἀνεχώρησαν, ἀλλ' ἡ μήτηρ μου δὲν τοὺς ἐλησμόνησε, κρίνουσα δὲ ἐκ τῶν ἰδίων αἰσθημάτων μὲ παρεκίνει νὰ μεταβῶ εἰς Τῆνον καὶ νὰ ζητήσω ἐπ' ὀνόματί της τὴν προστασίαν τῶν φίλων της. Ἐδίσταζον καὶ ἐταλαντευόμην. Πῶς νὰ παρουσιασθῶ; ἔλεγον· δὲν γνωρίζουσι τὸ πατρικόν μου ὄνομα. Ἐνθυμοῦνται ἆρά γε τὸ τῆς μητρικῆς μου οἰκογενείας μετὰ τοσούτων ἐτῶν παρέλευσιν; Καὶ ἂν τὸ ἐνθυμοῦνται θὰ μὲ ἀναγνωρίσωσι, θὰ μὲ ὑποδεχθῶσιν ὡς παλαιᾶς φίλης υἱόν; Ἀλλ' αἱ προτροπαὶ τῆς μητρὸς καὶ ἡ ἀνάγκη ἐνίκησαν τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὴν δειλίαν μου, καὶ ἐπιβιβασθεὶς εἰς μικρὸν Μυκόνιον πλοιάριον ἀφίχθην μίαν ἑσπέραν εἰς Τῆνον.

Ὅτε ἀπέβην εἰς τὴν παρὰ τὸν αἰγιαλὸν μικρὰν πλατεῖαν, ἦτον ἤδη νύξ. Δὲν εἶχον ποῦ νὰ ζητήσω φιλοξενίαν. Ἐκεῖ ἐπὶ τῆς πλατείας εἶδον καφενεῖον ἀνοικτόν. Ἐζήτησα καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ διανυκτερεύσω ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ κατέλαβον εἰς τὸ βάθος του μίαν σανίδα ἀποτελοῦσαν κάθισμα διὰ νὰ κοιμηθῶ.

Ἀλλὰ ποῦ ὕπνος; Τὸ κάφενεῖον ἐγέμισεν ἐντὸς ὀλίγου Τηνίων εὐθυμούντων, καὶ εἴχομεν ὅλην τὴν νύκτα μουσικὴν, ᾄσματα καὶ εὐωχίαν.

Μετὰ πόσης ἀδημονίας διῆλθον τὴν ἄγρυπνον νύκτα ἐκείνην! Τοὺς ἔβλεπον καὶ τοὺς ἤκουον ἀπὸ τῆς σκοτεινῆς μου γωνίας, καὶ ἡ φαιδρότης των μοῦ ἔφερε δάκρυα, ὁ δὲ ἦχος τῶν ὀργάνων μοῦ ἐνθύμιζεν οἰμωγὰς καὶ θρήνους. Ἐνθυμούμην τὰ δεινά μας ἀφ' ἔτου ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη καὶ ἠπόρουν πῶς εἶχον οὗτοι καρδίαν νὰ διασκεδάζωσιν.

Ἦτον ἄδικος βεβαίως ἡ κατ' αὐτῶν ὀργή μου, ἡ δὲ ἀπαίτησίς μου ὑπερβολική. Ἡ Τῆνος δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν ἰδίαν ὡς ἡ Χίος ἔποψιν. Τοῦρκοι ἐκεῖ δὲν ἀπέβησαν, οὐδ' ἦτο φόβος ν' ἀποβῶσι καὶ νὰ σφάξωσι καὶ νὰ ἐξανδραποδίσωσιν. Οἱ Τήνιοι ἔμενον ἀνενόχλητοι ἐπὶ τῆς νήσου των καὶ ἀντὶ ἐχθρικῶν στιφῶν ἔβλεπον περὶ αὐτοὺς ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα. Ἦτο δ' εἰσέτι εἰς τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν τὴν ἀκμὴν ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐμεγαλοποίει τοὺς θριάμβους της ἡ ζωηρὰ Ἑλληνικὴ φαντασία. Ἡ κατατρόπωσις τοῦ ἐπαναστατικοῦ εἰς Βλαχίαν κινήματος δὲν ἦτον εἰσέτι γνωστή, ἐνῷ δὲ ἡμεῖς ἐκρυπτόμεθα καὶ ἐτρέμομεν εἰς Χίον, ἐκεῖ εἰς Τῆνον ἐπιστεύετο ὅτι κατήρχετο ἐξ ἄρκτου τροπαιοῦχος ὁ Ὑψηλάντης καὶ ὅτι ὁ θρόνος τοῦ Σουλτάνου κατέπιπτεν. Ἦτο

γενικὴ ἡ πεποίθησις ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θὰ πάρωμεν τὴν Πόλιν! Ὥστε οἱ Τήνιοι ἠδύναντο νὰ πιστεύωσιν ὅτι ἔχουσι λόγους νὰ εὐθυμῶσι. Καὶ ἀντήχει ἐντὸς τοῦ καφενείου ἡ βοὴ ᾀσμάτων πατριωτικῶν, τὰ ὁποία ἐποίκιλε κἄποτε ἡ λύρα των εἰς τρυφερώτερον ρυθμὸν τονιζομένη.

Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου.... διότι ἐπὶ τέλους δὲν ἐκοιμῶντο ἐπὶ ρόδων καὶ οἱ Τήνιοι, — ἐκτὸς τούτου δὲν δύναται νὰ θρηνῇ αἰωνίως ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ψυχή του δὲν ἀντέχει εἰς λύπην διαρκῆ, ἀλλ' αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ γελάσῃ καὶ νὰ χαρῇ, ἐνῷ δὲ ἡ θλῖψις τὸν πιέζει, ἡ λάμψις τοῦ γέλωτος, διασχίζει ἐνίοτε τῆς κατηφείας τὰ νέφη. Ὑπάρχουσι καὶ καρδίαι ἐντρυφῶσαι εἰς τὴν θλῖψιν καὶ διαιωνίζουσαι τὸ πένθος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι τὸ φυσικόν. Ἡ φύσις ἐπουλόνει τὰς πληγάς, καὶ ὀργᾷ ἐπὶ τέλους ἡ καρδία πρὸς τὴν φαιδρότητα καὶ ἐπιζητεῖ τὴν χαράν. Διότι, ναὶ μὲν ἀπὸ χῶμα ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ χῶμα βαρὺ καὶ ὑγρόν, ἀλλ' ἐστέγνωσεν ἔπειτα τὸν πηλὸν εἰς τὸν ἥλιον, καὶ ἡ ζύμη διατηρεῖ τῆς ζωογόνου ἀκτῖνος τὴν θέρμην.

Τὴν νύκτα ἐκείνην δὲν ἐφιλοσόφουν οὕτω. Δὲν εἶχον εἰσέτι τῆς ζωῆς τὴν πεῖραν, τὰ δὲ παθήματα ἦσαν νωπά. Βραδύτερον, ὅτε οἱ πλεῖστοι τῶν προςφύγων Χίων συνελθόντες, ἠρχίσαμεν ν' ἀνεγείρωμεν τὰς πρώ-

τας καλύβας, αἵτινες ἐσχημάτισαν τὴν Ἑρμούπολιν, ἐνῷ ἐξηκολούθει ὁ πόλεμος ἔτι καὶ μᾶς ἐμάστιζεν ἡ πενία, κατέλαβε πάντας ἡμᾶς ἡ ἀνάγκη αὕτη τοῦ γέλωτος καὶ τῆς εὐθυμίας, καὶ ἐνεθρονίσθη ἡ φαιδρότης ἐν μέσῳ τῆς κοινότητος ἐκείνης τῶν δυστυχῶν. Ποτέ, καθ' ὅλην τοῦ βίου μου τὴν διάρκειαν, δὲν ἐνθυμοῦμαι ζωηροτέραν περίοδον διασκεδάσεων ἢ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ἔτη τῆς ἐν Σύρῳ διαμονῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἤμην εἰς τῆς νεότητος τὸ ἄνθος τότε. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐνθυμοῦμαι καὶ τοὺς γέροντας μετὰ τῶν νέων συνευθυμοῦντας.

Πρὸς τὰ ἐξημερώματα ἐπῆλθεν ἐπὶ τέλους ἡσυχία ἐντὸς τοῦ καφενείου καὶ ἀπεκοιμήθην. Τὴν δὲ πρωΐαν ἐγερθεὶς διηυθύνθην πρὸς τὴν κατοικίαν τοῦ Μαυρογένη συλλογιζόμενος τί θὰ εἴπω καὶ πῶς θὰ παρουσιασθῶ, φοβούμενος τὴν ὑποδοχὴν ἥτις μ' ἐπερίμενε, καὶ ἀμφιβάλλων περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ διαβήματός μου.

Ὁποία ἦτον ἡ ἔκπληξίς μου ὅτε, ἀνοιχθείσης τῆς θύρας καὶ πρὶν εἰσέτι προφθάσω ν' ἀρθρώσω τὴν ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν προητοίμαζον καθ' ὁδόν, ἤκουσα φωνὴν γυναικείαν:

— Ὁ υἱός της εἶναι, ὁ υἱός της!

Καὶ κατέβη πηδῶσα ἀνὰ δύο τὰς βαθμίδας ἡ κράξασα τὰς χαρμοσύνους λέξεις. Ἦτο τοῦ κηπουροῦ

μας ἡ θυγάτηρ. Φυγοῦσα ἐκ Χίου διεσώθη εἰς Τῆνον ὅπου τὴν προσέλαβεν ὡς ὑπηρέτριαν ὁ Μαυρογένης. Καὶ αὐτὸς καὶ ἡ ἀδελφή του δὲν εἶχον οὐδαμῶς λησμονήσει τὴν μητέρα μου, ἡ δὲ μνεία μόνη τοῦ ὀνόματός της ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς οἰκίας των εἰς τὴν πτωχὴν τοῦ κηπουροῦ θυγατέρα.

Τὴν ἠρώτησα τί ἔγεινεν ὁ πατήρ της. Δὲν ἐγνώριζεν ἡ δυστυχής. Ἀπεχωρίσθησαν καθ' ἣν ὥραν σπεῖρα Τούρκων ἐπέπεσεν εἰς τοῦ πύργου μας τὴν περιοχήν. Ἔφυγεν ἐκείνη μετ' ἄλλων γυναικῶν, ὁ δὲ γέρων Κύριος οἶδεν ἂν ἔζη ἢ ἀπέθανε. Καὶ ἔκλαιεν ἀποκρινομένη διὰ διακεκομμένων φράσεων εἰς τὰ ἐρωτήματά μου.

Ἀνέβην τὴν κλίμακα μὲ τὴν καρδίαν ἐλαφροτέραν ἢ ὅτε ἔκρουον τὴν θύραν. Ὁ εὐγενὴς οἰκοδεσπότης μ' ἐδέχθη προσηνῶς, μ' ἐκράτησεν εἰς τὴν οἰκίαν του, μ' ἔδωκε τὴν ζητουμένην συστατικήν, μὲ εἶπε λόγους ἐνθαρρυντικοὺς καὶ μ' ἐνέπλησεν ἐλπίδων καὶ παρηγορίας. Ἡ δὲ ἀδελφή του δὲν ἔπαυεν ἐρωτῶσά με περὶ τῆς μητρός μου καὶ περὶ τῆς Χίου καὶ περὶ τῶν σκληρῶν τοῦ διωγμοῦ περιπετειῶν. Κατεθέλχθην ὑπὸ τῆς γλυκύτητός της καὶ ἐθαύμασα τὴν καλλονὴν καὶ τὴν χάριν της, ἀλλὰ δὲν ἐφανταζόμην ἐνῷ τὴν ἔβλεπον, ὅτι θὰ καθέξῃ θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὅτι θὰ γραφῶσι βιβλία περὶ αὐτῆς,

Ἡ ἀνάμνησις τῆς εὐμενοῦς ἐκείνης ὑποδεξιώσεως πολλάκις κατὰ τὰς ποικίλας δυσχερείας τοῦ κατόπιν βίου μου ἀνεπτέρωσε τὸ θάρρος μου καὶ ἐστερέωσε τὴν κλονιζομένην πεποίθησίν μου εἰς τὸ μέλλον. Δὲν μὲ ὠφέλησεν ἐπὶ τέλους ἡ συστατικὴ οὐδὲ μ' ἐχρησίμευσεν ἡ προστασία τοῦ Μαυρογένη. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ ὑποστήριξις, ἡ ἔκφρασις συμπαθείας, εἷς λόγος γλυκύς, ἓν φιλικὸν μειδίαμα, παρηγοροῦσι τὴν πάσχουσαν καρδίαν πλειότερον πάσης βοηθείας ὑλικῆς. Χάριτι θείᾳ δείγματα τοιαύτης καλοσύνης συχνάκις μοῦ ἔτυχον κατὰ τὴν μακρὰν τῆς συμφορᾶς περίοδον. Ἐνόσῳ εὐτυχεῖ τις δὲν λαμβάνει ἀφορμὰς νὰ ἐκτιμήσῃ τοῦ πλησίον τὴν ἀγαθότητα· μόνον ἐν ἡμέραις δακρύων ἐννοεῖ πόσον ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει εὔσπλαγχνος καὶ εὐεργετικὸς καὶ πόσον συμπονεῖ τὸν δυστυχοῦντα. Οἱ κακοὶ εἶναι ὀλίγοι ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὴν ἐπιοῦσαν ἐπέστρεψα εἰς Μύκονον φέρων ἐντὸς τοῦ κόλπου μου τὴν συστατικήν. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας τυχόντες πλοῖον διὰ τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου, ἀπεχαιρετίσαμεν τὴν φιλόξενον νῆσον καὶ ἀνεχωρήσαμεν πανοικεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ὁποῖα ἦσαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὰ ταξείδια δὲν γνωρίζουσιν οἱ παιδιόθεν συνειθίσαντες διὰ τοῦ ἀτμοῦ νὰ διατρέχωσι γῆν καὶ θαλάσσας. Μόνον ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους μας, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ περιμένῃ ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας τὸ ἀτμόπλοιον, ἀναγκάζεται καὶ σήμερον ἔτι νὰ ἐκτίθηται εἰς περιπλανήσεις ὁμοίας πρὸς τὰς τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τῶν συντρόφων του. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους σήμερον καὶ τῆς μᾶλλον ἀποκέντρου νήσου ὁ κάτοικος δὲν εἶναι τῶν ἀνέμων αἰώνιος δοῦλος. Ἂν ἔχῃ τὴν ὑπομονήν, τὸ ἀτμόπλοιον θὰ ἔλθῃ. Τότε ἀτμόπλοιον δὲν ἐγνωρίζετο. Ὁ οὐρανός μας δὲν εἶχεν εἰσέτι ὀσφρανθῇ γαιανθράκων καπνόν, τὰ δὲ κύματά μας ἦσαν παρθένα ἀπὸ πυροσκάφου μαστίγωσιν.

Ὁ ἄνεμος ἔπνεεν οὔριος, ὅτε ἀπεπλεύσαμεν ἐκ Μυκόνου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔπεσε, καὶ ἐπῆλθε παντελὴς νηνεμία. Ἐπὶ ὥρας καὶ ὥρας ἐβλέπομεν ἀκινήτους ἐνώπιόν μας τῆς Σύρου τοὺς βράχους, μόλις διὰ δύο βαρέων κωπῶν κινοῦντες ἀνεπαισθήτως τὸ βαρὺ σκάφος μας. Ἐπὶ τέλους μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἠγέρθη ὁ ἄνεμος καὶ τὰ ἱστία ἐρρυτιδώθησαν· ἀλλ' ἔπνεεν ἐκ Νότου καὶ μᾶς ὤθησε πρὸς τὴν Ἄν-

δρον, ὅλην δὲ τὴν νύκτα ἐλοξοδρομήσαμεν προσπαθοῦντες νὰ πέσωμεν ὑπὸ τὸ Σούνιον. Τὴν ἐπιοῦσαν κατωρθώσαμεν μετὰ κόπου νὰ προσορμισθῶμεν εἰς Πειραιᾶ πρὸς προμήθειαν ὕδατος.

Ὅταν μετὰ ἔτη ἐπανεῖδον τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς πόσον μοῦ ἐφάνη μικρός! Τότε ἦτον ἀπέραντος, διότι ἦτον ἔρημος. Τὸ πλοῖόν μας καὶ δύο μικρὰ ἁλιευτικὰ πλοιάρια ἐκινοῦντο μόνα ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν ἡσύχων ὑδάτων του. Ἐκεῖ ὅπου σήμερον ὑψοῦται ἡ μαρμάρινος προκυμαία του, ἡ θάλασσα προχωροῦσα ἀνεπαύετο ἐπὶ βράχων γυμνῶν. Ἐκεῖ ὅπου ἐξαπλοῦται σήμερον πόλις ἀκμάζουσα καὶ μεγάλα ἐργοστάσια μὲ τὰς ὑψηλὰς καπνοδόχους των, δὲν ἔβλεπες ἢ ἄγονον γῆν καὶ εἰκόνα ἐρημώσεως. Μία μόνη ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἑτοιμόρροπος οἰκία ἀπεκαθίστα ἔτι μᾶλλον αἰσθητὴν τὴν ἔλλειψιν ζωῆς καὶ κινήσεως.

Ἐπολιορκοῦντο τότε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἱ Ἀθῆναι, ὀλιγάριθμον δ' ἀπόσπασμα ὁπλοφόρων κατεῖχε τὴν ἠρειπωμένην εἰς Πειραιᾶ οἰκίαν. Δὲν ἠκούσαμεν μακρόθεν πυροβολισμούς, οὔτε εἴδομεν ἄλλο σημεῖον πολέμου ἢ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην τοῦ Πειραιῶς κατοχήν.

Ἄγριος ὁ πόλεμος! Δὲν ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Δὲν μᾶς ἔβλαψαν οἱ στρατιῶται ἐκεῖνοι οὐδὲ μᾶς παρεμπόδισαν, ἀλλ' ηὐχαριστήθην ὅμως ὅτε εἶδον τὸ πλοῖόν μας ἀπομακρυνόμενον τῆς ἀκτῆς. Εἶχεν ὠμόν

τι ἡ παρουσία των· ἐνέπνεε φόβον καὶ αὐτὸς ὁ χαιρετισμός των.

Τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἐκ Μυκόνου ἀναχωρήσεως ἐλλιμενίσθημεν εἰς Σπέτσας, διότι ὁ ἄνεμος ἐμπόδιζε νὰ εἰσπλεύσωμεν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ναυπλίου. Ὁ πλοίαρχος ἀπέβη εἰς τὴν πόλιν. Βαρυθέντες τὴν ἐντὸς τοῦ πλοίου στενοχωρίαν ἀπέβημεν καὶ ἡμεῖς, ὅπως λάβωμεν τὴν εὐχαρίστησιν νὰ πατήσωμεν ξηράν.

Ἐκαθήμεθα ἐπὶ πετρῶν παρὰ τὴν τελευταίαν τῆς πόλεως οἰκίαν, ἤμεθα δὲ ὅλοι σιωπηλοὶ βλέποντες τὸν πατέρα μου κατηφῆ. Δὲν τὸν εἶχον ποτὲ ἴδει τοσοῦτον καταβεβλημένον. Ἐφαίνετο πάσχων, ἀλλὰ δὲν παρεπονεῖτο. Ἐκράτει μόνον τὴν κεφαλὴν μὲ τὴν χεῖρα καὶ οἱ ὀφθαλμοί του ἦσαν βαρεῖς.

Ἤμεθα μόνοι ἐκεῖ, ἀλλ' ἐβλέπομεν παρέκει ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῶν κατοίκων τὴν κίνησιν.

Ὁ λιμὴν ἦτο πλήρης πλοίων, ἡ δὲ λέμβος μας δεμένη διὰ σχοινίου ἐπὶ τῶν βράχων ἐπερίμενε κενὴ τοῦ πλοιάρχου τὴν ἐπιστροφήν. Μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπ' αὐτῆς προσηλωμένους ἐσκεπτόμην τί θὰ γίνωμεν ἂν ὁ πατήρ μου ἀσθενήσῃ, καὶ ἐνθυμούμην τὸν πύργον μας καὶ τὸν ἀναπαυτικὸν ἐκεῖ κοιτῶνά του, ὅτε εἶδον αἴφνης νέον Σπετσιώτην πλησιάζοντα πρὸς ἡμᾶς.

—Καλῶς ὡρίσατε, Χριστιανοί. Ἀπὸ τὴν Χίον ἔρχεσθε;

—Ἀπὸ τὴν Χίον, ἀπεκρίθη ὁ πατήρ μου, μετὰ κόπου ὀρθώσας τὴν κεφαλήν.

—Καὶ τί κάθησθε ἐδῶ ἔξω; Πῶς δὲν ἔρχεσθε εἰς τὴν πόλιν μας;

—Πηγαίνομεν εἰς τὸ Ἄργος.

—Εἰς τὸ Ἄργος! Δὲν εἶναι τόπος διὰ γυναικόπαιδα τὸ Ἄργος. Ἐδῶ νὰ μείνετε.

Εἶπεν ὁ πατήρ μου ὅτι πηγαίνομεν ἐκεῖ πρὸς εὕρεσιν πόρου ζωῆς. Ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ἐκεῖνος λέγων, ὅτι τὸ Ἄργος εἶναι στρατόπεδον, ὅτι τὸ Ναύπλιον εἰσέτι πολιορκεῖται, μᾶς παρέστησε τὰς δυσκολίας τῆς ἐν μέσῳ σκηνῶν πολέμου διαβιώσεως γυναικῶν, καὶ μᾶς προέτρεψε ν' ἀναβάλωμεν τὴν ἀναχώρησίν μας. Ἐνῷ ὡμίλει, ἐπανῆλθε καὶ ὁ πλοίαρχος, ὅστις ἐπικυρῶν τοῦ Σπετσιώτου τοὺς λόγους μᾶς παρεκίνει νὰ μείνωμεν εἰς Σπέτσας. Τὸ νὰ πεισθῶμεν δὲν ἦτο δύσκολον, ἀλλὰ ποῦ νὰ μείνωμεν, ποῦ νὰ κατακλίνωμεν τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν νέον τοῦτον τῆς ἐξορίας σταθμόν; Ὁ ἀγαθὸς Σπετσιώτης ἐνόησε, φαίνεται, τὴν αἰτίαν τῶν δισταγμῶν μας.

—Ἐλᾶτε εἰς τὴν οἰκίαν μου, εἶπεν. Ὁ πατήρ μου ἐφονεύθη πολεμῶν, ἡ μήτηρ μου ἀπέθανε, καὶ εἶναι ἔρημος ἡ φωλεά μου. Κατοικήσατέ την ὅσον καιρὸν θέλετε. Ἐλᾶτε.

Ἐδέχθημεν μετὰ συγκινήσεως τὴν προσφοράν του.

Εὔσπλαγχνος ἄνθρωπος καὶ γενναῖος! Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἔγινεν ὁ πιστότερος τῶν φίλων δι' ἐμέ. Ἤμεθα ὡς ἀδελφοὶ ἔκτοτε, ἡ δὲ φιλία μας διετηρήθη μέχρι τοῦ πρὸ ἐτῶν ὀλίγων θανάτου του. Ἀπέθανε πλήρης τιμῶν, ἀναδειχθεὶς χρήσιμος καὶ ἀκέραιος τῆς πατρίδος ὑπηρέτης καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ.

Μετεκομίσθημεν λοιπὸν εἰς τοῦ νέου φίλου μας τὴν οἰκίαν καὶ ἐλάβομεν κατοχὴν τῶν εὐρυχώρων καὶ καθαρῶν δωματίων της.

Ὁ πατήρ μου ᾐσθάνετο ἐκλειπούσας τὰς δυνάμεις του· ἴσως προέβλεπε τοῦ θανάτου τὴν προσέγγισιν καὶ δὲν ἤθελε ν' ἀποθάνῃ πρὶν ἴδῃ ἐξασφαλιζόμενον τῆς ὀρφανῆς οἰκογενείας του τὸν ἄρτον. Δὲν ἐξέφρασε φόβους τοιούτους, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν μ' ἐσυμβούλευσε νὰ μεταβῶ, ἄνευ ἀναβολῆς, μόνος εἰς Ἄργος, ὅπως, δυνάμει τῆς συστατικῆς, ζητήσω ἀπὸ τὸν Νέγρην θέσιν ὑπαλλήλου.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἀπεβιβαζόμην εἰς τοὺς Μύλους τοῦ Ναυπλίου καὶ ἐκεῖθεν μετέβην εἰς Ἄργος πεζός.

Εἶχον δίκαιον ὁ Σπετσιώτης καὶ ὁ πλοίαρχός μας. Ἤμην ἤδη προητοιμασμένος ἐκ τῶν λόγων των καὶ ἐκ τῶν πρώτων εἰς Πειραιᾶ ἐντυπώσεων, ἀλλ' ἐκεῖ εἰς Πειραιᾶ εἶδον ἐν μικρῷ ὅ,τι ἐνταῦθα ἤδη ἔβλεπον. Εὑρέθην ἐντὸς κόσμου ὅλως νέου δι' ἐμέ. Αἱ χιλιά-

δες φουστανελοφόρων μαχητῶν, τὸ ἀγέρωχον ὕφος καὶ ἡ τραχεῖα γλῶσσά των, τὰ περιφρονητικὰ βλέμματα δι' ὧν μὲ κατεμέτρουν, αἱ ἀπότομοι φράσεις δι' ὧν ἀπεκρίνοντο εἰς τὰς δειλὰς ἐρωτήσεις μου, ἡ βοὴ καὶ ἡ κίνησις καὶ ἡ σύγχυσις τοῦ στρατοπέδου, τὰ πάντα ὁμοῦ μὲ κατεθορύβουν. Δὲν ἦτο βεβαίως ὁ τόπος κατάλληλος διὰ γυναικόπαιδα. Ἀλλὰ κ' ἐγὼ αὐτὸς ᾐσθανόμην ὅτι δὲν εὑρίσκομαι ἐντὸς ἁρμοδίου ἀτμοσφαίρας. Δὲν ἤμην εἰς τὸ στοιχεῖόν μου ἐκεῖ.

Ὅτε μὲ τὴν συστατικὴν εἰς χεῖρας κατώρθωσα ἐπὶ τέλους νὰ εἰσαχθῶ εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ Μινίστρου, καὶ εἶδον ἄντικρύ μου ὄρθιον, ἐνώπιον ὑψηλῆς τραπέζης, ἄνθρωπον μικρὸν καὶ δυσειδῆ, ἠπόρησα καὶ ἐδίσταζον νὰ πιστεύσω ὅτι αὐτὸς ἦτον ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, ὁ μέγας καὶ πολὺς Θεόδωρος Νέγρης.

Ἔγραφεν ἐκεῖνος, ἐγὼ δὲ κρατῶν τὴν ἐπιστολὴν ἐπερίμενον ἐξετάζων τὰ περὶ ἐμέ. Ἡ μικρὰ αἴθουσα ἦτο πλήρης βιβλίων· βιβλία ἐπὶ τῆς τραπέζης, βιβλία ἐπὶ τῶν σκαμνίων, βιβλία ἐπὶ τοῦ κιβωτίου, πανταχοῦ βιβλία, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἡ ὑψηλὴ τράπεζα καὶ ὁ Νέγρης γράφων ἐπ' αὐτῆς. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο μικρότερον τοῦ ἰδικοῦ μου. Δὲν φρονῶ νὰ μὲ πλανᾷ ὡς πρὸς τοῦτο φιλαυτίας αἴσθημα. Τὸν ἔβλεπον καὶ ἐσκεπτόμην. Ἰδού, ἔλεγον· αὐτὸς μικρός, ἄσχημος,

ἄοπλος, ὑπακούεται ἀπὸ τοὺς ἀγρίους περὶ αὐτὸν πολεμιστὰς καὶ τοὺς κυβερνᾷ. Διατί; Διότι ἔχει νοῦν καὶ γνωρίζει γράμματα. Ὁ νοῦς δὲν πλάττεται, τὰ γράμματα ὅμως μανθάνονται· ἡ γνῶσις ἔρχεται ἀπὸ τὸν Θεόν, ἀλλ' αἱ γνώσεις ἀποκτῶνται. Ταῦτα ἐσκεπτόμην. Ἐλησμόνουν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἔχει διαφόρους βαθμοὺς καὶ ποικίλας φάσεις, ὅτι δὲν ἐδόθη εἰς ἕκαστον ἡ δύναμις νὰ ρυθμίζῃ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων τὴν θέλησίν του, οὔτε ἡ ἐπιδεξιότης νὰ ἐπιβάλῃ αὐτὴν εἰς τοὺς ὁμοίους του· ἐλησμόνουν πολλά, ἀλλ' ἐνῷ ἔβλεπον τὸν Νέγρην γράφοντα, ἐσχημάτισα σταθερὰν ἀπόφασιν ν' αὐξήσω τὰς γνώσεις μου. Καὶ τῷ ὄντι ἔκτοτε ἐπεδόθην εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἀνάγνωσιν. Πολὺ βεβαίως δὲν κατώρθωσα· ἀλλ' ὅσα κατόπιν ἔμαθον, ὅσος πόθος ἐγεννήθη ἐν τῇ ψυχῇ μου πρὸς ἀπόκτησιν μαθήσεως, χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης, καθ' ἣν ἐπερίμενον νὰ παύσῃ γράφων ὁ Νέγρης. Ἐκείνη ἦτον ἡ ἀφετηρία τῆς διανοητικῆς μου ἀναγεννήσεως, ὅσῳ περιωρισμένος καὶ ἂν διέμεινεν ἐξ ἀνάγκης ὁ ὁρίζων αὐτῆς.

Ἐπὶ τέλους κατέθεσεν ὁ Νέγρης τὸν κάλαμον καὶ μὲ ἠρώτησε τί θέλω. Προέτεινα ἐν σιωπῇ τὴν χεῖρα καὶ ἔδωκα τὴν ἐπιστολήν. Ἀφοῦ τὴν ἀνέγνωσε, μ' ἐπροσκάλεσε νὰ καθίσω ἐπὶ τοῦ μόνου κενοῦ παρ' αὐτὸν ψαθίνου καθίσματος καὶ ἤρχισε νὰ μ' ἐξετάζῃ τί

γνωρίζω καὶ τί παρ' αὐτοῦ ἐπιθυμῶ. Ἠσθανόμην ὅτι ἠρυθρίαζον ἐνῷ ἀπεκρινόμην ἀπαριθμῶν τὰς γνώσεις μου καὶ ἐκφράζων τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ λάβω γραφικὴν παρ' αὐτῷ ὑπηρεσίαν.

— Καλά, εἶπεν ἀφοῦ ἐτελείωσα, καλά. Μοῦ χρειάζονται νέοι ὡς σύ. Θὰ σὲ τοποθετήσω καταλλήλως. Ἀλλ' ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἡσυχάσωμεν ὀλίγον. Περίμενε νὰ πάρωμεν τὸ Ναύπλιον καὶ ἔλα πάλιν νὰ μὲ ἰδῇς.

Νὰ περιμένω μέχρις οὗ ἁλωθῇ τὸ Ναύπλιον! Ἀνεχώρησα ἀποκαρδιωμένος. Πρὸ τριῶν ἤδη ἑβδομάδων ἐθεωρεῖτο βεβαία τοῦ φρουρίου ἡ παράδοσις, καὶ ἦσαν ἐντὸς αὐτοῦ τῶν πολιορκητῶν οἱ πληρεξούσιοι διαπραγματευόμενοι τοὺς ὅρους τοῦ συμβιβασμοῦ, συνέρρεον δὲ πανταχόθεν ὁπλοφόροι ὅπως ἑορτάσωσι κατὰ τὸν τρόπον του ἕκαστος, τὸν νέον τοῦτον θρίαμβον τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. Οἱ Τοῦρκοι ἐντούτοις δὲν παρεδίδοντο, ὁ δὲ Δράμαλης κατέβαινεν ἐκ τῆς Στερεᾶς ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλου στρατοῦ. Ἡ φήμη τῆς προόδου του διεδίδετο καὶ ἤρχιζεν ἤδη νὰ κλονίζῃ πολλῶν πεποιθήσεις.

Τοιαῦτα ἤκουον κατὰ τὰς δύο ἡμέρας τῆς ἐν Ἄργει διατριβῆς μου. Τὸ ρεῦμα ἐφαίνετο στρεφόμενον καθ' ἡμῶν. Ἤμην δ' εἰσέτι ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐν Χίῳ ἐντυπώσεων καὶ ἡ καρδία μου εὐκόλως ἠνοίγετο

εἰς τοὺς φόβους. Ἀλλὰ πῶς ἠδυνάμην νὰ προΐδω τότε, ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης θὰ καταστρέψῃ τὸν Δράμαλην εἰς τὰ Δερβενάκια;

Τὴν νύκτα τῆς δευτέρας ἡμέρας, περιστρεφόμενος ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ μου ἐπὶ τῆς σκληρᾶς σανίδος, ἥτις ἦτον ἡ ϛρωμνή μου, ἐσχημάτισα τὴν ἀπόφασίν μου. Δὲν ἤμην πλασμένος διὰ βίον στρατοπέδων. Τὸ ἐμπόριον ἦτον ἡ κλῆσίς μου.

Τὴν πρωΐαν κατέβην εἰς Μύλους, ὅπου εὗρον εὐτυχῶς πλοιάριον ἕτοιμον διὰ Σπέτσας καὶ ἀνεχώρησα.

Δὲν εἶδον ἔκτοτε τὸ Ναύπλιον, ἀλλ' ἔμεινεν ἐγκεχαραγμένη εἰς τὴν μνήμην μου ἡ ἀπότομος μορφὴ τοῦ Παλαμηδίου σκιάζουσα τὴν κοιλάδα, ὅπου καλαμῶνες περιφράττουσι τὸ ρεῦμα ταπεινοῦ ρύακος, καὶ ἡ θέα τῆς πόλεως, ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς ὁποίας εἶδον μακρόθεν τότε κυμαινομένην τὴν Τουρκικὴν ἡμισέληνον.

Εἰς Σπέτσας εὗρον καὶ τοὺς γονεῖς καὶ τὰς ἀδελφάς μου ἀσθενεῖς καὶ κλινήρεις. Πόσον μᾶς ἦτον ἐπαισθητὴ τῆς δυστυχοῦς Ἀνδριάνας ἡ ἔλλειψις! Ποσάκις ὅλοι τὴν ἐνθυμούμεθα! Ἀνέλαβον ἐγὼ ἐξ ἀνάγκης τὴν ὑπηρεσίαν ὅλην τῆς πασχούσης οἰκογενείας. Ἐγὼ ἤμην θαλαμηπόλος, νοσοκόμος, καὶ μάγειρος ἔτι. Αἱ δὲ καλαί μας γειτόνισσαι ἠπόρουν βλέπουσαι ἕνα ἄνδρα ταπεινούμενον διὰ τοιούτων γυναικείων

ἔργων, ἐναντίον πάσης τῆς νήσου των συνηθείας, ἐξέφραζε δὲ τὴν περὶ τούτου ἰδέαν των μειδίαμα οἴκτου ὁπόταν μοὶ προσέφερον βοηθείας χεῖρα.

Εὐτυχῶς τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν μου ἡ ἀσθένεια ἦτον ἐφήμερος, μόνον συνέπεια τοῦ ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ καμάτου των, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἠδυνήθησαν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ν' ἀφήσωσι τὴν κλίνην. Ὁ πατήρ μου ὅμως δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀναρρώση. Δὲν γνωρίζω ὁποῖον ἦτο τὸ πάθημά του. Ὁ δῆθεν ἰατρός, τὸν ὁποῖον προσεκαλέσαμεν, ὅταν ἠρχίσαμεν σπουδαίως ν' ἀνησυχῶμεν, ἀπεφάνθη ὅτι ἔπασχε τὴν καρδίαν καὶ ὑπεσχέθη νὰ τὸν θεραπεύση. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἤξευρε τί ἔλεγε, καὶ ἀμφιβάλλω ἂν ἐπάτησέ ποτε ἰατρικῆς τινος σχολῆς τὰ πρόθυρα. Ἦτο Μελιταῖος πρεσβύτης, πρὸ ἐτῶν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν τῆς Ἀνατολῆς μετερχόμενος, οὐχὶ δωρεάν, τοῦ ἰατροῦ τὸ ἐπάγγελμα. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν πᾶς Φράγκος εὐκόλως ἐξελαμβάνετο ὡς ἰατρός, Κύριος δὲ οἶδεν ὑπὸ ὁποίας περιστάσεις χειροτονηθεὶς τοιοῦτος ὁ ἐξοχώτατος ἐκεῖνος, ἐπίστευσεν ἐπὶ τέλους καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν ὁποίαν ἐξήσκει, ποτὲ μὲν βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ἀγαθοεργοῦ φύσεως καὶ ἄλλοτε ἐπισπεύδων εὐσυνειδήτως τῶν ἀτυχῶν ἀσθενῶν του τὸ τέλος.

Ἔμενεν ἐν τούτοις ὁ πατήρ μου κατάκοιτος, ὑπέ-

σκαπτε δὲ τὰς ὀλίγας δυνάμεις του ὁ πυρετός, καὶ πόνοι δριμεῖς τοῦ ἀφήρουν τὸν ὕπνον. Προῃσθάνετο τὸν θάνατον καὶ τὸν ἐπερίμενε γενναίως. Ἡμεῖς δὲ περὶ αὐτόν, λησμονοῦντες τὰς ποικίλας τοῦ παρόντος στερήσεις καὶ τὰ παρελθόντα ἀγαθά, ἐσκεπτόμεθα μόνον πῶς νὰ τὸν ἀνακουφίσωμεν πάσχοντα καὶ πῶς, εἰ δυνατόν, νὰ τὸν σώσωμεν. Ἀλλ' ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν αἱ ἐλπίδες μας διελύοντο. Ἐφαίνετο προχωροῦσα ἐπὶ τοῦ σώματός του ἡ ψυχρὰ τῆς φθορᾶς χείρ.

Μίαν νύκτα ἔμενον μόνος παρὰ τὸ προσκέφαλον τοῦ ἀσθενοῦς, μόλις καταπείσας τὴν μητέρα μου ν' ἀναπαυθῇ ὀλίγον εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον. Ὁ πατήρ μου ἦτον εἰς βύθος ὁμοιάζον πρὸς ὕπνον. Μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐκαθήμην καὶ τὸν ἔβλεπον, ὁ δὲ νοῦς μου ἐπλανᾶτο εἰς σκέψεις θλιβεράς.

Ὁ κοιτὼν ἐφωτίζετο μόλις ὑπὸ τῆς πρὸ τῶν εἰκόνων λυχνίας, καὶ ἦτο βαθεῖα τῆς νυκτὸς ἡ σιωπή. Αἴφνης μοῦ ἐφάνη ὅτι ἀκούω ἀσυνήθη ἔξω θόρυβον καὶ ὁμιλίας εἰς τὸν δρόμον. Ἠγέρθην ἡσύχως, ἤνοιξα τὸ παραθυρόφυλλον καὶ διὰ μέσου τοῦ σκότους διέκρινα σκιὰς ἀνθρώπων εἰς τὴν ὁδὸν καὶ ἀνοικτὰς τῶν ἄντικρυ οἰκιῶν τὰς θύρας. Δὲν ἐτόλμων ν' ἀνοίξω τὸ παράθυρον· ὁ πατήρ μου ἐφαίνετο ἡσυχάζων. Ἐπροσπάθησα ν' ἀκούσω τί ἔλεγον. Ἤκουον, ἀλλὰ δὲν ἐ-

νόουν· ἐλάλουν Ἀλβανιστί. Μόνη ἡ λέξις ἁρμάτα ἐπαναλαμβανομένη συχνάκις διήγειρε τὰς ὑποψίας μου. Μετ' ὀλίγον ἐκλείσθησαν αἱ θύραι καὶ ἀπεμακρύνθησαν αἱ σκιαί, μοῦ ἐφαίνοντο δὲ φέρουσαι κιβώτια καὶ σάκκους ἐπὶ τῶν ὤμων.

Ἐπανῆλθεν ἡ σιωπὴ καὶ ἡ ἡσυχία, ἀλλ' ἡ λέξις ἁρμάτα ἀντήχει εἰς τὰ ὦτά μου εἰσέτι. Ἐγνώριζον ὅτι σημαίνει στόλον, ἀλλὰ περὶ τίνος στόλου ἐπρόκειτο; Ἐπερίμενον ἀνυπόμονος νὰ ἐξημερώσῃ, μὴ γνωρίζων τί συμβαίνει, καὶ προοιωνιζόμενος νέα πάλιν δεινά. Ἀνεπόλουν ἄκων τὴν πρώτην ἐκείνην ἐν Σμύρνῃ νύκτα, ὅτε μ' ἐξύπνησαν τῶν Τούρκων οἱ ἀλαλαγμοί.

Πρὸς τὰ χαράγματα ἦλθεν ἡ μήτηρ μου, καὶ ἀναλαβοῦσα τὴν θέσιν της πλησίον τοῦ ἀσθενοῦς μ' ἔστειλε ν' ἀναπαυθῶ. Ἀντὶ νὰ κοιμηθῶ, ἐξῆλθον τῆς οἰκίας ἀθορύβως. Ἤμεθα οἱ μόνοι αὐτῆς κάτοικοι· ὁ ἀγαθὸς οἰκοδεσπότης ἔμενεν ἐντὸς τοῦ πλοίου του.

Ἀπὸ τῆς ἄκρας τῆς πόλεως, ὅπου ἦτον ἡ κατοικία μας, κατέβην πρὸς τὸν λιμένα, ὅσῳ δ' ἐπλησίαζον πρὸς αὐτόν, ἔβλεπον ἀνθρώπους εἰς κίνησιν. Ἠρώτησα τί τρέχει καὶ ἔμαθον ὅτι ἡ Ὕδρα ἤναψεν ἀφ' ἑσπέρας φανούς. — Καὶ τί σημαίνουσιν οἱ φανοί; — Κατέρχεται στόλος Τουρκικός!

Οἱ Σπετσιῶται μετέφερον ἤδη τὰ πολύτιμά των ἐπὶ τῶν πλοίων καὶ προητοιμάζοντο, ἐὰν τῷ ὄντι

ἐπέλθωσιν οἱ Τοῦρκοι, νὰ ἐπιβιβάσωσι καὶ τὰ γυναικόπαιδά των. Ἐγνώριζον ὅτι ἦτο πολυάριθμος ὁ ἐχθρικὸς στόλος καὶ ἐφοβοῦντο διὰ τοὺς οἴκους των, ἀλλ' εἶχον τὰ πιστὰ εἰς τὰ κινητὰ φρούριά των.

Κάτω εἰς τὸν λιμένα συνήντησά τινας τῶν ἐπὶ τῆς νήσου προσφυγόντων συμπολιτῶν μου. Ἐσκέπτοντο καὶ οὗτοι περὶ φυγῆς. Πλοῖον Μυτιληναῖον ὑπὸ Ρωσικὴν σημαίαν ἦτον ἠγκυροβολημένον εἰς τὰ ὄπισθεν τῆς νήσου, καὶ εἶχον στείλει νὰ διαπραγματευθῶσι τὴν ναύλωσίν του, ὅπως τοὺς μεταφέρῃ εἰς Ἀγκῶνα. Ἐπρότειναν νὰ συμπεριλάβωσι καὶ ἡμᾶς, ἀλλὰ πῶς νὰ φύγωμεν ; Πῶς νὰ μεταφέρωμεν τὸν πατέρα μου ἑτοιμοθάνατον ; Πῶς δὲ καὶ νὰ μείνωμεν ἐπὶ τῆς νήσου, ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἀπεβιβάζοντο ;

Ἐπέστρεψα εἰς τὴν οἰκίαν πλήρης ταραχῆς καὶ ἀδημονίας. Ἔνευσα πρὸς τὴν μητέρα μου, ὅπως ἐξέλθῃ τοῦ δωματίου, καὶ εἰπὼν δι' ὀλίγων λέξεων τὰ τρέχοντα τὴν ἠρώτησα, ἐὰν νομίζῃ ὅτι δυνάμεθα νὰ μετακομίσωμεν τὸν πατέρα μου. Μὲ ἔλαβεν ἐκ τῆς χειρός, μὲ ὡδήγησε παρὰ τὴν κλίνην καὶ μοὶ ἔδειξε σιωπῶσα τὸν ἀσθενῆ. Τὸ βύθος του ἐξηκολούθει, εἶχε κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς, τὰ χείλη ἡμιανοικτά, καὶ ἀνέπνεε βαρέως.

Τότε πρῶτον εἶδον τὴν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου, τότε πρῶτον, ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἦταν ὁ πατήρ μου, ὁ

πατὴρ τὸν ὁποῖον ἠγάπων. Ἡ μήτηρ μου κρατοῦσα τὴν χεῖρά μου δὲν ἐπρόφερε λέξιν, ἀγωνιζομένη νὰ κυριεύσῃ τὴν λύπην της. Ἐμένομεν οὕτως ἐνώπιον τῆς κλίνης σιωπηλοὶ καὶ ἀκίνητοι, ἀκούοντες τοῦ θνήσκοντος τὸ ψυχομαχητόν. Ἔκλινα τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς χειρὸς τῆς μητρός μου καὶ τὴν ἠσπάσθην, ἐκείνη δὲ δὲν ἔσκυψε νὰ μὲ φιλήσῃ, ἀλλ' ἔθεσε τὴν ἄλλην της χεῖρα ἐπὶ τῆς κεκλιμένης κεφαλῆς μου καὶ μὲ εἶπεν ἡσύχως· — Φέρε ἱερέα.

Ἔδραμον ἔξω ἀμέσως. Δὲν ἤθελον νὰ κλαύσω ἐμπρός της.

Ἐνῷ ἐξηρχόμην εἰσήρχετο εἰς τὴν οἰκίαν ὁ ἰατρός. Συνηντήθημεν εἰς τὴν θύραν.

— Τὴν ἐγλυτώσαμεν, φίλε μου! ἀνέκραξε φαιδρῶς ἅμα μὲ εἶδεν. Ἀλλ' ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου του μετεβλήθη διὰ μιᾶς, ὅτε παρετήρησε τὴν ταραχήν μου, καὶ ταπεινώσας τὴν φωνὴν μὲ ἠρώτησε·

— Πῶς εἶναι ἐπάνω;

Δὲν ἀπεκρίθην, ἀλλ' ἔσεισα τὴν κεφαλήν.

— Θὰ ἐτρόμαξε μὲ τοὺς Τούρκους. Φεύγουν τώρα, φεύγουν, καὶ τὴν ἐγλυτώσαμεν.

Τὸν ἀφῆκα ἀναβαίνοντα τὴν κλίμακα καὶ ἐξηκολούθησα τὸν δρόμον μου μὲ τὴν καρδίαν ἐλαφροτέραν. Θ' ἀποθάνῃ τοὐλάχιστον ἥσυχος ὁ πατήρ μου, καὶ θὰ μᾶς ἀφήσωσιν οἱ Τοῦρκοι νὰ τὸν κλαύσωμεν

ἐν εἰρήνῃ! Οἱ λόγοι τοῦ ἰατροῦ ἐπανέφερον εἰς τὴν φαντασίαν μου τὴν φρίκην τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς καὶ ὅλα τὰ πιθανὰ ἐπεισόδια τῆς ἐπὶ τῆς νήσου παρουσίας των, καὶ ἐνῷ ἔτρεχον, παρεκάλουν τὸν Θεὸν ν' ἀναδειχθῇ ἀληθὴς ἡ εἴδησις ὅτι ἀπηλλάγημεν τῷ ὄντι τοῦ τρόμου τῆς ἐμφανίσεώς των.

Ὅτε ἐπανῆλθον μετὰ τοῦ ἱερέως εἰς τὴν οἰκίαν ὁ πατήρ μου ἐξηκολούθει ἀναισθητῶν. Ἅπαξ μόνον ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμούς, τὸ δὲ βλέμμα του ἐμαρτύρει ὅτι μᾶς ἀνεγνώριζεν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ προφέρῃ λέξιν καὶ ἔκλεισε πάλιν τὰ βλέφαρα. Ἡ ἀναπνοή του ἐξήρχετο δυσκολωτέρα τοῦ στήθους, καὶ ἐφαίνετο ὅτι τὸν βασανίζει ἡ δύσπνοια. Ὁ ἰατρὸς τὸν ἀνεσήκωσεν ἐπὶ τῆς κλίνης, ἡ δὲ μήτηρ μου ἐπρόσθετεν ἐπ' αὐτῆς προσκέφαλα, ἐνῷ ἐγὼ ἔσχιζον διὰ ψαλίδος τὸ ὑποκάμισόν του διὰ νὰ δώσωμεν πλειοτέραν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς ἐξηντλημένους του πνεύμονας.

Τί ἦτο τὸ κινῆσαν τότε τὸν ψυχορραγοῦντα πατέρα μου αἴσθημα; Διατί συνέσπασε τὰς ὀφρῦς καὶ ἐκίνησε τὴν χεῖρα, ὡς θέλων νὰ ἐμποδίσῃ τοῦ ὑποκαμίσου του τὸ σχίσιμον;

Ἡ σκηνὴ ἐκείνη μοὶ ἔμεινεν ἀνεξαλείπτως ἐγκεχαραγμένη εἰς τὴν μνήμην καὶ τὴν ἀνακαλῶ ἄκων πάντοτε, ὁπόταν σκέπτωμαι περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων. Ἰδοὺ ὁ ἄνθρωπος! Ὁ θάνατος ἥπλονεν

ἤδη τὰ μαῦρα πτερά του καὶ ἐπήρχετο τὸ σκότος, ἡ ἀνάπαυσις, τὸ τέλος· ὁ δὲ θνήσκων, ὁ ἀγαθός, ὁ γενναῖος, ὁ φιλόστοργος γέρων ἐκίνει αὐτομάτως τὴν χεῖρα ὅπως προφυλάξῃ τὸ ὑποκάμισόν του! Ματαιότης ματαιοτήτων!

Ἡ ἀγωνία του διήρκεσεν ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐντούτοις ἀπεμακρύνθη διευθυνόμενος πρὸς μεσημβρίαν καὶ παρῆλθεν ὁ κίνδυνος τῶν Σπετσῶν, οἱ δὲ νησιῶται καθησύχασαν.

Τὸ ἑσπέρας ἐξεψύχησεν ὁ πατήρ μου.

Τὴν ἐπιοῦσαν ἐπώλησα τῆς μητρός μου τὸ δακτυλίδιον καὶ ἐθάψαμεν τὸν νεκρόν μας εἰς τάφον ταπεινὸν καὶ ἀνεπίγραφον.

Ἦτον ἡ δεκάτη πέμπτη Ἰουλίου 1822. Τοιαῦται ἡμερομηνίαι δὲν λησμονοῦνται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Ἔμενον ἤδη ὁ ἀρχηγὸς καὶ τὸ μόνον στήριγμα τῆς ὀρφανῆς οἰκογενείας μου· ἐγὼ εἶχον νὰ τὴν διαθρέψω, ἐγὼ νὰ φροντίσω περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀδελφῶν μου, ἐγὼ νὰ γηροκομήσω τὴν μητέρα μου. Ἀντὶ δὲ παντὸς πόρου καὶ πάσης ἐργασίας εἶ-

χον μάνην τὴν δοθεῖσαν παρὰ τοῦ Νέγρη ὑπόσχεσιν, ὅτι θὰ μὲ τοποθετήσῃ ὅταν καὶ ἀφοῦ τὸ Ναύπλιον ἁλωθῇ. Ἀλλ' ἐντός μου ἔλεγε κἄτι, ὅτι τὸ στάδιόν μου δὲν ἦτον ἐκεῖ. Αἱ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις καὶ ἡ ὅλη ἀγωγή μου μ' ἐσχημάτισαν ἔμπορον, καὶ συνησθανόμην ὅτι προορισμός μου ἦτο τὸ ἐμπόριον, ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ μόνου ἠδυνάμην νὰ προοδεύσω ἀποκαθιστάμενος χρήσιμος εἰς ἐμὲ αὐτόν, εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὴν πατρίδα.

Ἀλλὰ πόθεν ν' ἀρχίσω; Ποῦ ἡ βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας νὰ στηρίξω τὰς ἐνεργείας μου; Ἰδοὺ ἡ δυσκολία. Ἐπερίσσευον μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ πατρός μου ὀλίγα χρήματα ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ δακτυλιδίου, ἀλλὰ τὸ ποσὸν ἦτον ἀσήμαντον καὶ μόλις ἐξήρκει διὰ τὴν ἐκ Σπετσῶν ἀναχώρησιν, περὶ τῆς ὁποίας ἤρχισα ἀμέσως τότε νὰ σκέπτωμαι.

Δὲν ἦσαν αἱ Σπέτσαι ὁ ἁρμόδιος δι' ἐμὲ τόπος. Τὸ ἐμπόριον ἀπαιτεῖ τάξιν καὶ ἀσφάλειάν τινα καὶ ἡσυχίαν. Ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπικρατῶσι τὰ στοιχεῖα ταῦτα τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐκείνης νήσου, ἐνόσῳ οἱ πολῖταί της, θυσιάζοντες καὶ ζωὴν καὶ περιουσίαν εἰς τὴν ἄνισον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πάλην, ἀπέκτων ἐξ ἀνάγκης ὡς ἕξεις τὴν περιφρόνησιν τῆς ζωῆς, τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς βίας καὶ τὴν αὐτοδικίαν; Ταῦτα ἦσαν φυσικαὶ τῶν

περιστάσεων συνέπειαι. Ἄνευ προϋπάρχοντος κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ἄνευ Κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, ἄνευ πόρων τακτικῶν καὶ ὑπερέχοντός τινος κέντρου, ἡ ἐπανάστασις προήγετο καὶ ηὐδοκίμει δι' ἀτομικῶν μόνων θυσιῶν καὶ ἀγώνων, ἐν δὲ τῷ μέσῳ τοῦ σάλου ἐκείνου ἡ δύναμις ἐβασίλευε καὶ ἐπεβάλλετο ἡ σπάθη.

Ὁ δὲ ἀγὼν ἦτον ἀληθῶς ὑπὲρ τῶν ὅλων. Τὸ σύνθημα «Ἐλευθερία ἢ θάνατος» δὲν ἦτο φράσις κενὴ ἢ πομπώδης καύχησις, διότι ἐκ τῶν προτέρων ἦτο γνωστὸν τί ἤθελον διαπράξει οἱ Τοῦρκοι ἐὰν ἡ ἀντίστασις κατεβάλλετο. Ἡ τύχη τῆς Χίου ἦτο φοβερὸν διὰ τὰς Σπέτσας καὶ τὰς ἄλλας ναυτικὰς νήσους προμήνυμα. Ὥστε οἱ ἄνθρωποι ὡδηγοῦντο ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας εἰς τοὺς ἀγῶνάς των, ἡ δὲ ὅλη ἀτμοσφαῖρα εἶχεν ἄγριόν τι καὶ ὠμόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο βεβαίως κατάλληλον πρὸς τοῦ ἐμπορίου τὴν ἀνάπτυξιν. Τίς ἐσκέπτετο περὶ ἀστυνομίας, τίς περὶ δικαστηρίων τότε; Ἀπέναντι τοσαύτης αἱματοχυσίας, καὶ τῆς ζωῆς ἡ ἀξία εἶχεν ἐκπέσει εἰς τὴν κοινὴν ἐκτίμησιν. Μίαν ἡμέραν ἐφονεύθη ἐνώπιόν μου εἰς τὴν ἀγορὰν εἷς Ραγουζαῖος, κατὰ συνέπειαν λογομαχίας μετὰ τῶν ἀγοραστῶν του, ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν σαρδελῶν, τὰς ὁποίας ἐπώλει!

Ὁ φόνος τοῦ Ραγουζαίου ἐκείνου ἐνίκησε πάντα,

ὑπομένοντα δισταγμόν μου ὡς πρὸς τῆς ἀναχωρήσεως τὸ ζήτημα. Ἀπεφάσισα ὁριστικῶς νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς Τῆνον. Ἐκεῖ οἱ κάτοικοι ἦσαν ὀλιγώτερον πολεμικοί, τὰ ἤθη ἡμερώτερα καὶ εὐκολώτερος ὁ βίος, χάρις δὲ εἰς τὸν Μαυρογένην καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐκ Χίου πρόσφυγας, ἠδυνάμην νὰ θεωρῶμαι ὀλιγώτερον ξένος εἰς Τῆνον ἢ ἀλλαχοῦ.

Ἀπεχαιρέτισα λοιπὸν μετὰ συντριβῆς καρδίας τὸν φίλον οἰκοδεσπότην μας, καὶ παρῃτήσαμεν τὴν νῆσον τῶν Σπετσῶν καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς τάφον τοῦ πατρός μου.

Εἰς Τῆνον ἐνοικίασα μικρὰν καὶ ταπεινὴν οἰκίαν, ἠγόρασα στρωμνὰς καὶ ἐφαπλώματα, τὰ μόνα ἔπιπλα τῶν ὁποίων ἐπέτρεπον τὴν προμήθειαν τὰ εὐτελῆ περισσεύματά μας, καὶ ἀφέθην διὰ τὰ περαιτέρω εἰς τὴν Πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ. Δεινὸν ἡ πενία καὶ ἡ στέρησις, ὅταν ἐπέρχωνται μετὰ βίον ἄνετον, σκληρὸν δὲ ἡ περὶ τοῦ ἄρτου τῆς αὔριον ἀβεβαιότης, ὅταν ἔχῃς νὰ διαθρέψῃς γραῖαν μητέρα καὶ ἀδελφὰς τρυφεράς! Ἀλλ' εἰς ὅλα συνειθίζει ὁ ἄνθρωπος καὶ πρὸς ὅλα βαθμηδὸν ἐξοικειοῦται.

Ὅτε ἐσυμφώνησα τὴν ἐνοικίασιν τοῦ οἰκήματός μας, παρετήρησα ὅτι ὁ οἰκοδεσπότης ἐφόρει σκοῦφον νέον, ἀλλὰ δὲν ἔδωκα ἄλλως προσοχὴν εἰς τὸ πρᾶγμα. Τὴν ἐπιοῦσαν ὅμως εἰς τὴν ἀγορὰν ἀπήντησα

Τήνιον ἄλλον νεωστὶ σκουφωθέντα, μετά τινα δὲ βήματα ἄλλον, καὶ ἄλλον παρέκει καὶ ἄλλον κατόπιν. Ἦσαν ἑνὸς χρώματος οἱ σκοῦφοι, καὶ τοῦ αὐτοῦ σχήματος ὅλοι, ἡ δὲ σύμπτωσις αὕτη ἐκίνησε τὴν περιέργειάν μου καὶ μοῦ ἔφερεν ἀμέσως εἰς τὴν μνήμην τὰ ἐκ Βενετίας ἀποσταλέντα κιβώτια. Ἔδραμον ἄνευ ἀναβολῆς εἰς ἀναζήτησιν τοῦ οἰκοδεσπότου μας.

— Δὲν μοῦ λέγεις ποῦ ηὗρες τὸν σκοῦφόν σου;

— Τὸν ἠγόρασα ἀπὸ τὸν Ἄγγλον πρόξενον, ἀλλὰ δὲν εὑρίσκεις πλέον τοὺς ἐξεπώλησεν.

Ὁ Ἄγγλος πρόξενος ἐπώλησε σκούφους! Αἱ ὑποψίαι μου μετεσχηματίσθησαν εἰς βεβαιότητα. Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν μετέβην εἰς Μύκονον καὶ εὗρον τὸν φίλον μου ὑποπρόξενον, ὅστις κατεχάρη ἰδών με καὶ μὲ ἀνήγγειλεν ὅτι τὰ δύο κιβώτιά μας ἐστάλησαν ἐκ Σμύρνης εἰς Τῆνον, καὶ ὅτι ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἐκεῖ συνάδελφόν του τοῦ περιεχομένου τὴν ἐκποίησιν, μοὶ ἔδωκε δὲ ἐπιστολὴν πρὸς αὐτόν, ὅπως μὲ ἀναγνωρίσῃ ὡς ἰδιοκτήτην. Ἤμην ἀνυπόμονος νὰ ἐπιστρέψω, ἀλλ' ὁ φίλος ἐπέμεινε νὰ μὲ κρατήσῃ καὶ νὰ μὲ φιλοξενήσῃ τὴν νύκτα. Τὴν ἐπιοῦσαν τὸν ἀπεχαιρέτισα μετ' ἐκφράσεων εἰλικρινοῦς εὐγνωμοσύνης καὶ ἐπανῆλθον εἰς Τῆνον.

Εὐτυχῶς ὁ ἄνεμος ἐβοήθει πάσας ἐκείνας τὰς μετακινήσεις μου.

Ἅμα ἀφιχθεὶς εἰς Τῆνον ὑπῆγον κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τοῦ πλοίου εἰς τὸ Ἀγγλικὸν προξενεῖον. Δὲν ἐνθυμοῦμαι τὸ ὄνομα τοῦ ἀγαθοῦ Τηνίου, ὅςτις ἐξεπροσώπευεν ἐκεῖ τότε τῆς Ἀγγλίας τὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐνθυμοῦμαι τὸ ξυρισμένον πρόσωπον καὶ τὰς χρυσᾶς διόπτρας του. Νομίζω ὅτι τὸν βλέπω ἐνώπιόν μου. Ὁ ἄνθρωπος μοὶ ἔδειξε τὸν λογαριασμὸν πωλήσεως καὶ μοὶ παρέδωκεν αὐθωρεὶ τὸ προϊὸν τῶν σκούφων, συμποσούμενον εἰς πέντε χιλιάδας γροσίων. Πέντε χιλιάδας! Τὸ εὐτελὲς ἐκεῖνο ποσὸν μοῦ ἐφάνη ἀμύθητος πλοῦτος! Οὔτε τὸν λογαριασμὸν ἐκκαθαρίσεως ἠθέλησα νὰ ἐξελέγξω, οὔτε νὰ ὑπολογίσω κατὰ πόσον ἠδύναντο ἢ ἔπρεπε νὰ πωληθῶσι καλλίτερον οἱ σκοῦφοι. Τὸ δοθὲν ποσὸν ἦτον ἀνέλπιστος δι' ἐμὲ ἀπόκτησις, δι' αὐτοῦ μοῦ ἠνοίγετο τοῦ ἐμπορίου ὁ δρόμος, ἤμην ἤδη κεφαλαιοῦχος, εἶχον πέντε χιλιάδας γρόσια! Ἔτρεξα πρὸς τὴν μητέρα μου νὰ διακοινώσω τὴν καλήν μας ταύτην τύχην, ἐπέδειξα τὸν θησαυρόν μου, ἐζήτησα τὴν εὐχήν της καὶ πλήρης ἐλπίδων καὶ σχεδίων μετέβην μετὰ δύο ἡμέρας εἰς Σύρον.

Εἰς Τῆνον δι' ἔλλειψιν λιμένος δὲν ἤρχοντο μεγάλα πλοῖα, ἀλλ' ὑπήγαινον εἰς Σύρον, τῆς ὁποίας ὁ λιμὴν ἐθεωρεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων οὐδέτερος. Οἱ δυτικοὶ τῆς νήσου κάτοικοι δὲν συμμετέσχον τῆς ἐπαναστάσεως, οὐδ' ἀνεγνώριζον αὐτήν, ἐπὶ δὲ τοῦ

σχηματίζοντος τὴν πόλιν των κώνου ἐκυμάτιζεν ἡ λευκὴ τῆς Γαλλίας σημαία, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας εἶχον τεθῆ.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Σύρου περιωρίζετο τότε ἐντὸς τῆς ἀποτόμου ἐκείνης καὶ πενιχρᾶς κορυφῆς. Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν σήμερον καλύπτει ἡ πλουσία Ἑρμούπολις, δὲν ἔβλεπες ἢ βράχους γυμνούς. Μόνον ἐκεῖ ὅπου σήμερον ἐπὶ λιθοστρώτου πλατείας παιανίζει ἡ μουσικὴ καὶ σύρουσιν αἱ κυρίαι τὰς μεταξωτὰς οὐράς των, κῆποι τινὲς καὶ ὀλίγα δένδρα ἐμαρτύρουν τῶν πτωχῶν κατοίκων τὴν φιλοπονίαν. Ἓν ἐκκλησίδιον δυτικὸν καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρες ἀποθῆκαι διὰ τοὺς οἴνους ἦσαν τὰ μόνα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς κτίρια. Πλησίον δ' αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ, εἶχε νεωστὶ οἰκοδομηθῆ πενιχρόν τι καφενεῖον, χρησιμεῦον καὶ ὡς ξενοδοχεῖον, καὶ ὡς γραφεῖον, καὶ ὡς χρηματιστήριον. Ὀλίγον δὲ μακρύτερα, ἐκεῖ ὅπου σήμερον ναυπηγοῦνται πλοῖα καὶ ἀκούεται ὁ εὔρυθμος τῆς σφύρας κρότος, κατέκειτο τότε, παρὰ τὸν ἔρημον αἰγιαλόν, σκάφος ναυαγήσαντος πλοίου.

Τοιαύτη ἦτον ἡ Σύρος ὅτε πρώτην φορὰν ἐγὼ καὶ δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι Χῖοι, πρόδρομοι τῆς μελλούσης ἐμπορικῆς τῆς νήσου ἐπιδόσεως, ἐμένομεν ἐντὸς τοῦ μοναδικοῦ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καφενείου προσδοκῶντες ἄφιξιν πλοίου, φέροντος ἐμπορεύματα.

Εὐτυχῶς δὲν ἐβράδυνε νὰ φθάσῃ τοιοῦτον, ἐκ Ρωσσίας προερχόμενον. Ἦτον ἐκείνη ἡ πρώτη δοσοληψία τῆς ὁποίας ἐδέησεν ἐγὼ μόνος ν' ἀναλάβω τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν, διότι δὲν εἶχον πλέον τὸν πατέρα μου σύμβουλον καὶ ὁδηγόν. Ἔτρεμον μὴ διακινδυνεύσω εἰς κακήν τινα ἐπιχείρησιν τὰ χρήματά μου. Ἐπεσκέφθην τρὶς καὶ τετράκις τὰ ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἐσκέφθην, διεπραγματεύθην, ὑπελόγισα, ἐδίστασα, ἐπὶ τέλους τὸ ἀπεφάσισα! Ἠγόρασα ἀντὶ χιλίων γροσίων ἰχθῦς παστούς, τοὺς ἐφόρτωσα εἰς πλοιάριον διὰ Τῆνον, ἐπέβην καὶ αὐτός, ἔκαμον τὸν σταυρόν μου, καὶ ἀπεπλεύσαμεν.

Εἰς Τῆνον εἶχε τότε νομιμοποιηθῆ τὸ ἔθιμον νὰ πωλῶνται τὰ φαγώσιμα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας δημοσίως εἰς τὴν ἀγοράν, ὅπως προμηθεύηται ἐξ αὐτῶν ὁ λαός, μετὰ ταῦτα δὲ ἐπετρέπετο ἡ μεταξὺ ἐμπόρων διαπραγμάτευσις τῶν περισσευόντων. Ἐχρεώστουν, φυσικῷ τῷ λόγῳ, νὰ συμμορφωθῶ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν, ἀλλὰ δὲν μοῦ ἤρχετο νὰ τεθῶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν βαρελίων μου καὶ νὰ πωλῶ δημοσίως τοὺς ἰχθῦς μου ἀνὰ ἕνα. Μεθ' ὅλην τὴν ἐπελθοῦσαν κακοτυχίαν διετήρουν εἰσέτι τῆς ἀρχαίας ἀξιοπρεπείας τὰς ἕξεις. Ὅθεν κατέγεινα κατὰ πρῶτον νὰ εὕρω ἁρμόδιόν τινα ἀντικαταστάτην μου, ἀλλ' ἡ ἀτυχία τῶν πρώτων πρὸς ἀνεύρευσιν τοιούτου ἐρευνῶν

μου καί, πρὸ πάντων, τῶν ἄλλων πωλητῶν τὸ παράδειγμα, μ' ἔπεισαν ν' ἀφήσω κατὰ μέρος τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ νὰ πωλήσω ἐγὼ αὐτὸς τὴν πραγματείαν μου.

Ἰδοὺ ἐγὼ λοιπὸν πωλητὴς πασῶν ἐν πλήρει ἀγορᾷ. Κατέλαβον θέσιν κατάλληλον εἰς τὴν μικρὰν παρὰ τὴν προκυμαίαν πλατεῖαν καὶ ἤρχισα μετά τινος κατ' ἀρχὰς δειλίας νὰ προσκαλῶ ἀγοραστάς. Ἦτον εἰσέτι πολὺ ἐνωρίς, ἀλλ' ἀγορασταὶ δὲν ἔλειπον, οἱ δὲ ἰχθῦς μου ἦσαν εἰς ζήτησιν καὶ ἡ ὑπόθεσις προέβαινε κατ' εὐχήν. Ὅσῳ δ' ἐπροχώρει ἡ πώλησις κατὰ τοσοῦτον ἐσυνείθιζον, καὶ μὲ κατελάμβανε τῆς ἐπιτυχίας ὁ ἐνθουσιασμός, καὶ μ' ἐκυρίευεν ὁ ζῆλος τοῦ ἔργου, ἁμιλλώμενος δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους παρ' ἐμὲ πωλητὰς ἐπήνουν τὴν πραγματείαν μου, καὶ ὕψονον τὴν φωνήν, ὅπως ἑλκύσω ἀγοραστάς, καὶ ἀπεκδυόμην τὴν πρώτην περὶ τὰς κινήσεις καὶ τὰς χειρονομίας συστολήν.

Ἐνῷ ἤμην εἰς τὸν βρασμὸν τῆς πωλήσεως, ἤκουσα αἴφνης κρότον ἄντικρύ μου καὶ ὑψώσας τοὺς ὀφθαλμοὺς εἶδον εἰς τὴν ἀπέναντί μου οἰκίαν νέαν ξανθὴν ἀνοίγουσαν τὸ παράθυρον καὶ στηλόνουσαν τὰ φύλλα του τὰ ὁποῖα ὁ ἄνεμος ἐκτύπα ἐπὶ τοῦ τοίχου. Ἀφοῦ τὰ ἐστήλωσεν, ἐσταύρωσε τοὺς βραχίονας ἐπὶ τοῦ παραθύρου καὶ στηρίξασα ἐπὶ τῶν βραχιόνων τὸ στῆθος ἔστρεψε πρὸς ἐμὲ τὸ πρόσωπον. Μ' ἐτάραξε τὸ βλέμ-

μα της. ὁ δὲ οἶστρός μου διεκόπη. Πῶς νὰ φωνάζω προσκαλῶν ἀγοραστὰς ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς μιᾶς ὡραίας ξανθῆς, ἥτις μὲ παρετήρει; Ἐπροσπάθουν νὰ ἐξακολουθήσω τὸ ἔργον μου, ἀλλ' ὁ νοῦς μου ἦτον εἰς τὸ παράθυρον καὶ τὰ βλέμματά μου ὑψοῦντο συχνάκις πρὸς αὐτό. Αἴφνης βλέπω τὴν νέαν μειδιῶσαν. Τί μειδιᾷ; Μὲ περιπαίζει μήπως; Μὴ μὲ γνωρίζει καὶ εἶναι χαιρετισμὸς τὸ μειδίαμά της; Ἠσθάνθην ταραχὴν εἰς τὸ στῆθός μου καὶ ἐρύθημα εἰς τὰς παρειάς μου, καὶ μὴ προσέχων εἰς τὴν ἐργασίαν μου ἔδωκα εἰς ἕνα ἀγοραστὴν διπλασίους ἰχθῦς τοῦ δοθέντος μοι ἀντιτίμου. Ἀλλὰ, ἰδὼν ἀμέσως τὸ λάθος, ἐστράφην νὰ τὸν κράξω. Ἅμα ἐστράφην εἶδον ὄπισθέν μου εἰς τὸ κατώφλιον θύρας ἀνοικτῆς, νέον Τήνιον μὲ τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς ζώνης, τὸν ὦμον ἐπὶ τῆς θύρας καὶ τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὸ παράθυρον. Τὰ ἐρωτικὰ βλέμματά του ἦσαν δι' ἐμὲ ἀποκάλυψις. Αἱ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς νέας ἀκτῖνες διήρχοντο ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς μου, ἀλλὰ δὲν ἦσαν δι' ἐμέ, οὔτε εἶχον ἐπὶ τοῦ μειδιάματος τὸ ἐλάχιστον δικαίωμα. Τὸ μάθημα μὲ ὠφέλησε. Ἀνέλαβον τὴν προτέραν μου ζωηρότητα καὶ ἐξηκολούθησα τὴν πώλησίν μου.

Ἐντὸς δύο ἡμερῶν ἐξεπώλησα τοὺς ἰχθῦς μου ἀπολαύσας εἴκοσι τοῖς ἑκατὸν ὠφέλειαν. Νέα εἰς Σύρον ἐκδρομή. Ἐπανῆλθον μ' ἐλαιόλαδον, τὸ ὁποῖον ἐπώ-

λησα μὲ ὀκτὼ τοῖς ἑκατὸν κέρδος, μετὰ δὲ τὸ ἐλαιόλαδον ἠγόρασα καὶ μετεπώλησα χαβιάριον μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐξηκολούθουν οὕτω δραστηρίως ἐργαζόμενος. Τὰ κέρδη κατόπιν ἐμετριάσθησαν, διότι ἐπῆλθε συναγωνισμός, ἀλλ' οἱ κόποι μου ἀντημείβοντο πάντοτε, ἐντὸς δὲ ὀλίγων μηνῶν, ἀφοῦ ἔζησα μετὰ τῶν περὶ ἐμὲ καὶ ἀφοῦ ἐπανέφερον ἄνεσίν τινα ὑπὸ τῆς πτωχικῆς κατοικίας μας τὴν στέγην, τὸ κεφάλαιόν μου ἀπὸ πέντε χιλιάδων γροσίων ἀνήρχετο ἤδη εἰς ὀκτώ.

Ἔκτοτε πολλὰ χρήματα ἐκέρδισα καὶ πολλὰ ἔχασα. Χάριτι θείᾳ τὸ λαβεῖν ἀπέβη ἐν συνόλῳ μεγαλείτερον τοῦ δοῦναι, ὥστε σήμερον ἔχω τὴν ἱκανοποίησιν νὰ βλέπω διὰ τῶν ἱδρώτων μου ἐξησφαλισμένην τὴν ἄνετον τῶν τέκνων μου ὕπαρξιν. Ἀλλὰ τὴν γλυκύτητα τῶν πρώτων ἐκείνων εὐτελῶν κερδῶν οὐδέποτε κατόπιν ᾐσθάνθην, οὐδ' ἐξισοῦνται αἱ εὐχαριστήσεις καὶ τῶν ἐπιτυχεστέρων τοῦ μετέπειτα ἐμπορικοῦ μου βίου ἐπιχειρήσεων πρὸς τὴν χαρὰν τῆς πρώτης τῶν παστῶν ἰχθύων ἐκκαθαρίσεως.

Ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς προαγωγή, ἡ εὐτυχὴς ἔκβασις τῶν πρώτων μου ἀτομικῶν συνδυασμῶν, ἡ συναίσθησις ὅτι ἤμην εἰς θέσιν νὰ μὴ ἀφήσω πεινῶσαν τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς μου, ἡ ἐλπὶς τὴν ὁποίαν αἱ πρῶται ἐκεῖναι ἀπαρχαὶ μοὶ ἔδιδον διὰ τὸ μέλλον,

όλα ταῦτά ὁμοῦ ἀνεδείκνυον πολλαπλασίως πολύτιμα καὶ εὐάρεστα τὰ πρῶτά μου ἐκεῖνα κέρδη. Δὲν θέλω νὰ εἴπω ὅτι μετὰ ταῦτα εἰργαζόμην μετὰ φιλοσοφικῆς δῆθεν ἀδιαφορίας. Ὄχι! Ὁ ζῆλός μου δὲν ἐμετριάσθη καὶ κατόπιν, ἡ δ' ἐπιτυχία εἶναι πάντοτε εὐχάριστος. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμός μου ἐχαλαρώθη, ἡ δέ ἡδονὴ τοῦ κέρδους βαθμηδὸν ἠμβλύνθη. Ἀφοῦ ἅπαξ ᾐσθάνθην ὅτι ἀπέκτησα τὴν ὑλικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐξησφάλισα τὰ μέσα ζωῆς ἀνέτου, ἔπαυσα νὰ κλείω τὰ ἰσοζύγιά μου μετὰ παλμῶν ἀγαλλιάσεως. Διότι ἡ ἀπόκτησις τοῦ πλούτου δὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν πηγὴ εὐτυχίας. Ἡ ἀνεξαρτησία,— ἰδοὺ τὸ ἀληθές, ἰδοὺ τὸ ὑγιὲς τοῦ ἐργατικοῦ ἀνθρώπου ἐλατήριον!

Δὲν ἤμην τότε ὁ μόνος ἐκ Χίου νέος ὁ ἀγωνιζόμενος ἐν Τήνῳ νὰ παράξῃ ἀπὸ τοῦ μηδενὸς τὸ ἕν, καὶ νὰ κάμῃ τὰ δύο τέσσαρα. Ἦσαν καὶ ἄλλοι πολλοί, μεθ' ὧν μ' ἐσχέτισεν ἡ κοινὴ συμφορὰ καὶ ἡ συνεχὴς συνάντησις ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Τήνου ἢ ἐπὶ τῆς ἐρήμου τῆς Σύρου ἀκτῆς. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ὁ ἀρραβωνιαστικὸς τῆς πρεσβυτέρας τῶν ἀδελφῶν μου, καταφυγὼν καὶ αὐτὸς εἰς Τῆνον μετὰ Ὀδύσσειαν παθημάτων. Τῆς νεωτέρας μου ἀδελφῆς ὁ μνηστὴρ ᾐχμαλωτίσθη, οὐδέποτε δὲ ἠκούσθη τί ἀπέγεινε. Καὶ ἐγὼ ἤμην παιδιόθεν μνηστευμένος, ἀλλ' εἶχον χηρεύσει

πρὶν νυμφευθῶ, ἀποθανούσης πρὸ ἐτῶν τῆς μνηστῆς μου, ἡ δ' ἀνεμοζάλη τῆς Ἐπαναστάσεως εἶχεν ἐπέλθει πρὶν ἢ ὁ πατήρ μου προφθάσῃ νὰ συνάψῃ νέον δι' ἐμὲ ἀρραβῶνα.

Τοιαῦτα ἦσαν τῆς Χίου τὰ ἔθιμα. Ἑκάστη οἰκογένεια ἐπεδίωκε τὴν μετὰ ὁμοτίμων ἐπιμιξίαν, ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκλεκτῶν ἦτο περιωρισμένος, ἤρχιζε πρωΐμως ὁ συναγωνισμὸς πρὸς συνδυασμὸν καταλλήλων συνοικεσίων, ἡ δ' ἀριστοκρατικὴ τῶν συμβαλλομένων ἀποκλειστικότης καὶ τὸ στενὸν τοῦ Χιακοῦ κύκλου ἔφερον ἐξ ἀνάγκης τοὺς μεταξὺ στενῶν συγγενῶν ἐπὶ τέλους γάμους.

Δὲν προτίθεμαι νὰ ἐπαινέσω τοὺς πατέρας μας διὰ τὰς πρωΐμους ἐκείνας μνηστεύσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐσφράγιζον αὐτοὶ ἐκ προοιμίων τὸ σπουδαιότερον τοῦ βίου συμβόλαιον, ἄνευ τῆς γνώσεως ἢ τῆς συγκαταθέσεως τῶν συμβαλλομένων. Ἀλλ' ὅμως εἶχον πρὸς δικαιολόγησίν των τὴν ἐπιτυχίαν τῶν τοιούτων συζυγιῶν. Οἱ νέοι ἀνετρέφοντο μικρόθεν ὁ εἷς διὰ τὸν ἄλλον, προηγεῖτο δὲ τῆς συζυγικῆς ἀγάπης σχέσις μακρὰ καὶ τῆς ἀφοσιώσεως ἡ συνήθεια. Ὁ γάμος ἐπήρχετο μετὰ τῆς μνηστείας τὸν πρόλογον, ἄνευ τῶν κλονισμῶν τῆς καρδίας, ἄνευ τῆς ἀμοιβαίας τοῦ παρελθόντος ἀγνοίας καὶ τῆς περὶ τοῦ μέλλοντος ἀβεβαιότητος, αἵτινες συνοδεύουσι συνήθως τὰ ἐξ ἔρωτος συν-

σιχέσια. Ἡ ζωὴ προητοιμάζετο καὶ διήρχετο ἄνευ βεβαίων κυματισμῶν, δὲν ἠλαττοῦτο δ' ὡς ἐκ τούτου ἡ ἤρεμος τῶν οἰκογενειῶν εὐτυχία. Ἀλλ' ὑπὸ τὰς μεταβληθείσας τοῦ ἔθνους περιστάσεις τὸ ἀρχαῖον ταῦτο ἔθιμον δὲν ἠδύνατο ἢ ν' ἀπολήξῃ εἰς ὑλικῶν μόνον συμφερόντων ὑπολογισμοὺς καὶ εἰς προικὸς ζήτημα, ὥστε βεβαίως δὲν θὰ θρηνήσω τὴν κατάργησίν του.

Ἄλλως τε τὰ πράγματα ἤλλαξαν ἐν συνόλῳ ἔκτοτε. Τότε οἱ νεώτεροι ἤγοντο ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων, ἐθεώρουν δὲ τοῦτο ὡς φυσικὸν καὶ μὴ ἐπιδεχόμενον συζήτησιν. Διὰ τῆς πειθαρχίας ἐκείνης καὶ διὰ τῆς συμπνοίας ἡ οἰκογένεια ἀπετελεῖτο ἰσχυρά, ἐπηύξανε δὲ τὴν δύναμίν της ὁ σύνδεσμος τῶν ἐπιμιξιῶν. Εἶναι καὶ τοῦτο μία ἐξήγησις τῆς ἐπιτυχίας τῶν Χίων, οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως διοίκησιν τῶν κοινῶν των, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Χίου ἐμπορικὴν διοργάνωσίν των.

Ὁπωςδήποτε δὲν εἴχομεν εἰσέτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μεταβάλλει σύστημα, ἀλλ' ἐμένομεν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἀνατροφῆς μας, ὥστε τῆς μὲν μιᾶς ἀδελφῆς μου τὸν μνηστῆρα ἐθεώρουν ἤδη ὡς ἀδελφόν, ἀνυπομόνως δ' ἐπεζήτουν νὰ μνηστεύσω καὶ τὴν δευτέραν. Εὐτυχῶς δὲν ἐβράδυνον νὰ εὕρω καὶ νὰ ὑποδείξω εἰς τὴν μητέρα μου νέον φίλον μου, τὸν ὁποῖον τὸ δυσχερὲς τῶν περιστάσεων

δὲν ἐμπόδιζεν ἀπὸ τοῦ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς εὐθύνας τοῦ γάμου, καὶ ἐμνηστεύσαμεν οὕτω καὶ τὴν νεωτέραν τῶν ἀδελφῶν μου.

Μετὰ τῶν δύο τούτων μελλόντων γαμβρῶν μου ἐσυμφωνήσαμεν νὰ συντροφεύσωμεν, καταθέτοντες ἑταιρικὸν κεφάλαιον ἀνὰ χίλια γρόσια ἕκαστος, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὁ μὲν τῶν τριῶν νὰ μένῃ ἐν Τήνῳ πρὸς πώλησεν, ὁ ἕτερος εἰς Σύρον πρὸς ἀγοράν, ὁ δὲ τρίτος νὰ συνοδεύῃ ἑκάστοτε τὴν ἐκ Σύρου εἰς Τῆνον μεταφορὰν τῶν ἐμπορευμάτων. Ὁ κλῆρος ἔπεσεν εἰς ἐμὲ ν' ἀναλάβω τῆς ἀγορᾶς τὴν ἐργασίαν. Ἔλαβον λοιπὸν τὸ πλεῖστον τοῦ μικροῦ κεφαλαίου μας, ἀπεχαιρέτισα τὴν μητέρα μου καὶ ἐπεβιβάσθην εἰς σακολέβαν ἑτοίμην ν' ἀποπλεύσῃ εἰς Σύρον.

Ἀλλ' ἐνῷ ἀνεσύρετο ἡ ἄγκυρα βλέπω λέμβον μετὰ βίας ἐρχομένην πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πόλεως, καὶ ἐντὸς αὐτῆς τοὺς δύο συνεταίρους μου κινοῦντας τὰς χεῖρας διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἀναχώρησίν μας. Ἔφερον τὴν δυσάρεστον εἴδησιν ὅτι ἐντὸς πλοίου ἀφιχθέντος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Πάνορμον τῆς Τήνου ἀνεφάνη πανώλης, καὶ ὅτι ἡ περὶ τούτου εἴδησις μετεπέμφθη ἤδη ἐκ Πανόρμου εἰς Σύρον, ὥστε δὲν ἤθελον βεβαίως μᾶς δεχθῆ ἐκεῖ, διὰ τὸν φόβον τοῦ μολύσματος, οὐδὲ ἤθελον ἐπιτρέψει τὴν ἐξακολούθησιν τῆς μετὰ τῆς Τήνου συγκοινωνίας. Κατὰ συνέπειαν

ἀπεφασίσαμεν ν' ἀποβῶ τοῦ πλοίου καὶ ν' ἀναβληθῇ ἡ εἰς Σῦρον μετάβασίς μου, μέχρις οὗ διασκεδασθῶσιν αἱ περὶ ἐπιδημίας ὑποψίαι. Δυστυχῶς μετεδόθη ἀπὸ τοῦ πλοίου ἡ πανώλης εἰς τὴν νῆσον. Δὲν ἦτο βαρεῖα οὐδ' ἔκαμνε θραῦσιν πολλήν, ἦτον ὅμως ἱκανή, ὅπως φοβίσῃ τὰς πέριξ νήσους καὶ μᾶς ἀποκλείσῃ εἰς Τῆνον.

Οὕτως ἐματαιώθησαν τὰ σχέδια καὶ ἐναυάγησεν ἡ ἑταιρία μας, ἔμενον δ' ἄεργος, καὶ μοὶ ἦτο διπλασίως ὀχληρὰ ἡ ἀναγκαστικὴ ἐκείνη ἀπραξία μετὰ τῶν τελευταίων μηνῶν τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωηρότητα.

Ἄλλως τε ἤμεθα ἥσυχοι ἐπὶ τῆς νήσου, οὐδ' ἐτάραττον ὡς ἄλλοτε τὰς σκέψεις μου τῶν Τούρκων φόβοι ἢ τοῦ πολέμου ἡ ταραχή. Μόνον μίαν ἡμέραν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου, ἐνόμισα ὅτι ἦλθε καὶ τῆς Τήνου ἡ σειρὰ καὶ ὅτι μᾶς καλύπτουσιν ἐκ νέου αἱ μαῦραι πτέρυγες τοῦ Ὀλέθρου. Ἀλλ' ἔζων ἤδη ἐντὸς ἀνδρικωτέρας ἀτμοσφαίρας, τὸ δὲ φρόνημά μου ἐνισχύετο διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων, καὶ ἀντὶ νὰ σκέπτωμαι περὶ φυγῆς, ἡτοιμάσθην κ' ἐγὼ εἰς ἀντίστασιν καὶ εἰς πόλεμον.

Διότι ἡ θάλασσα μεταξὺ Σύρου καὶ Μυκόνου ἐκαλύφθη ὑπὸ πλοίων Τουρκικῶν κρατουμένων ἐπὶ ὥρας ἐκεῖ ὑπὸ παντελοῦς νηνεμίας. Καὶ εἴδομεν τὰς λέμ-

βους ἑνὸς τῶν πλοίων διευθυνομένας πρὸς τὰ παράλια τῆς Μυκόνου καὶ ἠκούσαμεν πυροβολισμούς, ἐν μέσῳ δὲ τοῦ καπνοῦ διεκρίναμεν ἐπιστρεφούσας πρὸς τὸ πλοῖον τὰς λέμβους. Τὰ προοίμια ταῦτα ἐφαίνοντο ἐπαπειλοῦντα ἀπόβασιν καὶ προσβολὴν ἐκ τοῦ στόλου. Ἤρχισε λοιπὸν κωδωνοκρουσία εἰς τὴν Τῆνον καὶ συνέρρεον ὡπλισμένοι οἱ κάτοικοι, ἔσυρον δὲ κ' ἐγὼ μετὰ τῶν λοιπῶν ἓν παλαιὸν κανόνιον, τὸ ὁποῖον ἐστήσαμεν ἐπὶ λόφου προέχοντος, τοῦ Πασᾶ Ἀκρωτῆρι λεγομένου. Ἀλλὰ σφαίρας δὲν εἴχομεν καὶ ἐκαίομεν πυρίτιδα μόνην, ἀπειλοῦντες δῆθεν ἢ προκαλοῦντες τοὺς Τούρκους. Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τοῦ λόφου ὑπηρέτης τοῦ θαύματος, ἀκούων τοὺς κενοὺς κανονοβολισμοὺς καὶ βλέπων τὰ Τουρκικὰ πλοῖα, ἐνθυμούμην τὰς περιπετείας τῆς ἐκ Χίου φυγῆς κ' ἐπερίμενον μ' ἐσφιγμένην καρδίαν τὸ ἀποβησόμενον.

Εὐτυχῶς δὲν ἐτέθη εἰς μεγαλειτέραν δοκιμασίαν τῶν Τηνίων ἡ σταθερότης. Ὁ Πασᾶς δὲν μᾶς ἔλαβεν εἰς σημείωσιν, οὐδὲ τοὺς Μυκονίους ἀπεπειράθη νὰ τιμωρήσῃ, καίτοι φονεύσαντας πολλοὺς τῶν εἰς τὰς λέμβους ἀποκρουσθέντων ναυτῶν, ἀλλ' ὠφεληθεὶς τοῦ ἐπιπνεύσαντος ἀνέμου, ἀπεμακρύνθη τῶν νήσων μας.

Ἔκτοτε δὲν ἐταράχθημεν οὐδαμῶς, ἠδυνάμεθα δὲ νὰ λησμονήσωμεν ὅτι εὑρισκόμεθα ἐντὸς τοῦ κύκλου τοῦ πολέμου, ἄνευ τῆς συνεχοῦς ἀντηχήσεως

τῶν συμβάντων αὐτοῦ. Ὅτε πρὸ πάντων ἐμάθομεν τῆς Τουρκικῆς ναυαρχίδος τὴν πυρπόλησιν καὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου τὴν ἧτταν, ἐνθουσιασμὸς ἄκρατος κατέλαβε πάντας ἡμᾶς τοὺς πρόσφυγας, ἰδόντας εἰς τοῦ Κανάρη τὸ κατόρθωμα τὴν ἐκδίκησιν τῆς καταστροφῆς τῆς Χίου. Καὶ τοῦ Δράμαλη ἡ κατατρόπωσις εἰς τὰ Δερβενάκια, καὶ ἡ λύσις τῆς πρώτης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας, καὶ ὅλοι οἱ ἀλλεπάλληλοι θρίαμβοι τῶν πρώτων τῆς Ἐπαναστάσεως ἐτῶν ἀνεπτέρουν τὰς ἐλπίδας καὶ ἐστερέονον τὰς πεποιθήσεις μας. Δὲν εἶχον εἰσέτι καταστραφῆ τὰ Ψαρὰ καὶ ἡ Κάσος, δὲν εἶχεν ἀρχίσει διὰ τῆς Κρήτης τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ ἡ ἐπέμβασις, δὲν εἶχεν ἁλωθῆ τὸ ἡρωϊκὸν Μεσολόγγιον, οὐδ' εἶχον εἰσέτι ἀναφυῆ οἱ ἐμφύλιοι σπαραγμοὶ καὶ αἱ ἀνόσιοι τῶν Ἑλλήνων ἀλληλομαχίαι. Τὰ πράγματα ἐβάδιζον καλῶς καὶ χεὶρ Κυρίου ἐφαίνετο εὐλογοῦσα τὴν Ἑλλάδα, βλέποντες δὲ τὴν Ἐπανάστασιν προκόπτουσαν καὶ ριζοβολοῦσαν, προοιωνιζόμεθα ταχὺ καὶ αἴσιον τὸ τέλος της.

Ἤρχιζεν ἤδη τὸ τρίτον τοῦ ἀγῶνος ἔτος κ' ἐπρωτοήνθιζον τῆς Τήνου αἱ ἀμυγδαλέαι. Ἐγὼ δ' ἀπρακτῶν ἐστενοχορούμην καὶ τρεφόμενος διὰ σκέψεων καὶ σχεδίων, συνέλαβον τὴν ἰδέαν νὰ μεταβῶ εἰς Χίον πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ὑπὸ τὴν μηλέαν τοῦ κήπου μας ταφέντων κειμηλίων. Ἀνεπόλουν τοὺς λόγους

τοῦ πατρός μου ὅτε ἐκαλύψαμεν τὸν λάκκον ὑπὸ τὴν μηλέαν. Ἐκεῖνος ἀπέθανε καὶ ἤμην ἤδη ἐγὼ τῆς οἰκογενείας ὁ προστάτης καὶ τὸ στήριγμα, ἡ δὲ ἀνάκτησις τῆς παρακαταθήκης ἐκείνης ἠδύνατο καὶ τὴν ταχεῖαν τῶν ἀδελφῶν μου ἀποκατάστασιν νὰ διευκολύνῃ καὶ τὴν εἰς Εὐρώπην ἴσως μετάβασίν μας.

Ὅσῳ ἐκυοφορεῖτο εἰς τὴν κεφαλήν μου ἡ ἰδέα αὕτη, τόσῳ ἐρριζόνετο τῆς ἐκτελέσεώς της ὁ πόθος καὶ μὲ κατεκυρίευσε τοῦ σχεδίου μου ἡ μελέτη. Περὶ τούτου καὶ μόνου ἐσκεπτόμην ἔξυπνος, ἢ κοιμώμενος ὠνειρευόμην.

Εἶχον ἤδη μεταβῆ εἰς Χίον κρυφίως συμπολῖταί μου τινές, ἐπανῆλθον δὲ σῶοι καὶ ἀβλαβεῖς. Αἱ ἐκεῖ Ἀρχαὶ ἐλάμβανον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διαταγὰς νὰ προσελκύωσι τοὺς ἐπιστρέφοντας τῶν Χριστιανῶν καὶ νὰ μὴ τοὺς ἐνοχλῶσι. Ταῦτα ἐπληροφορούμην, ἡ δὲ πεῖρα τῶν ἐπιστρεψάντων μ' ἐνεθάρρυνε. Διεκοίνωσα τὸν σκοπόν μου εἰς τὴν μητέρα μου, ἥτις ἐπροσπάθησε παντοίοις τρόποις νὰ μὲ ἀποτρέψῃ, φοβουμένη μὴ κακοπάθω. Ἀλλ' ἡ ἀπόφασίς μου ἦτον ἀκλόνητος. Ἔβλεπον τοὺς κινδύνους, ἐπειθόμην ὅτι ἦτο παράτολμον τὸ ἐπιχείρημα, ἀλλ' ἀκατάσχετός τις ὁρμὴ μὲ ὤθει πρὸς ἐκτέλεσίν του καὶ δὲν ἤκουον τοὺς λόγους τῆς μητρός μου. Τῇ παρέδωκα τὴν με-

κρὰν περιουσίαν μου, ἐζήτησα τὴν εὐχήν της καὶ ἀνεχώρησα μετημφιεσμένος εἰς χωρικόν.

Τὸ τρεχαντήριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεβιβάσθην ἔφερε φορτίον σίτου πρὸς πώλησιν εἰς τοὺς ἀποκέντρους τῆς Χίου λιμένας, ὁ δὲ πλοίαρχός του, ὁ Καπετὰν Κεφάλας, μὲ ὑπεσχέθη νὰ μὲ ἀποβιβάσῃ ἀσφαλῶς. Ὅταν μὲ εἶδεν ἐπὶ τοῦ πλοίου του μὲ τὸ λευκὸν ἐσώβρακον, καὶ τὴν χωρικὴν γουνέλαν μου, καὶ μὲ τὰ δύο μικρά μου βαρέλια κοκκίνου χαβιαρίου, ἐγέλασεν ὁ καλὸς πλοίαρχος. Ἐγέλασα κ' ἐγώ, ἀλλὰ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐσυλλογιζόμην περισσότερον τὴν μητέρα μου ἢ τὴν μηλέαν τοῦ κήπου μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Ὁ ἄνεμος ἦτο νότιος, τὸ δὲ τρεχαντήριον ἐπήδα ταχὺ διευθυνόμενον πρὸς τὴν Χίον. Ἀλλὰ καθ' ὅσον ἐπροχώρουν τῆς νυκτὸς αἱ ὧραι, ηὔξανε δυσαρέστως ἡ ταχύτης τοῦ δρόμου του ὑπὸ τὴν βίαν τοῦ σφοδρυνομένου ἀνέμου.

Οἱ ἔχοντες τὴν πεῖραν τοῦ Αἰγαίου γνωρίζουσι πόσον ὁ νότος ἀποβαίνει ὀχληρὸς ἐπ' αὐτοῦ. Πρώτην τότε φορὰν κατελήφθην ὑπὸ τῆς νόσου τῶν θαλασ-

σοπορούντων. Ἐξηπλωμένος ἐπὶ τῆς πρύμνης ᾐσθανόμην ὑπ' ἐμὲ τὸ σκάφος ὑψούμενον καὶ καταπῖπτον καὶ ἤκουον τὸν ἄγριον ρόχθον τῆς θαλάσσης πληττούσης τὰ πλευρά του, τὸν ὀργίλον συριγμὸν τῶν ἀφριζόντων κυμάτων, τῶν σχοινίων τὸν γογγυσμόν, καὶ τοῦ πηδαλίου τὸ τρίξιμον. Εἶχον τοὺς ὀφθαλμοὺς κλειστούς, ἀλλὰ δὲν ἐκοιμήθην ὅλην τὴν νύκτα. Τὰ μέλη μου ἦσαν βαρέα, μοὶ ἔλειπε δὲ καὶ δύναμις καὶ θέλησις νὰ τὰ κινήσω. Πολλάκις ἐβράχην ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἀλλ' οὔτε νὰ μετατοπίσω ἠδυνάμην, οὔτε συνδρομὴν νὰ ἐπικαλεσθῶ.

Περὶ τὸ μεσονύκτιον ἤκουσα τὸν πλοίαρχον λέγοντα πρὸς τὸν πηδαλιοῦχον, ὅτι ἐὰν δυναμώσῃ περισσότερον ὁ ἄνεμος θὰ κάμῃ χύσιν. Νὰ κάμῃ χύσιν! Ἐσυλλογίσθην τὰ δύο μου βαρέλια, τὰ ὁποῖα κείμενα ἐπὶ τοῦ σίτου ἦσαν τὰ προχειρότερα πρὸς θυσίαν. Δι' αὐτῶν ἐσκόπουν νὰ περιπλανηθῶ εἰς Χίον, ὡς πωλητής, μέχρις οὗ φθάσω εἰς τὸν Πύργον μας. Ἄνευ αὐτῶν ἀνετρέπετο τὸ σχέδιόν μου καὶ κατεστρέφετο ἡ ἐλπίς μου. Ἤθελον ν' ἀποτείνω τὸν λόγον πρὸς τὸν πλοίαρχον, νὰ τὸν παρακαλέσω νὰ μοῦ φεισθῇ, τοὐλάχιστον νὰ μὴ ρίψῃ καὶ τὰ δύο εἰς τὴν θάλασσαν, ἀλλ' οὔτε νὰ κινηθῶ εἶχον τὴν δύναμιν οὔτε νὰ λαλήσω. Τὸ δὲ πλοῖον ὑψοῦτο καὶ κατέπιπτε βιαιότερον ἐπὶ τῶν κυμάτων καὶ ἤρχισε νὰ μὲ

καταλαμβάνη ὁ φόβος μὴ δὲν κινδυνεύωσι τὰ βαρέλιά μου μόνα.

Εὐτυχῶς οἱ φόβοι μου ἀνεδείχθησαν μάταιοι. Τὸ πλοῖον ἦτο καλόν, ὁ δὲ Καπετὰν Κεφάλας ἐγνώριζε τὴν τέχνην του. Τὴν αὐγὴν ἐλλιμενιζόμεθα ἐντὸς ὁρμίσκου ἀσφαλοῦς καὶ ἡσύχου, κατὰ τὰ μεσημβρινότερα τῆς Χίου παράλια.

Ἡ περὶ τὸν ὅρμον παραλία ἦτο καλλιεργημένη ἀλλ' ἀκατοίκητος, ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ὅμως εἰς ἱκανὴν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασιν, ἐν μέσῳ λόφων χλοερῶν, ὁ ἥλιος ἠκτινοβόλει ἐπὶ τῶν λευκῶν οἰκιῶν τριῶν ἢ τεσσάρων μικρῶν χωρίων. Παρὰ δὲ τὸν αἰγιαλὸν ἦτον ἠγκυροβολημένον ἕτερον πλοιάριον, καὶ παρ' αὐτὸ ἐβλέπομεν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἱσταμένους χωρικούς τινας μὲ τὰ ζῶά των.

Γλυκὺ αἴσθημα καὶ ἰσχυρὸν ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος! Ὅτε ἀπὸ τοῦ τρεχαντηρίου εἶδον περὶ ἐμὲ καταπράσινον τὴν φύσιν, καὶ τ' ἀπέχοντα χωρία, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἄμμου μικρὰν συνάθροισιν, ἡ καρδία μου ηὐφράνθη. Ἐπανέβλεπτον τὴν Χίον, οἱ δὲ χωρικοὶ ἐκεῖνοι ἦσαν συμπατριῶταί μου! Τὸ μικρὸν παρὰ τὴν ἀκτὴν πλοῖον ἔδιδε ζωὴν εἰς τὴν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου εἰκόνα καὶ τὸ παρετήρουν μετ' ἐνδομύχου εὐχαριστήσεως, σκεπτόμενος ὅτι δὲν ἦσαν τὰ πάντα καταστροφὴ καὶ ἐρήμωσις εἰς τὴν νῆσόν μας.

Ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου τὰ αἰσθήματά μου μετεβλήθησαν, καὶ ηὐχήθην νὰ μὴν εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ λιμένος τὸ πλοῖον ἐκεῖνο. Ἤρχετο ἐκ Ψαρῶν μὲ φορτίον σίτου πρὸς πώλησιν, ἡ δὲ σύγχρονος τοῦ τρεχαντηρίου μας ἄφιξις ἐπροκάλεσε ρῆξιν φοβεράν. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχον τὴν ἐλαχίστην διάθεσιν νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς εἰρηνικὸν συναγωνισμὸν πωλήσεως, ἀλλ' ἤθελον δι' ἀπειλῶν νὰ πείσωσι τὸν πλοίαρχόν μας ν' ἀποπλεύσῃ ἐκ τῆς αὐτοσχεδιασθείσης ἐκείνης ἀγορᾶς, ὅπου εἶχον τῶν πρωτείων τὰ δικαιώματα. Ὁ Κεφάλας ἀφ' ἑτέρου δὲν ἐπείθετο, ἀλλ' ἐπέμενε διεκδικῶν τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου. Ἀπὸ λόγων ἡ ἔρις ἐκινδύνευε ν' ἀπολήξῃ εἰς ἔργα. Ἐσείοντο γρόνθοι καὶ ἀνεσύροντο μάχαιραι. Δὲν γνωρίζω ὁποῖον τέλος ἔλαβεν ἡ ὑπόθεσις, διότι, ἐνῷ εἰσέτι διήρκει ἡ διαμάχη, ἐγὼ ἀποβιβασθεὶς ἡσύχως μὲ τὰ δύο μου βαρέλια ἐσυμφώνησα μεθ' ἑνὸς τῶν παρισταμένων χωρικῶν, νὰ φορτώσῃ τὴν πραγματείαν μου ἐπὶ τοῦ ὄνου του, καὶ ἀνεχωρήσαμεν διευθυνόμενοι πρὸς τὸ χωρίον του.

Ὁ ἀγωγιάτης μου, εἰκοσαετὴς περίπου χωρικός, ρωμαλέος, καλόκαρδος καὶ εὐτράπελος, δὲν ἐβράδυνε νὰ προκαλέσῃ καὶ νὰ ἑλκύσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην μου. Πρὶν ἔτι φθάσωμεν εἰς τῆς ὁδοιπορίας μας τὸ τέρμα ἐγνώριζον τὰ καθέκαστα τοῦ ταπεινοῦ βίου του, τῶν

ἐξεμυστηρεύθην δὲ κ᾽ ἐγὼ τὸ ὄνομα καὶ τὴν καταγωγήν μου, ἀλλ᾽ οὐχὶ καὶ τὸν κύριον τῆς ἐπανόδου μου σκοπόν. Τὸν ἐξώρκιστα νὰ μὴ φανερώσῃ εἰς οὐδένα ὅτι εἶμαι Χῖος ἐκ τοῦ Κάστρου. Μοὶ τὸ ὑπεσχέθη καὶ ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσίν του, καθ᾽ ὅλην δὲ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπὶ τῆς νήσου διατριβῆς μου μ᾽ ἐπροστάτευσε καὶ μοῦ ἐχρησίμευσεν ὡς φίλος ἀληθής. Νέα αὕτη προσθήκη εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγαθῶν ψυχῶν, τῶν ὁποίων ἡ παρήγορος συμπάθεια μ᾽ ἐλέησεν, ἐνόσῳ διηρχόμην τὴν μακρὰν τοῦ κλαυθμῶνος κοιλάδα.

Ὅταν ἐπλησιάσαμεν εἰς τὸ χωρίον του, ὁ καλὸς Παντελῆς ἀπέθεσε τὰ βαρέλιά μου ἐντὸς πατητηρίου ἠρειπωμένου εἰς τὴν ἄκραν ἀμπελῶνος παρὰ τὸν δρόμον, καὶ μὲ παρήγγειλε νὰ τὸν περιμένω ἐκεῖ, διὰ νὰ ὑπάγῃ πρῶτος ἐκεῖνος μὲ τὸ ζῶόν του καὶ ἐξετάσῃ μὴν εὑρίσκωνται Τοῦρκοι εἰς τὸ χωρίον. Ἐκάθησα ἐπὶ κορμοῦ ἐλαίας εἰς τοῦ τοίχου τὴν σκιὰν καὶ ἐπερίμενον βλέπων τὴν στροφὴν τοῦ δρόμου, ὅθεν ἤλπιζον νὰ προβάλῃ ἐντὸς ὀλίγου ὁ Παντελῆς ἐπιστρέφων.

Ἦτον ἡσυχία περὶ ἐμὲ ἄκρα καὶ μόνοι οἱ τέττιγες ἐνθουσιῶντες ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου διέκοπτον τῆς ἐξοχῆς τὴν σιωπήν. Αἴφνης γέλωτες παιδικοὶ ἀντήχησαν πλησίον μου. Ἔστρεψα τὴν κεφαλὴν

καὶ εἶδον τέσσαρας μικροὺς χωρικοὺς στηλόνοντας ἐπ' ἐμοῦ περίεργα βλέμματα, ἀλλ' ἅμα οἱ ὀφθαλμοί μας ἀπηντήθησαν, ἔφυγον δρομαίως ὄπισθεν τοῦ πατητηρίου. Μετ' ὀλίγα λεπτὰ νέος ὁρμαθὸς παιδίων παρουσιάζεται ὄπισθέν μου. Μὲ τὸ δάκτυλον εἰς τὸ στόμα μὲ παρετήρησαν ἔκθαμβα ἐπί τινας στιγμάς, καὶ στρέψαντα τὰ νῶτα ἀπεμακρύνθησαν τρέχοντα. Κατόπιν αὐτῶν ἦλθον ἄλλα. Ἤρχισε νὰ μὲ ἀνησυχῇ ἡ ἐξέτασις, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ νέα γενεὰ τοῦ χωρίου μὲ ὑπέβαλεν, ἡ δ' ἀνησυχία μου ἐτρέπετο εἰς ἀνυπομονησίαν διὰ τὴν μακρὰν τοῦ Παντελῆ ἀπουσίαν, καὶ ἡ βραδύτης του ηὔξανε τὰς ὑποψίας μου. Ἐπὶ τέλους τὸν εἶδον ἐπιστρέφοντα, ἀλλ' ἀντὶ ὄνου τὸν ἠκολούθει ἕτερος χωρικός.

— Δὲν ἔχει Τούρκους. Ἔλα μαζῆ μας Λουτσῆ.

Ἄνευ πλειοτέρων ἐπεξηγήσεων ἐπῆρεν ἕκαστος τῶν χωρικῶν ἓν βαρέλιον ἐπὶ τοῦ ὤμου του, καὶ εἰσήλθομεν οἱ τρεῖς ὁμοῦ εἰς τὸ χωρίον. Εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ ἐντὸς μικρᾶς πλατείας, εὕρομεν πλῆθος χωρικῶν, οἵτινες ἐπερικύκλωσαν τοὺς δύο ὁδηγούς μου, καὶ ἤρχισε χαμηλῇ τῇ φωνῇ μεταξύ των συζήτησις, ἥτις ἔλαβε διὰ μιᾶς διαστάσεις ζωηρᾶς λογομαχίας.

Ὁ Παντελῆς καὶ ὁ φίλος του ἀπέθεσαν κατὰ γῆς τὰ βαρέλια, ὅπως δώσωσι μεγαλειτέραν ἐλευθερίαν

εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς χειρονομίας των, τόσαύτη δ' ἦτο ἡ ταχύτης μετὰ τῆς ὁποίας ὅλοι συγχρόνως ἐλάλουν, τοσαύτη ἡ χασμῳδία, ὥστε δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω περὶ τίνος πρόκειται, καίτοι συμπεραίνων ὅτι ὁ λόγος ἦτο περὶ ἐμοῦ.

Ἐπὶ τέλους ἐπῆλθε συνεννόησις ἢ συμβιβασμός, ἀνυψώθησαν ἐκ νέου τὰ βαρέλια ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν δύο προστατῶν μου, καὶ διεσχίσαμεν τὴν ἐν τῇ πλατείᾳ συνάθροισιν διευθυνόμενοι πρὸς τοῦ Παντελῆ τὴν κατοικίαν.

— Δὲν μοῦ λέγεις τί τρέχει; τὸν ἠρώτησα, ὅτε ἀπεμακρύνθημεν τοῦ κυκεῶνος ἐκείνου.

— Δὲν εἶναι τίποτε, Λουτσῆ, θὰ τὰ διορθώσωμεν!

Ἡ ἀπάντησις ἦτο λακωνική, ἀλλ' εἶχέ τι τὸ καθησυχαστικὸν ὁ τόνος τοῦ χωρικοῦ καὶ ὁ τρόπος δι' οὗ ἐπρόφερε τὸ ὄνομά μου μετὰ τῆς φωνητικῆς τοῦ Κάππα ἀλλοιώσεως. Δὲν ἐζήτησα πλειοτέρας ἐξηγήσεις, ἀλλὰ τὰ πάντα μοὶ ἔδιδον νὰ ἐννοήσω ὅτι ἐπλανᾶτο εἰσέτι ὁ φόβος τῶν Τούρκων εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν τῆς Χίου.

Ὁ Παντελῆς ἦτο νεόνυμφος, κατεῖχε δὲ μετὰ μόνης τῆς συζύγου του τὴν μικρὰν καλύβην, ὅπου μοὶ ἐπρόσφερε φιλοξενίαν, ἀλλὰ μετ' ἀλαζονικοῦ μειδιάματος μοὶ ὑπέδειξεν ὅτι ἐπέπρωτο ν' αὐξήσῃ προσεχῶς τῆς οἰκογενείας του ὁ ἀριθμός. Ἡ προσδοκία

τῆς τοιαύτης αὐξήσεως δὲν ἠλάττονεν οὐδαμῶς τὴν δραστηριότητα τῆς συζύγου του, τῆς καλῆς Παρασκευῆς, ἥτις μᾶς ἡτοίμασεν ἐντὸς ὀλίγου δεῖπνον συνιστάμενον ἀπὸ χλωρὰ κουκία μαγειρευμένα μ' ἐλαιόλαδον, καὶ χαβιάριον τὸ ὁποῖον κατέβαλον ἐγώ, ἐγκαινιάσας οὕτω τῶν βαρελίων μου τὸ ἄνοιγμα. Συνεκάθισε καὶ ὁ φίλος τοῦ Παντελῆ καὶ ἐφάγομεν οἱ τέσσαρες ὡς βασιλεῖς.

Μόλις εἴχομεν ἀπογευθῆ, ὅτε ἡ θύρα ἐκρούσθη.

— Οἱ δημογέροντες θὰ εἶναι! λέγει ὁ Παντελῆς.

Ἦσαν τῷ ὄντι τοῦ χωρίου οἱ δημογέροντες. Εἰσῆλθον κρατοῦντες χονδρὰς ῥάβδους ἀξέστους, μᾶς ἐκαλησπέρισαν, ἐκάθησαν ἐπὶ τῶν σκαμνίων τὰ ὁποῖα ἐπρόσφερεν ἡ πρόθυμος Παρασκευή, ἐκαθήσαμεν καὶ ἡμεῖς καὶ ἐμένομεν ὅλοι σιωπῶντες. Ἐπερίμενον ἀνυπομόνως ν' ἀρχίσῃ ἡ ὁμιλία, ὅπως ἐννοήσω τί θέλουσιν, ἀλλ' οὐδεὶς ἐλάλει, αἱ δὲ περὶ ἐμὲ φυσιογνωμίαι δὲν ἐξέφραζον εὐαρέσκειαν. Ἐπὶ τέλους ὁ πρεσβύτερος τῶν δημογερόντων ἔλυσε τὴν σιωπήν.

— Τί εἶναι τοῦτος ποῦ μᾶς ἔφερες ἐδῶ, Παντελῆ; Φωτιά 'βαλες 'ς τὸ κεφάλι μας! Καλλίτερον νὰ χαθῇ τοῦτος παρὰ ὅλοι μας ἐδῶ!

Οἱ λόγοι τοῦ γέροντες μὲ κατεθορύβησαν, ἀλλ' ὁ Παντελῆς ἔλαβε τὸν λόγον ἐνθέρμως ὑπερασπιζόμενός με, εἶπεν ὅτι εἶμαι πτωχὸς νέος ἀπὸ τὴν Ἰκα-

ρίαν ἐρχόμενος, ὅτι θὰ πωλήσω τὴν πραγματείαν μου καὶ θ' ἀναχωρήσω χωρὶς νὰ βλάψω κανένα, ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν θὰ μὲ λάβωσιν εἰς σημείωσιν, καὶ ἄλλα πολλὰ ἀλλεπαλλήλως ἐκσφενδονιζόμενα ἀπὸ τῆς εὐστρόφου γλώσσης του. Οἱ δημογέροντες τὸν ἤκουον κινοῦντες τὴν κεφαλὴν ὡς μὴ πειθόμενοι, οὐδ' ἀπεκρίθησαν ἀφοῦ ἔπαυσε λαλῶν, ἀλλ' ἀνεχώρησαν ἐν σιωπῇ μὲ τὸ πρόσωπον σκυθρωπὸν καὶ ἀνήσυχον τὸ βλέμμα.

Τοσοῦτος μὲ κατέλαβε φόβος ὅτι θὰ μὲ παραδώσωσιν εἰς τοὺς Τούρκους, ὥστε συνέλαβον σχεδὸν τὴν ἀπόφασιν ν' ἀφήσω ἐκεῖ τὰ βαρέλιά μου καί, παραιτούμενος τοῦ σκοποῦ ὅςτις μ' ἔφερεν εἰς Χίον, νὰ καταβῶ διὰ νυκτὸς εἰς τὸν ὅρμον, ὅπου ἤλπιζον νὰ εὕρω τὸ τρεχαντήριον καὶ νὰ φύγω. Ἀλλ' ὁ Παντελῆς μὲ καθησύχασε.

— Θὰ τὰ διορθώσωμεν, ἔλεγε. Κοιμήσου ἀπόψε καὶ αὔριον βλέπομεν.

Τὸν ἠρώτησα ἐὰν νομίζῃ καλὸν νὰ προσφέρω ἀνὰ μίαν γλῶσσαν χαβιαρίου εἰς τοὺς δημογέροντας.

— Χάρισμα; ἠρώτησε μετὰ θάμβους ὁ Παντελῆς.

— Χάρισμα, ἀπεκρίθην.

— Τότε μὴ φοβᾶσαι, Λουτσῆ. Ἰδικούς σου τοὺς ἔχεις.

Καὶ μοὶ ἐξέθεσε διὰ μακρῶν τὰ πολιτικὰ τοῦ χω-

ρίου. Ἡ οὐσία τῆς μακρᾶς του διηγήσεως ἦτον, ὅτι ὑπῆρχον εἰς τὸ χωρίον δύο φατρίαι ἀντιμαχόμεναι, αἱ ὁποῖαι ὑπερίσχυον ἐναλλὰξ ἐξευμενιζόμεναι τοὺς Τούρκους, ὥστε ἡ μὲν ἐφοβεῖτο διαρκῶς τὴν δέ, καὶ ὅτι ὁ Παντελῆς δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν μερίδα τῶν δημογερόντων οἵτινες μᾶς ἐπεσκέφθησαν, ἀλλ' ὅτι αἱ γλῶσσαι τοῦ χαβιαρίου θὰ θαυματουργήσωσιν.

Οἱ λόγοι τοῦ Παντελῆ μοὶ ἔδωκαν θάρρος, ἀλλὰ μοὶ ἔφερον καὶ ὕπνον συγχρόνως. Ἤμην ἀπηυδημένος ἐκ τοῦ ταξειδίου. Ἔπεσα λοιπὸν κατὰ γῆς ἐπὶ τριχίνου σάκκου καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἀπεκοιμήθην.

Τὴν πρωΐαν ἀνέτελλε μόλις ὁ ἥλιος, ὅτε οἱ δημογέροντες ἔκρουσαν ἐκ νέου τὴν θύραν καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν καλύβην, σιωπηλοὶ καὶ κατηφεῖς ὡς χθές. Τοὺς εἶχον προλάβει ἐξυπνήσας ἐνωρίς, καὶ ἦσαν ἤδη ἕτοιμοι αἱ γλῶσσαι τοῦ χαβιαρίου ἐντὸς λαχανοφύλλων τυλιγμέναι. Ἡ προσφορά μου τοὺς ὑπερηυχαρίστησε καὶ μετεβλήθη διὰ μιᾶς τὸ πρὸς ἐμὲ ὕφος των. Μὲ περιεκύκλωσαν μειδιῶντες καὶ θωπεύοντες προστατευτικῶς πως τοὺς ὤμους μου.

— Μὴ φοβᾶσαι, Λουτσῆ. Εἶσαι ἰδικός μας ἄνθρωπος. Ἡμεῖς χανόμεθα, καὶ ὄχι σύ.

Μὲ κατέλαβεν ἀγανάκτησις καὶ ἀηδία, μολονότι μὲ εἶχε προαναγγείλει ὁ Παντελῆς τῆς δωρεᾶς μου τ' ἀποτελέσματα. Χθὲς ἠπείλουν νὰ μὲ θυσιάσωσι

καὶ σήμερον διὰ μίαν γλῶσσαν χαβιαρίου ἐθυσιάζοντο αὐτοὶ δι' ἐμέ! Ἀλλ' ὑπέκρυψα τὰ αἰσθήματά μου καὶ ἐκφράσας τὴν εὐγνωμοσύνην μου ἐζήτησα τὴν ἄδειαν νὰ πωλήσω. Ἡ ἄδεια μοὶ ἐδόθη καὶ κατασκευάσας ἐκ τοῦ προχείρου πλάστιγγα ἔστησα τὰ βαρέλιά μου εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου.

Τὴν ἐπιοῦσαν οἱ δημογέροντες μὲ διέταξαν νὰ τοὺς συνοδεύσω εἰς Καταρράκτην, χωρίον ὀλίγας ὥρας ἀπέχον τοῦ ἰδικοῦ των, ὅπου ἥδρευε Τοῦρκος Ἀγᾶς. Ἔχοντες νὰ μεταβῶσιν ἐκεῖ δι' ἄλλας ὑποθέσεις των ἔκριναν φρόνιμον νὰ μὲ συμπεριλάβωσιν, ὅπως ἐπικυρωθῇ ἡ ἄδεια διαμονῆς μου, καὶ προληφθῇ οὕτω πᾶσα ἐνδεχομένη καταγγελία τῆς ἐναντίας φατρίας.

Τὸ μέτρον των τοῦτο ἐσυμβιβάζετο μὲ τὰ σχέδιά μου, διότι ὁ σκοπός μου ἦτο νὰ προχωρήσω πρὸς τὸν Πύργον μας. Οἱ δημογέροντες ὑπεσχέθησαν νὰ ζητήσωσι δι' ἐμὲ ἀπὸ τὸν Ἀγᾶν ἄδειαν νὰ περιέλθω εἰς τὰ χωρία ὡς πωλητής, ὁ δὲ Παντελῆς προθύμως ἐδέχθη νὰ μὲ συνακολουθήσῃ, ἅμα ἐπιστρέψω φέρων τὴν ἄδειαν. Ἐξεκινήσαμεν λοιπόν, οἱ μὲν δημογέροντες ἐπὶ τῶν ὄνων των, ἐγὼ δὲ πεζός, καὶ ἐφθάσαμεν εἰς Καταρράκτην, ἐνώπιον τῆς κατοικίας τοῦ Ἀγᾶ, ὅπου ἐκεῖνοι ἀνέβησαν ἀφήσαντες ἐμὲ κάτω φύλακα τῶν ζώων των.

Ἐνῷ ἐπερίμενον κρατῶν τοὺς ὄνους, βλέπω πλησιάζοντα Τοῦρκον ὡπλισμένον ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν. Δὲν εἶχον ἴδει ἐκ τοῦ πλησίον Τοῦρκον, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐγκατελείψαμεν τὴν ἐν Χίῳ οἰκίαν μας, οὔτε μακρόθεν, ὕστερον ἀπὸ τοὺς τέσσαρας ἐκείνους, τῶν ὁποίων οἱ τουφεκισμοὶ συνώδευσαν τὴν ἐκ τῆς νήσου φυγήν μας. Ἡ θέα τοῦ πλησιάζοντος ὁπλοφόρου ἀνεκάλεσε διὰ μιᾶς εἰς τὴν μνήμην μου τὴν μακρὰν ἀγωνίαν τοῦ διωγμοῦ, καὶ τὴν ἐν Σμύρνῃ ζωήν, καὶ τῆς Ἀνδριάνας τὸν θάνατον. Μοὶ ἦλθον ὅλα συγχρόνως εἰς τὸν νοῦν, καθὼς εἰς πνιγομένου τὴν μνήμην συσφίγγονται ἀλλεπάλληλοι αἱ συσσωρευμέναι τῆς ζωῆς του ἀναμνήσεις. Μ' ἐκυρίευσε διπλοῦν αἴσθημα μίσους καὶ φόβου, καὶ ἔβλεπον ἀκίνητος τὸν ἄγριον ἐκεῖνον Τοῦρκον ἐρχόμενον πρὸς ἐμέ. Μοὶ ἀπηύθυνεν ἀποτόμως ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐνόησα, καὶ δὲν ἀπεκρίθην. Ἐξετόξευσε βλέμμα ὀργίλον καὶ ὕβριν αἰσχρὰν καὶ εἰςῆλθεν ἐντὸς τῆς οἰκίας. Δὲν ἐπανεῖδον εὐτυχῶς τὴν ἀπεχθῆ μορφήν του.

Ἀλλ' ἡ ὥρα παρήρχετο καὶ ἀνυπομόνουν περιμένων τοὺς δημογέροντας. Ἐπὶ τέλους κατέβησαν, ἀλλὰ δὲν ἦσαν μόνοι. Τοὺς συνώδευον εἷς Τοῦρκος, εἷς ἱερεὺς καὶ χωρικός τις νέος. Τοὺς εἴχομεν συνοδοιπόρους καὶ τοὺς τρεῖς εἰς τὴν ἐπιστροφήν μας. Ὁ ἱερεὺς

καὶ ὁ Τοῦρκος ἐπρομηθεύθησαν ζῶα ἐντὸς τοῦ χωρίου, ὁ δὲ νέος χωρικὸς κ' ἐγὼ ὑπηγαίνομεν πεζοί.

Ἤθελον νὰ ἐρωτήσω τί ἀπέγεινε περὶ ἐμοῦ καὶ διατί ηὔξησεν ἡ συνοδία μας, ἀλλ' ἡ παρουσία τοῦ Τούρκου ἔφραττε τὴν γλῶσσάν μου. Ὠνομάζετο οὗτος Μουλᾶ Μουσταφᾶς, ἦτο δ' ἐκ Κρήτης καὶ ἐλάλει Ἑλληνιστί, ἀλλὰ πολλὰ δὲν ἔλεγε, μὴ θέλων, Τοῦρκος αὐτός, νὰ δώσῃ θάρρος εἰς τοὺς λοιπούς, οἵτινες τὸν ἠκολούθουν κατὰ σειρὰν ἐπὶ τοῦ ὄνου του ἕκαστος.

Ἐγὼ κατὰ διαταγὴν τῶν δημογερόντων ἐβάδιζον, δίκην ὑπηρέτου, παρὰ τὸν ὄνον του. Ἅπαξ μόνον μοὶ ἀπηύθυνεν ὁ Μουλᾶς τὸν λόγον. Παρὰ τὸν δρόμον παρετήρησε τάφρον πλήρη ἀνθέων ἀγρίων καὶ μὲ διέταξε νὰ τοῦ κόψω ἓν ἐξ αὐτῶν, δακτυλοδεικτῶν καὶ λέγων τὴν Τουρκικὴν ὀνομασίαν του. Μὴ ἐννοήσας ἀκριβῶς ὁποῖον τὸ ζητούμενον, ἔκοψα διάφορα ἐκ τῆς τάφρου ἄνθη καὶ τρέξας, ὅπως προφθάσω τὴν προχωρήσασαν συνοδίαν, προσέφερον ταπεινῶς τὴν ἀνθοδέσμην μου. Ἀτυχῶς δὲν περιεῖχεν αὕτη τὸ ἑλκύσαν τοῦ Μουλᾶ τὴν προσοχήν.

— Δὲν εἶναι ἐκεῖνο ὁποῦ σοῦ εἶπα, μωρέ. Ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι;

— Ἀπὸ τὴν Ἰκαρίαν.

— Διὰ τοῦτο εἶσαι κουτός. Δὲν εἶσαι Χιώτης.

Ὁ κολακευτικὸς διὰ τὴν πατρίδα μου ὑπαινιγμὸς

μ' ἐπαρηγόρησε διὰ τὴν περὶ τοῦ ἀτόμου μου ἰδέαν τοῦ Τούρκου, ἀλλὰ πρὸ πάντων μὲ ηὐχαρίστησεν ἡ ἀπροσδόκητος ἡμερότης τοῦ ἤθους του.

Ἀφοῦ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ χωρίον ἔμαθον διὰ τί ἦλθε μεθ' ἡμῶν ὁ Μουλᾶς. Ἤθελε διὰ τῆς βίας νὰ νυμφεύσῃ τὸν νέον ὅστις μᾶς συνώδευε μετὰ χωρικῆς, τῆς ὁποίας εἶχεν ὡς φαίνεται λόγους ὁ Μουλᾶ Μουσταφᾶς ν' ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν. Ὁ νέος ἀρνούμενος ἐφυλακίσθη, καὶ ἠθέλησαν οἱ δημογέροντες νὰ ἐπέμβωσιν, ἀλλ' ὁ Ἀγᾶς ἀπεφάνθη ὑπὲρ τοῦ συνοικεσίου, καὶ ἤρχετο ὁ Μουλᾶς μετὰ τοῦ δυστυχοῦς γαμβροῦ καὶ τοῦ ἱερέως πρὸς τέλεσιν τοῦ γάμου. Κυβέρνησις πατρική, μὰ τὴν ἀλήθειαν! Ἀλλ' ὅπως δήποτε τὸ πρᾶγμα ἐνέφαινε πρόοδον. Οὔτε ἡ μάχαιρα ἔλυσε τὸ ζήτημα, οὔτε ἐκλείσθη εἰς χαρέμιον ἡ νέα. Ἦτον ἀγαθὸς ἄνθρωπος ὁ Μουλᾶς. Τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι.

Περὶ ἐμοῦ ἐντούτοις τί ἀπεφασίσθη; Ἐπληροφορήθην ὅτι ὀφείλω νὰ μεταβῶ εἰς Θολὸν Ποτάμι πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ζητουμένης ἀδείας. Ἐκεῖ ἦτον ἡ ἕδρα τοῦ μεγάλου Ἀγᾶ, εἶχον δὲ νὰ μεταβῶσι πρὸς ἐπίσκεψίν του μετὰ δύο ἡμέρας οἱ δημογέροντες.

Μετὰ δύο λοιπὸν ἡμέρας ἐξεστρατεύσαμεν ἐκ νέου. Τὴν φορὰν ταύτην ἡ συνοδία ἦτο μεγαλειτέρα, διότι οἱ δημογέροντες ἔφερον φόρτωμα οἴνου δῶρον εἰς τὸν

Ἀγᾶν, ἐγὼ δὲ εἶχον σύντροφον καὶ συνοδοιπόρον τὸν καλὸν Παντελῆν, σύροντα ὄπισθέν του τὸν ὄναν του φορτωμένον μὲ τὸ ἓν τῶν βαρελίων μου. Τὸ ἄλλο, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη κατὰ τὸ ἥμισυ κενωθῇ, ἔμεινεν εἰς τὸ χωρίον ὡς παρακαταθήκη ὑπὸ τῆς Παρασκευῆς τὴν φύλαξιν.

Μετὰ πέντε περίπου ὡρῶν ὁδοιπορίαν ἐφθάσαμεν εἰς Θολὸν Ποτάμι, ἀλλ' ὁ προβλεπτικὸς Παντελῆς δὲν ἐνέκρινε νὰ φέρωμεν τὸ χαβιάριόν μας ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν ῥῖνα τοῦ Ἀγᾶ ἢ τῶν περὶ αὐτὸν Τούρκων, καὶ ἔμεινε μὲ τὸ ζῶόν του ἔξω τοῦ χωρίου, εἰς ἐξοχικὴν καλύβην χωρικοῦ γνωστοῦ του, ὅπου ἐσυμφωνήσαμεν νὰ μὲ περιμείνῃ. Ἐγὼ δὲ ἀκολουθῶν τοὺς δημογέροντας εἰσῆλθον ἐντὸς τῆς κωμοπόλεως.

Φρίκη μὲ κατέλαβεν ἅμα εἰσεχώρησα εἰς τὰς στενὰς ὁδούς της, καὶ εἶδον τὰ σημεῖα τῆς ἐκεῖθεν διαβάσεως τῶν Τούρκων. Πρώτην τότε φορὰν ἔβλεπον τῆς καταστροφῆς τ' ἀποτελέσματα. Ἕως τότε ἔφευγον πρὸ αὐτῆς καὶ ᾐσθανόμην ὄπισθέν μου ἐνσκήπτουσαν τὴν θύελλαν, ἀλλὰ δὲν εἶχον εἰσέτι ἀκολουθήσει τὰ ἴχνη της.

Ἔτος σχεδὸν εἶχε παρέλθει ἀφ' ὅτου ἐπάτησαν τὸ Θολὸν Ποτάμι οἱ Τοῦρκοι, ἀλλ' ἐφαίνετο νωπὸς ἔτι ὁ ὄλεθρος. Ἀπὸ τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα τῶν πλεί-

στων οἰκιῶν ἔλειπον ἢ ἐκρέμαντο ἡμίθραυστα τὰ φύλλα, πολλαχοῦ δὲ εἰς τοὺς τοίχους ἔμενε τῶν σφαιρῶν ἡ σφραγὶς ἢ τῆς πυρκαϊᾶς τὸ ἀπαίσιον μελάνωμα. Ὑπὸ ἕνα κατεστραμμένον ἐξώστην ἔβαφε τὸν λευκὸν εἰσέτι τοῖχον ἡ ροὴ χυθέντων αἱμάτων. Τίς οἶδεν ὁποία σκηνὴ διωγμοῦ καὶ σφαγῆς ἐτελέσθη ἐπὶ τοῦ ἐξώστου ἐκείνου!

Μεταξὺ τῶν ἠρειπωμένων ἢ κενῶν οἰκιῶν ἦσαν καί τινες, τῶν ὁποίων οἱ ἐναπομείναντες κάτοικοι ἐπροσπάθησαν νὰ ἐπισκευάσωσι τὰς ζημίας, ἀλλ' ἡ ὅλη τοῦ χωρίου ἄποψις ἐμαρτύρει τρανῶς ὁποῖος θρῆνος ἐγένετο ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ ἦτον ἐξήγησις ἱκανὴ τοῦ ἐνώπιον τῶν Τούρκων δέους τῶν πτωχῶν δημογερόντων μου. Τὸ ἰδικόν των χωρίον εἶχε διαμείνει μέχρι τοῦδε σῶον, ἀλλὰ πῶς ἠδύναντο οἱ δυστυχεῖς νὰ εἶναι καὶ περὶ τοῦ μέλλοντες ἥσυχοι; Μὴ τὸ Θολὸν Ποτάμι δὲν εἶχε διαφύγει ἐπίσης τὴν πρώτην τῶν Τούρκων προσβολήν; Ὅτε πρὸ δύο ἐτῶν εἶχον ἐπιπέσει κατὰ τῆς νήσου καὶ τὴν ἐξωλόθρευσαν ὅλην, ἠλέησαν ἢ ἐλησμόνησαν τὴν μεσημβρινὴν ταύτην ἄκραν της, οἱ δὲ χωρικοὶ ἐνόμισαν ὅτι ὁ κίνδυνος παρῆλθε πλέον, ὅτι ἐκορέσθησαν οἱ σφαγεῖς ἀρκούντως καὶ ὅτι ἡ νῆσος ἐπλήρωσεν ἤδη ἱκανῶς τὸν φόρον τοῦ αἵματος. Ἀλλ' ἠπατῶντο οἰκτρῶς. Ὅτε τοῦ Κανάρη τὸ πῦρ ἐξεδίκησε τὰ πρῶτα τῆς Χίου δεινά,

καὶ ἀντεβόησε καθ' ὅλον τὸ πέλαγος ὁ κρότος τῆς ἀναφλεχθείσης ναυαρχίδος, ἡ δὲ θάλασσα ἐκαλύφθη ὑπὸ πτωμάτων καὶ ὁ Καπετὰν Πασᾶς ἐξεψύχησεν ἡμίκαυστος ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ἐξεμάνησαν ἐκ νέου οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐξεστράτευσαν παμπληθεῖς κατὰ τῶν ἀόπλων Μαστιχοχωριτῶν, βάψαντες καὶ πάλιν μέχρι τῆς λαβῆς εἰς αἷμα ἀθῶον τὰ ξίφη των.

Ὅταν ἐφθάσαμεν πρὸ τῆς κατοικίας τοῦ Μεγάλου Ἀγᾶ, οἱ δημογέροντες εἰσῆλθον ἐντὸς αὐτῆς, ἐγὼ δ' ἔμεινα εἰς τὸν δρόμον, καθὼς καὶ εἰς Καταρράκτην, περιμένων καὶ ἀναλογιζόμενος ὅσα εἶδον, πρὸ πάντων δὲ τὰ αἵματα ἐκεῖνα ἐπὶ τοῦ τοίχου ὑπὸ τὸν ἐξώστην.

Μετ' ὀλίγον μ' ἔκραξαν καὶ ἀνέβην εἰς τὴν αἴθουσαν, ὅπου ἐκάθητο ὁ Ἀγᾶς. Ἀριστερόθεν καὶ δεξιόθεν του παρεκάθηντο ἄλλοι Τοῦρκοι, σύμβουλοι καὶ πάρεδροί του, εἰς δὲ τὰς ἄκρας τοῦ θαλάμου, παρὰ τὴν θύραν ἵσταντο ὄρθιοι οἱ δημογέροντες καὶ ἄλλοι τινὲς Χριστιανοί.

Ἔκλινα ταπεινῶς τὸν αὐχένα ἐνώπιον τοῦ μεγαλείου τοῦ Ἀγᾶ. Μὲ ἠρώτησε διὰ τοῦ διερμηνέως πόθεν ἔρχομαι;—Ἀπὸ τὴν Ἰκαρίαν. Πῶς ἦλθον;—Μὲ πλοιάριον. Πότε;—Πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν. Τί θέλω; —Ἄδειαν νὰ πωλήσω εἰς τὰ χωρία τὴν πραγματείαν μου.

Ἐκεῖ Ἀράπης ὁπλοφόρος πλησιάζει τὸν Ἀγᾶν μὲ τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ ἔδαφος.

— Ἀγᾶ μου, λέγει, ὁ νέος αὐτὸς φορεῖ ὑποδήματα φραγκικὰ καὶ θὰ εἶναι κατάσκοπος.

Καὶ δεικνύει διὰ τῆς μαύρης χειρός του τοὺς πόδας μου. Ἐστράφησαν πρὸς αὐτοὺς οἱ ὀφθαλμοὶ ὅλοι καὶ τὰ ἰδικά μου βλέμματα. Πραγματικῶς δὲν ἦσαν χωρικοῦ ὑπόδεσις αἱ ἐμβάδες μου. Τὰς ἠγόρασα εἰς Τῆνον καὶ ἔκοψα τὰ πτερὰ ὅπου αἱ ταινίαι ἐδένοντο, νομίσας ὅτι ἤρκει τοσαύτη προφύλαξις. Δὲν προεῖδον ὁ ἄθλιος ὅτι ἠδύνατο τὸ σχῆμά των νὰ μὲ προδώσῃ, ἀλλ' οὐδὲ μοῦ εἶχεν ἔλθει εἰς τὸν νοῦν ὅτι ἤθελον ποτὲ ἐκληφθῇ ὡς κατάσκοπος.

— Βάλετέ τον εἰς τὴν φυλακήν, διέταξεν ὁ Ἀγᾶς.

Μὲ ἥρπασεν ἀμέσως ὁ Ἀράπης ἀπὸ τοῦ βραχίονος καί, πρὶν προφθάσω νὰ εἴπω λέξιν, ἄνευ οὐδεμιᾶς περαιτέρω ἐξετάσεως πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν ὑποψιῶν, τὰς ὁποίας τὰ κατηραμένα μου ὑποδήματα προεκάλεσαν, μὲ ὁδηγεῖ εἰς στενὸν δωμάτιον ἡμιφωτιζόμενον ὑπὸ μικροῦ φεγγίτου, μὲ ὠθεῖ βιαίως ἀπὸ τῶν ὤμων καὶ μὲ κλείει ἐντὸς αὐτοῦ.

Ταῦτα πάντα ἔγειναν διὰ μιᾶς, τοσοῦτον ταχέως, τοσοῦτον ἀπροσδοκήτως, ὥστε ἤμην ὡς ζαλισμένος, ὅτε εὑρέθην ἐντὸς τῆς φυλακῆς. Δὲν ἤξευρον τί μοῦ

γίνεται. Ἠσθανόμην εἰσέτι ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τοῦ βραχίονος τὰς βαρείας τοῦ Ἀράπη χεῖρας, ἤκουον τὴν ὀργίλην προσταγὴν τοῦ Ἀγᾶ νὰ μὲ βάλωσιν εἰς τὴν φυλακήν, ἐνθυμούμην τὸ ἐργαστήριον καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Τηνίου ὑποδηματοποιοῦ μου, ἐντὸς δὲ τοῦ σκότους τῆς φυλακῆς ἐνόμισα κατὰ πρῶτον ὅτι ὀνειρεύομαι.

Ἅμα οἱ ὀφθαλμοί μου συνείθισαν τὸ σκότος, εἶδον ὅτι δὲν ἤμην μόνος ἐκεῖ. Δύο χωρικοὶ ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Μὲ παρηγόρησεν ἡ θέα των. Ὑπάρχουν στιγμαὶ καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ τὴν ἐρημίαν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ θέλει καὶ ἐπιθυμεῖ τὴν κοινωνίαν τῶν ὁμοίων του.

Ἦσαν πατὴρ καὶ υἱὸς οἱ δύο φυλακισμένοι, τὸ δ' ἔγκλημά των ἦτον ἡ πώλησις μαστίχης. Διότι τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου προϊόντος τῆς νήσου ἐκρατεῖτο, ὡς γνωστόν, διὰ τὰ χαρέμια τοῦ Σουλτάνου, δὲν ἐπετρέπετο δὲ εἰς τοὺς χωρικοὺς νὰ πωλήσωσι τὸ ἐπίλοιπον εἰμὴ εἰς μόνον τὸν Ἀγᾶν, ὅςτις ὥριζε μόνος του τὴν τιμὴν τῆς μαστίχης καὶ τὴν ἐπλήρονεν ὅπως καὶ ὁπότε ἤθελεν.

Ὁ γέρων μὲ ὡμίλησε πρῶτος ἐρωτῶν τίς εἶμαι καὶ διατί ἐφυλακίσθην, καὶ μοὶ διηγήθη αὐτόκλητος τὴν ἱστορίαν του. Ὁ νέος δὲν ἐλάλει, ἀλλ' ἔκλαιε σιωπηλῶς· ἔκλαιεν, ὁ δὲ γέρων κρατῶν τοῦ υἱοῦ του

τὴν χεῖρα διέκοπτε συχνάκις τὴν πρὸς ἐμὲ ὁμιλίαν, διὰ νὰ τῷ ἀποτείνῃ λόγους ἐνθαρρύνσεως καὶ παρηγορίας.

Ἡ θέα τῶν δύο ἐκείνων ἐκλόνισε τὴν καρδίαν μου. Ἐνθυμήθην τὸν πατέρα μου καὶ τὸν ἔρημον εἰς Σπέτσας τάφον του, ἐνθυμήθην τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς μου περιμενούσας εἰς Τῆνον τὴν ἐπιστροφήν μου, καὶ ἀνῆλθεν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου ἡ πλημμύρα τῆς λύπης μου, καὶ μὲ κατέλαβε θρῆνος καὶ κοπετός, καὶ ἔχυσα πύρινα δάκρυα. Ἐφοβούμην τοὺς Τούρκους. Καθὼς μ' ἐφυλάκισαν ἀνεξετάστως ὡς κατάσκοπον, ἠδύναντο ἐπίσης καὶ νὰ μὲ καταδικάσωσι. Τί ἦτο δι' αὐτοὺς ἑνὸς Χριστιανοῦ ἡ ζωή; Ἡ δυστυχής μου μήτηρ εἶχε δίκαιον νὰ μὲ ἀποτρέπῃ. Διατί νὰ ἔλθω εἰς Χίον;

Πρὸς τὸ ἑσπέρας μᾶς ἔδωκαν ἐλαίας καὶ ἄρτον, μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Ἀράπης ἐλθὼν μ' ἐξήγαγε τῆς φυλακῆς καὶ μ' ἔφερεν εἰς σκιάδα ἐντὸς τοῦ κήπου, ὅπου, πέριξ τραπέζης χαμηλῆς φορτωμένης ἀπὸ ὀπώρας ποικίλας, ἐκάθηντο ἐπὶ ταπήτων τρεῖς Τοῦρκοι καὶ δύο Χριστιανοί. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἀνεγνώρισα τὸν Μουλᾶ Μουσταφᾶν, ἡ δὲ θέα του μοὶ ἔδωκε θάρρος, διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν μοῦ ἐφάνη κακὸς κατὰ τὴν τελευταίαν συνοδοιπορίαν μας.

Ἤρχισαν ἐκ νέου νὰ μ' ἐξετάζωσι τίς εἶμαι καὶ

πόθεν καὶ τί θέλω; Ἐπανελάμβανον δὲ τὰς ἀποκρίσεις τῆς πρωΐας. Πρὸς ἐπικύρωσιν τῶν λόγων μου ἠθέλησα νὰ ἐπικαλεσθῶ τοῦ Μουλᾶ τὴν μαρτυρίαν.

— Ἀγᾶ μου, δὲν μὲ εἶδες . . .

Ὁ Μουλᾶς ἔστρεψεν ἀπ' ἐμοῦ τὸ πρόσωπον, καὶ ἐνόησα ὅτι δὲν θέλει νὰ μὲ δώκῃ γνωριμίαν. Ἠθέλησα ν' ἀλλάξω ὁμιλίαν, ἀλλὰ περιεπλέχθην, ἡ δὲ σύγχυσίς μου ἐπεσφράγισε τὴν ἰδέαν τὴν ὁποίαν περὶ ἐμοῦ συνέλαβε τῆς νέας χωρικῆς ὁ προστάτης, ἀφ' ἧς στιγμῆς δὲν ἐξετέλεσα ὡς ἔπρεπε τὸ περὶ τοῦ ἄνθους πρόσταγμά του.

— Φίλοι μου, εἶπε τουρκιστὶ πρὸς τοὺς συνδαιτυμόνας του. Δὲν εἶναι διὰ κατάσκοπος τὸ ἀνθρωπάριον τοῦτο. Δὲν τὰ ἔχει σωστά. Εἶναι κουτὸς ὁ δυστυχής!

Καὶ ἐξηκολούθησε ταπεινοτέρᾳ τῇ φωνῇ μεταξύ των ὁ περὶ ἐμοῦ λόγος, ἀλλὰ δὲν ἤκουον τί ἔλεγον· ὁ Ἀράπης μ' ἔσυρεν ἔξω τῆς σκιάδος καὶ μὲ ὡδήγησε πάλιν εἰς τὴν φυλακήν.

Δὲν ἦτον ἐκ τῶν καλλιτέρων νυκτῶν μου ἐκείνη, οὔτε ἡ ἑπομένη, ἀναγνῶστά μου.

Τὴν ἐπιοῦσαν ἀπήχθησαν τῆς φυλακῆς οἱ δύο χωρικοὶ καὶ δὲν ἐπέστρεψαν, ἔμενον δ' ἐντὸς αὐτῆς μόνος καὶ ἔρημος, μετρῶν τὰς ὥρας καὶ ἐλεεινολογῶν τὴν τύχην μου, καὶ συλλογιζόμενος τί ἆρα ν' ἀπέγεινεν ὁ Παντελῆς καὶ ὁ ὄνος του.

Τὴν ἑπομένην πρωΐαν μὲ ὡδήγησε πάλιν ὁ Ἀράπης ἐνώπιον τοῦ Ἀγᾶ. Ἐβάδιζον περίλυπος καὶ καταβεβλημένος. Μία μόνη μοὶ ἔμενεν ἐλπίς, ἡ ὑπόληψίς μου ὡς πτωχοῦ τὸ πνεῦμα, καὶ ἤμην ἀποφασισμένος νὰ τὴν ἐκμεταλλευθῶ ὡς τελευταίαν σανίδα σωτηρίας. Ὁ Ἀγᾶς ἐκάθητο ῥοφῶν τὸν ναργιλέν του, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῆς συνήθους συνοδίας του. Ὁ διερμηνεὺς ἵστατο πλησίον του μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους.

— Προσκύνησε τὸν Ἀγᾶν, μοὶ εἶπε. Σοῦ δίδει τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐπὶ ὅρῳ νὰ ὑπάγῃς πρὸς τὴν χώραν, ὄχι πρὸς τὰ χωρία, ὅθεν ἦλθες.

Ἔσκυψα καὶ ἐφίλησα τὴν ἄκραν τοῦ κρασπέδου τοῦ Ἀγᾶ καὶ ὑπεχώρησα βήματά τινα. Ἀλλ' ἐσυλλογίσθην τὸν Παντελῆν καὶ τὰ βαρέλιά μου καὶ τὸν ὅρμον, ὅπου ἤλπιζον νὰ εὕρω τὸ μέσον τῆς εἰς Τῆνον ἐπιστροφῆς.

— Τί χάσκει ἐκεῖ; ἠρώτησεν ὁ Ἀγᾶς.

— Ἀγᾶ μου, εἶπον, ἀφῆκα τὸ ὑποκάμισόν μου εἰς τὸ χωρίον καὶ πρέπει νὰ ὑπάγω νὰ τὸ πάρω.

Δὲν ἐνόησεν ὁ Τοῦρκος τί λέγω καὶ ἠρώτησε τὸν διερμηνέα. Ἐκάγχασεν, ὅτε τῷ ἐξηγήθη ἡ αἴτησίς μου.

— Καλά, εἶπε, καλά. Σοῦ τὸ φέρουν τὸ ὑποκάμισόν σου, ἀλλὰ σὺ νὰ ὑπάγῃς πρὸς τὴν χώραν.

Ἐπροσκύνησα καὶ ἀπεσύρθην. Εἰς τὴν θύραν μ' ἐπερίμενεν ὁ Ἀράπης, προτείνων ἀγερώχως τὴν παλάμην.

— Τὰ χαψιάτικα, μοὶ εἶπεν.

Εἶχον λησμονήσει ὅτι οἱ φυλακισθέντες ὑπόκεινται εἰς τοῦ φόρου τούτου τὴν ἀπότισιν. Ἐξήγαγον τοῦ κόλπου μου τὸ σακκούλιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον ὀλίγα γρόσια, τὸ προϊὸν τῆς ἕως τότε πωλήσεως ἐκ τοῦ χαβιαρίου μου, καὶ ἤρχισα νὰ λύω τοὺς κόμβους του μετὰ προφανοῦς δυσαρεσκείας. Ἀλλ' οἱ κόμβοι ἦσαν πολλοὶ καὶ περιπεπλεγμένοι, οἱ δὲ δάκτυλοί μου δὲν ἔσπευδον εἰς τοῦ ἐμπλέγματος τὴν λύσιν. Ἔχασε τὴν ὑπομονὴν ὁ Ἀράπης, ἢ μ' ἐλέησεν ἴσως, καὶ ὑψώσας τὴν χεῖρα τὴν κατεβίβασε ραγδαίαν ἐπὶ τοῦ αὐχένος μου, μοὶ ἀπηύθυνε δύο λέξεις οὐχὶ φιλόφρονος ἀποχαιρετισμοῦ, καὶ ἀνεχώρησεν.

Ἤμην ἐλεύθερος, ἡ δὲ θύρα ἦτον ἀνοικτή. Ἐξῆλθον ἄνευ χρονοτριβῆς καὶ ἐβάδισα κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ χωρίου. Ἀλλ' ἡ πύλη ἦτο κλειστὴ καὶ οὐδεὶς παρ' αὐτήν. Ἦτο Κυριακή, καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἐλειτουργοῦντο εἰσέτι εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ πρώτη μου ὤθησις ἦτο νὰ ὑπάγω κ' ἐγὼ νὰ εὐχαριστήσω τὸν Θεὸν διὰ τὴν λύτρωσίν μου, ἀλλ' ὑπερίσχυσεν ἡ επιθυμία τοῦ νὰ ἐξέλθω ὅσῳ τὸ ταχύτερον ἀπὸ τὸ Θολὸν Ποτάμι καὶ νὰ τρέξω εἰς ἀναζήτησιν

τοῦ Παντελῆ. Ἔκαμον τὸν σταυρόν μου ἐκεῖ εἰς τὸ ὕπαιθρον, ἀνέβην ἐπὶ δένδρου, τοῦ ὁποίου ὁ κορμὸς ὑψοῦτο παρὰ τὴν πύλην, ἐπήδησα τὸν τοῖχον καὶ εὑρέθην ἐκτὸς τοῦ χωρίου ἐλαφρὸς καὶ ἀδέσμευτος. Ἔτρεξα δρομαῖος πρὸς τὴν καλύβην ὅπου ὁ Παντελῆς ὑπεσχέθη νὰ μὲ περιμείνῃ. Ἀλλὰ δύο ἡμερόνυκτα παρῆλθον ἔκτοτε. Περιμένει ἆρά γε εἰσέτι;

Ἡ καλύβη ἦτο κλειστή. Ἔκρουσα τὴν θύραν, ἔκραξα: Παντελῆ, Παντελῆ! ἀλλ' οὐδεὶς ἀπεκρίθη.

Ὄπισθεν τῆς καλύβης ἦτον ὁ σταῦλος. Ἤνοιξα τὸν μάνδαλον καὶ εἰσῆλθον ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἶδον, ὢ χαρά μου! εἶδον τὸν ὄνον τοῦ Παντελῆ ἡσύχως ἐκεῖ περιμένοντα. Μὴ γελάσῃς, ἀναγνῶστα. Τὸν ἐνηγκαλίσθην καὶ τὸν ἐφίλησα! Ἐνόησα ὅτι ὁ εὐλαβὴς κύριός του ἐκκλησιάζεται. Δὲν μὲ παρήτησεν ὁ ἀγαθὸς Παντελῆς. Μετ' οὐ πολὺ τὸν εἶδον ἐπιστρέφοντα. Δὲν περιγράφω τὴν ἀμοιβαίαν τῆς συναντήσεώς μας ἀγαλλίασιν!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

Δὲν ἐβραδύναμεν νὰ ὁρίσωμεν μετὰ τοῦ Παντελῆ τὸ δρομολόγιόν μας καὶ ν' ἀρχίσωμεν τὴν ὁδοιπορίαν μας. Διευθυνόμενοι πρὸς βορρᾶν μετεβαίνομεν ἀπὸ

χωρίου εἰς χωρίον, ἡ δὲ πώλησις τοῦ χαβιαρίου ἔβαινε κατ' εὐχήν, καὶ ηὔξανον βαθμηδὸν τὰ περιεχόμενα τοῦ σακκουλίου μου.

Ὅτε ἐπὶ τέλους ἀνέβημεν εἰς τὰ περικλείοντα τὸν Κάμπον ὑψώματα καὶ εἶδον μακρόθεν τὴν πόλιν, εἰς δὲ τὰς ὑπωρείας τῶν ἄντικρυ βουνῶν ἐπροσπάθησα ν' ἀνιχνεύσω τὸ σημεῖον ὅπου ἔκειτο ὁ Πύργος μας, ᾐσθάνθην τὴν καρδίαν μου συστελλομένην ἐντὸς τοῦ στήθους καὶ τὰ γόνατά μου τρέμοντα. Ἐκάθησα ἐπὶ τῶν βράχων καὶ ἔβλεπον τὴν χλοερὰν ὑπὸ τοὺς πόδας μου ἔκτασιν ὑπὸ τοῦ πρωϊνοῦ ἡλίου φωτιζομένην, ἀναμέσον δὲ τῶν δένδρων διέκρινα τὰς ποικιλλούσας τὴν πεδιάδα κατοικίας, ἀπὸ τὰς ἑστίας τῶν ὁποίων καπνὸς δὲν ἀνήρχετο.

Δεξιόθεν, εἰς ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπόστασιν, ἔκειτο ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Δὲν ἐφαίνετο ἐκ τοῦ σημείου ὅπου ἤμεθα, ἀλλ' οὔτε ἠθέλησα νὰ ἐπισκεφθῶ τὰ ἐρείπιά της. Δὲν ἐπεζήτουν νέας ἐπὶ τῆς Χίου συγκινήσεις, ἐπεθύμουν μόνον νὰ ἐκτελέσω τὸν σκοπόν μου καὶ νὰ φύγω ὅσον τάχιον. Δὲν ἤθελον νὰ βλέπω τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος μου, οὔτε Τούρκους νὰ βλέπω ἤθελον.

Ὁ Παντελῆς ἐκάθητο πλησίον μου τρώγων τὸ λιτὸν πρόγευμά του, ὁ δὲ ὄνος του παρέχει κατεγίνετο εἰς εὕρεσιν τροφῆς μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἐπὶ τῆς

πετρώδους κορυφῆς θάμνων. Ἡ ὄρεξις τῶν δύο συντρόφων μου ἤνοιξε καὶ τὴν ἰδικήν μου, ὁ δὲ ἄρτος καὶ αἱ ἐλαῖαι τοῦ Παντελῆ καὶ ἡ ἔμφυτος φαιδρότης τῆς ἁπλοϊκῆς ψυχῆς του ἐστερέωσαν τὸ ἐπὶ στιγμὴν κλονισθὲν φρόνημά μου. Ἐντὸς ὀλίγου ἡ συνοδία μας ἐτέθη ἐκ νέου εἰς κίνησιν.

Τὸ χωρίον Νεοχώρι, ὅπου καταβάντες τὸ βουνὸν ἐσταθμεύσαμεν, περιέσωζεν ἔτι καὶ αὐτό, καθὼς τὸ Θολὸν Ποτάμι, σημεῖα ἄφθονα μαρτυροῦντα ὅτι διέβησαν οἱ Τοῦρκοι ἐκεῖθεν. Ἀλλ' ἦσαν πλειότεραι σχετικῶς ἐν αὐτῷ αἱ ἐπισκευασθεῖσαι οἰκίαι, ἡ δ' ἐρήμωσις ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὄψεως ὀλιγωτέρα. Τὸ καφενεῖον ὅπου ἐκαθήσαμεν πρὸς ἀναψυχὴν ἦτο πλῆρες ἀνθρώπων. Οὔτε Ἀγᾶς ὑπῆρχεν εἰς τὸ χωρίον, οὔτε φρουρά, ὥστε οἱ χωρικοὶ ἔζων κάπως ἀνετώτερον προσπαθοῦντες ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τῆς σήμερον νὰ λησμονήσωσι τὰ βάσανα τῆς χθὲς καὶ τοὺς ἐνδεχομένους τῆς αὔριον κινδύνους.

Ἡ πρόθεσίς μου ἦτο νὰ διατρίψωμεν δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας εἰς Νεοχώρι, ὅπως ἐκεῖ ὡριμάσω τὰ σχέδιά μου, ἀλλ' ἔμαθον εἰς τὸ καφενεῖον εἴδησιν ἥτις ἤλλαξε τὴν ἀπόφασίν μου. Ἔμαθον ἀπὸ τῶν χωρικῶν τὰς ὁμιλίας, ὅτι μοῖρα τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἔφθασεν εἰς Τσεσμὲν καὶ ὅτι ἐπεριμένοντο ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἄλλα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πλοῖα, ὅπως

ὅλα συνηνωμένα ἐκπλεύσωσι κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὥστε ἔπρεπε νὰ ἐπισπεύσω τὴν ἀναχώρησίν μου. Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἐπὶ τῆς θαλάσσης ὁποῖοι καὶ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ἀλλοίμονον δὲ εἰς τ' ἄοπλα πλοιάρια, ἅτινα ἔπιπτον εἰς χεῖράς των, καὶ εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἐπιβάτας των! Δι' αὐτῶν ἐπληρόνοντο αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ Μιαούλη καὶ τοῦ Κανάρη, ταῦτα ἦσαν τ' ἀπατηλὰ τρόπαια διὰ τῶν ὁποίων ἐκάλυπτον οἱ Τοῦρκοι ναύαρχοι τὴν καταισχύνην των.

Ἀλλ' ἐγὼ δὲν εἶχον τὴν ἐλαχίστην διάθεσιν ν' ἀποτελέσω τοιούτου τροπαίου μέρος, οὔτε νὰ προμηθεύσω τὸ πτῶμά μου ὡς στολισμὸν εἰς τὰς κεραίας Τουρκικῆς ναυαρχίδος, καὶ ἤθελον διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἐπιστρέψω εἰς Τῆνον, προλαμβάνων τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου τὴν ἀναχώρησιν.

Ἔκραξα τὸν Παντελῆν καὶ ἐξήλθομεν τοῦ καφενείου. Ὁ ὄνος δεμένος ἔξωθεν αὐτοῦ ἐπερίμενε φέρων εἰς τὴν ράχιν του τὸ βαρέλιόν μας.

— Παντελῆ, μεῖνε σὺ ἐδῶ νὰ πωλήσῃς χαβιάρι καὶ περίμενέ με. Ἐγὼ θὰ φύγω.

— Ποῦ πηγαίνεις;

— Πηγαίνω νὰ ἰδῶ τὸν Πύργον μας. Αὔριον τὴν αὐγὴν ἐπιστρέφω.

Ἐπροσπάθησεν ὁ Παντελῆς νὰ μὲ μεταπείσῃ, ἠθέλησε νὰ μὲ συνοδεύσῃ, μοὶ ἐνθύμισε τὴν εἰς Θολὰν

Ποτάμι φυλάκισίν μου, ἀλλὰ δὲν ἤκουον. Ἐσυμφωνήσαμεν ποῦ ἐντὸς τοῦ χωρίου θὰ τὸν εὕρω τὴν ἐπαύριον, ἠγόρασα ἀξίνην διὰ νὰ φαίνωμαι ὡς ἐργάτης πηγαίνων δι' ἡμερομίσθιον, καὶ τὸν ἀπεχαιρέτισα. Ἦτο ἀνήσυχος καὶ πλήρης φέβων ἐκεῖνος, ἀλλ' ἐγὼ ᾐσθανόμην τὴν καρδίαν μου ἐλαφράν. Εἶχον προαίσθημα ὅτι θὰ ἐπιτύχω.

Ἐβάδιζον πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ χωρίου μὲ τὴν ἀξίνην ἐπὶ τοῦ ὤμου, ὅτε εἰς τὸ κατώφλιον θύρας ἀνοικτῆς εἶδον ἱστάμενον ἄνθρωπον ἐνδεδυμένον κατὰ τὸ ἥμισυ εὐρωπαϊστὶ καὶ καπνίζοντα. Τὸν ἀνεγνώρισα μακρόθεν! Ἦτον ὁ Ζενάκης, ὁ γέρων τοῦ πατρός μου φίλος. Αἱ τρίχες του ἦσαν λευκότεραι ἢ πρὸ δύο ἐτῶν, τὸ δὲ πρόσωπόν του ὑπέρ ποτε κατηφές.

Ἡ παρουσία του εἰς Νεοχώρι μ' ἐξέπληξε κατὰ πρῶτον, ἀλλ' ἐνθυμήθην ἀμέσως ὅτι εἶχε κτήματα ἐκεῖ. Διέβην ἐνώπιόν του καὶ ἐπροχώρησα χωρὶς νὰ μὲ ἀναγνωρίσῃ. Ποῦ νὰ γνωρίσῃ ὑπὸ τὴν χωρικὴν ἐνδυμασίαν μου τοῦ φίλου του τὸν υἱόν!

Ἐνῷ διέβαινον ἔμπροσθέν του ἐδίστασα, νὰ γνωρισθῶ ἢ ὄχι; Καλλίτερον ὄχι, καὶ ἐπροχώρησα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγα βήματα μετενόησα. Μοῦ ἦλθε διὰ μιᾶς εἰς τὴν μνήμην ὁλόκληρος ἡ περίοδος τῆς ἐν Χίῳ διαβιώσεώς μας, καὶ ἡ ἀνὰ πᾶσαν ἑσπέραν περιμε-

νομένη ἐπίσκεψίς του, ἐνθυμήθην τὸν πατέρα μου, καὶ ἠθέλησα νὰ θλίψω τὴν χεῖρα τοῦ γέροντος καὶ νὰ τῷ εἴπω ὅτι ὁ φίλος του ἀπέθανεν. Ἐπέστρεψα πρὸς αὐτὸν καὶ ἐστάθην ἐνώπιόν του. Διέκοψε τὸ κάπνισμα ἐκεῖνος καὶ μὲ ἠτένισεν ἀπορῶν.

— Ἔχω νὰ σοῦ εἰπῶ δύο λόγια μυστικά, αὐθέντα μου.

— Ἔλα μέσα, παιδί μου. Τί θέλεις;

Καὶ εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς αὐλῆς. Τὸν ἠκολούθησα καὶ ἔκλεισα ὄπισθέν μου τὴν θύραν.

— Δὲν μὲ γνωρίζεις;

— Ὄχι. Ποῖος εἶσαι;

Τῷ εἶπον τὸ ὄνομά μου. Ὕψωσεν ἔκπληκτος τὰς χεῖρας, μὲ παρετήρησεν ἐπί τινας στιγμὰς ἀσκαρδαμυκτὶ καὶ ἁρπάσας με ἐκ τῆς χειρὸς μ' ἐφίλησε καὶ μ' ἔσυρεν εἰς τὸ δωμάτιόν του. Δὲν ἐπερίμενον ὅτι ἡ καρδία τοῦ ψυχροῦ ἐκείνου γέροντος περιέκλειεν ὅσην εὐαισθησίαν τότε μοὶ ἐπέδειξε. Μὲ ἠρώτησε τί ἐγείναμεν, πῶς ἐσώθημεν, καὶ διηγήθην τὰ καθέκαστα τῆς φυγῆς καὶ τοῦ πλάνητος βίου μας, τοῦ πατρός μου τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐν Τήνῳ διαμονὴν τῆς χήρας μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν μου. Μὲ ἠρώτησε διὰ τί ἐπανῆλθον, καὶ τῷ ἐξεμυστηρεύθην τὸν σκοπόν μου. Ἠπόρησε πῶς ἐτόλμησα νὰ ἀψηφήσω τοὺς κινδύνους τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ μὲ παρεκίνησε νὰ πα-

ραιτηθῶ αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιστρέψω ὅθεν ἦλθον, ἀνύψωσε δὲ τοὺς ὤμους μειδιῶν, ὅτε ἀπεκρίθην ὅτι ἡ ἀπόφασίς μου εἶναι σταθερὰ καὶ δὲν δύναμαι νὰ μεταβάλω γνώμην.

Ἠγέρθην καὶ τὸν ἀπεχαιρέτισα. Μοὶ ἔδωκε τὴν εὐχήν του, μὲ ἠσπάσθη καὶ μὲ ὡδήγησεν εἰς τὴν θύραν. Πρὶν τὴν ἀνοίξῃ ἔθεσε τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ ὤμου μου καὶ ἠθέλησεν ἐκ νέου νὰ μὲ προτρέψῃ νὰ λησμονήσω τὸν ταφέντα θησαυρὸν καὶ νὰ φύγω ἐκ Χίου. Ἀλλ' ἡ δυσκολία ἦτο νὰ φθάσω ἕως ἐκεῖ ὅπου εὑρισκόμην ἤδη. Πῶς ν' ἀναχωρήσω χωρὶς οὔτε κἂν νὰ ἴδω τὸν Πύργον μας;

— Τὸ ἔβαλες εἰς τὸν νοῦν σου καὶ ἐτελείωσεν, εἶπεν ὁ γέρων δυσανασχετῶν. Εἶσαι υἱὸς τοῦ πατρός σου. Δὲν ἤκουε λόγον κ' ἐκεῖνος. Πήγαινε! Ἂν σκαλώσῃς πούποτε μὲ Τούρκους, ἐπρόσθεσε μετὰ φωνῆς ἠπιωτέρας, μήνυσέ με. Ὡς πρόξενος κἄτι δύναμαι, καὶ ἴσως σοῦ χρησιμεύσω. Ὁ Θεὸς μαζῆ σου!

Καὶ μοῦ ἤνοιξε τὴν θύραν.

Ὁ ἥλιος ἔκλινε πρὸς τὴν δύσιν του, ἦτο δὲ δύο σχεδὸν ὡρῶν ἡ μέχρι τοῦ Πύργου μας ἀπόστασις. Ἔσπευσα τὸ βῆμα, διότι ἤθελον νὰ φθάσω ἐκεῖ πρὶν νυκτώσῃ. Πολικὸς ἀστὴρ ἦτο δι' ἐμὲ ὁ γνωστὸς λοφίσκος καὶ τὰ δένδρα τὰ κρύπτοντα τὴν θέαν τοῦ ἐπ' αὐτοῦ παρεκκλησίου μας.

Ἐβάδιζον ταχέως μὲ τὴν ἀξίνην ἐπὶ τοῦ αὐχένος, ὁ δὲ νοῦς μου ἐδούλευεν. Ἐσκεπτόμην πρὸ πάντων περὶ τοῦ μέλλοντος. Εἶχον τὴν πεποίθησιν ὅτι θ' ἀνεύρω τοὺς δύο σάκκους, καὶ ἐσυλλογιζόμην πῶς θὰ πωλήσω τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, σχεδιάζων πῶς διὰ τοῦ προϊόντος αὐτῶν θὰ μεταβῶ μετὰ τῆς οἰκογενείας μου εἰς Ἰταλίαν, εἰς Ἀγγλίαν ἴσως, καὶ ὁποίου εἴδους ἐμπόριον ἐκεῖ θὰ διοργανίσω, ἡ δὲ φαντασία μου ἔπλαττεν εἰκόνας μελλούσης ἐπιτυχίας.

Καθ' ὅσον ὅμως ἐπλησίαζον καὶ ἐξηπλοῦντο ἐπὶ τῆς ἐξοχῆς αἱ σκιαὶ τῆς ἑσπέρας ἤρχισε νὰ μὲ καταλαμβάνῃ μυστηριῶδές τι αἴσθημα ἀνησυχίας. Διατί νὰ ἔλθω μόνος; Διατί νὰ μὴν ἀφήσω τὸν Παντελῆν νὰ μὲ συνοδεύσῃ; Εἶχον θεωρήσει ἀσφαλέστερον νὰ μὴ τὸν προσλάβω, φοβηθεὶς μὴ προκαλέσω ὑποψίας ἂν ἐφαινόμην ἐκεῖ μὲ τὸν σύντροφόν μου καὶ τὸν ὄνον του. Μόνος ἠδυνάμην εὐκολώτερον νὰ κρυφθῶ, νὰ κατασκοπεύσω καὶ νὰ εἰσχωρήσω ἐντὸς τοῦ κήπου, τοὺς δὲ σάκκους εἶχον κατὰ νοῦν νὰ τοὺς κρύψω εἰς τὸ δάσος πλησίον τοῦ παρεκκλησίου, καὶ νὰ ἔλθω τὴν ἐπιοῦσαν μὲ τὸν Παντελῆν νὰ τοὺς παραλάβωμεν. Ἀλλ' ἤδη μετενόουν καὶ ηὐχόμην νὰ εἶχον τὸν Παντελῆν πλησίον μου. Ἡ γενναιότης μου ἐκλονίζετο καθ' ὅσον ἤγγιζε τῆς ἐκτελέσεως ἡ ὥρα.

Ἀλλ' ἦτον ἀργὰ πλέον. Ἤμην παρὰ τὸν τοῖχον

τοῦ κήπου μας καὶ ἔβλεπον ἤδη ἐκ τοῦ δρόμου τὸ ἀνώγειον τῆς οἰκίας μας. Ἰδοὺ τοῦ μικροῦ μου δωματίου τὸ παράθυρον, ἰδοὺ τὰ δύο τοῦ κοιτῶνος τῶν γονέων μου, ἰδού . . . ἀλλὰ διατί ἔχουν καφάσια τὰ λοιπὰ παράθυρα; Μὴ ἔχω λάθος; Ὄχι . . . Κατοικεῖται ἡ οἰκία μας, κατοικεῖται ὑπὸ Τούρκων! Ἐγὼ δὲ εἰς τοὺς δρόμους βλέπω ὡς ξένος τοὺς τοίχους της καὶ κατασκοπεύω ὡς κλέπτης τὰ παράθυρά της!

Ἠθέλησα νὰ ἴδω καλλίτερον, νὰ κορέσω τοὺς ὀφθαλμούς μου μὲ τῆς ἀποξενώσεώς μου τὸ θλιβερὸν θέαμα, καὶ πηδήσας τὴν ἀπέναντι τοῦ περιβόλου μας φραγὴν ἀνέβην εἰς τὸν ἀμπελῶνα, τὸν ὁποῖον ὁ δρόμος ἐχώριζεν ἀπὸ τοῦ κήπου μας.

Τὸ ἔδαφος ἦτο ἀνωφερές, ὥστε ἔβλεπον ἐκεῖθεν ὁλόκληρον τὴν περιοχήν μας. Ἐντὸς τῆς οἰκίας καὶ περὶ αὐτὴν δὲν ἐφαίνετο ψυχή, ἀλλ' εἰς τὸν κῆπον γέρων κηπουρὸς ἔσκαπτε μετὰ κόπου τὸ χῶμα. Ἀνεγνώρισα τὴν μορφήν του. Ἦτον ὁ ἰδικός μας κηπουρός, ὁ γέρων Γιάννης τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα εὗρον ὑπηρετοῦσαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μαυρογένη ἐν Τήνῳ. Μετὰ πόσης χαρᾶς τὸν ἀνεγνώρισα! Οὐδ' ἦτον ἄμοιρος ἐγωϊσμοῦ ἡ εὐχαρίστησίς μου, διότι ἀπέκτων οὕτω βοηθὸν ἀσφαλῆ εἰς τὸ ἐπιχείρημά μου, ἔφερον δὲ εἰς τὸν γέροντα, εὐπρόσδεκτον τῆς συνδρομῆς του πληρωμήν, τὴν χαροποιὰν εἴδησιν ὅτι ἡ θυγάτηρ του ἔζη,

Ἀλλὰ πῶς νὰ συνεννοηθῶ μετ' αὐτοῦ; Δὲν ἐτόλμων οὔτε νὰ τὸν κράξω, οὔτε νὰ εἰσέλθω ἐντὸς τοῦ κήπου. Ἂς περιμείνω μέχρις οὗ νυκτώσῃ, καὶ τότε κρυφίως εἰσχωρῶν μέχρι τῆς καλύϐης του τὸν εὑρίσκω, ἀναγνωρίζομαι καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν σύμπραξίν του. Ἀλλ' ἕως τότε;

Ὁ ἥλιος εἶχε κρυφθῆ ὄπισθεν τοῦ βουνοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ διαυγοῦς οὐρανοῦ ἀντενακλᾶτο ἄφθονον τὸ φῶς τῆς δείλης. Ἦτο φαιδρὰ θερινὴ ἑσπέρα καὶ ἡσύχαζεν ἡ γῆ, ὑπὸ δὲ τὰ δένδρα ἐφαίνοντο τὰ πάντα τοσοῦτον εὐτυχῆ εἰς τὴν πεδιάδα! Δὲν συμπάσχει μεθ' ἡμῶν ἡ φύσις, ἡ δὲ γαλήνη της ἐπαυξάνει τῆς ἀνησύχου καρδίας τὸ βάρος.

Κατέϐην ἐκ τοῦ ἀμπελῶνος εἰς τὸν δρόμον καὶ διηυθύνθην πρὸς τὸ παρεκκλήσιον, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν γῆν κεκλιμένην, ὡσεὶ προσπαθῶν ν' ἀνεύρω ἐπὶ τοῦ χώματος τὰ ἴχνη ἐκείνων μεθ' ὧν τοσάκις ἐπορεύθην ἐκεῖ.

Ἤμην εἰσέτι μακρὰν τοῦ περικυκλοῦντος τὸν ναΐσκον ἄλσους, ὅτε εἶδον προϐαινούσας ἐκ τῶν δένδρων μορφὰς γυναικείας καὶ παιδία τρέχοντα περὶ αὐτάς. Κατέϐαινον πρὸς ἐμὲ ἐνῷ ἐγὼ ἀνέϐαινον, δὲν ἤμην δὲ πλέον ἐν καιρῷ νὰ ὀπισθοχωρήσω, ὅταν ἀνεκάλυψα ὅτι ἦσαν Τούρκισσαι. Τὰς συνώδευεν Ἄραψ εὐνοῦχος, τὸ ποδῆρες τοῦ ὁποίου φόρεμα δὲν ἐξεχωρίζετο μακρόθεν ἀπὸ τὰ τῶν γυναικῶν.

Παρεμέρισα καὶ διέβη τὸ χαρέμιον, τὰ δὲ παιδία ἠκολούθουν παίζοντα. Ἓν μόνον ἐξ αὐτῶν, τὸ τελευταῖον, κοράσιον δωδεκαετὲς περίπου, δὲν ἔπαιζε μετὰ τῶν λοιπῶν ἀλλ' ἐπεριπάτει ἡσύχως φέρον ἄνθη εἰς τὴν μίαν χεῖρα, ἡ δ' ἄλλη ἐκρέματο εἰς τὸ πλευρόν του βαρεῖα. Ἐνῷ διέβαινεν ἐνώπιόν μου ἐστάθη καὶ μὲ παρετήρησεν. Ἐξηκολούθησα ἐγὼ τὸν δρόμον μου.

Αἴφνης ἀκούω ὄπισθέν μου φωνὴν γλυκεῖαν ψιθυρίζουσαν τὸ ὄνομά μου· — Λουκῆ! Πρὶν ἢ προφθάσω νὰ σκεφθῶ ὅτι ἂν στραφῶ προδίδομαι καὶ ἂν φανερωθῶ κινδυνεύω, ἐστράφην. Ἐστράφην καὶ εἶδον τὸ κοράσιον ἱστάμενον ὀλίγα βήματα μακράν μου. Τὰ ἄλλα παιδία εἶχον προχωρήσει. Ἅμα μὲ εἶδε στρεφόμενον ἐγονάτισεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὴν ἐγνώρισα! ἠθέλησα νὰ κράξω: Δέσποινα! ἀλλ' ἔθεσε τὸ δάκτυλον εἰς τὰ χείλη καὶ ἐψιθύρισε βλέπουσά με:—Γλύτωσέ με Λουκῆ! Καὶ σκύψασα ἐπροσποιήθη ὅτι συλλέγει ἄνθη, διότι ἠκούσθη ἡ βραγχώδης φωνὴ τοῦ εὐνούχου ἐπιστρέφοντος διὰ νὰ περιμαζεύσῃ τὸ ποίμνιόν του. Ἠγέρθη ἡ Δέσποινα καὶ ἔτρεξε πρὸς τὰ ἄλλα παιδία. Ἐγὼ δὲ κρυπτόμενος ὄπισθεν τῶν δένδρων ἠκολούθησα μακρόθεν τὴν συνοδίαν, μέχρις οὗ εἶδον τὸν Αἰθίοπα ἀνοίγοντα τὴν θύραν τοῦ κήπου μας καὶ τὰς γυναῖκας μετὰ τῶν παιδίων εἰσερχομένας ἐντὸς αὐτοῦ. Τελευταία εἰσῆλθεν ἡ Δέσποινα,

Πρὶν διαβῇ τὴν θύραν ἐστράφη. Ἠσθάνετο ὅτι ἀκολουθῶ τὰ ἴχνη της. Εἰσῆλθε μετ' αὐτὴν ὁ φύλαξ τοῦ χαρεμίου καὶ ἡ θύρα ἐκλείσθη.

Ἐκάθησα ὑπὸ τὰ δένδρα μὲ τὴν κεφαλὴν ἐντὸς τῶν χειρῶν, προσπαθῶν νὰ συλλέξω τὰς ἰδέας μου. Ἡ Δέσποινα εἰς χεῖρας Τούρκων, Τούρκων κατοικούντων τὸν Πύργον μας! Πῶς μὲ ἀνεγνώρισεν ἀμέσως, ὡς νὰ μ' ἐπερίμενε! Ἡ ἐπίκλησίς της ἀντήχει εἰς τὰ ὦτά μου· — « Γλύτωσέ με, Λουκῆ! » Ἰδοὺ ὁ μυστηριώδης μαγνήτης ὅςτις μὲ εἵλκυεν εἰς Χίον, ἰδοὺ πρὸς τί με ὡδήγησεν ἡ Θεία Προνοία! Θὰ τὴν σώσω! Ἀλλὰ πῶς; Καὶ μετέβαινον ἀπὸ σχεδίου εἰς σχέδιον.

Ἐπῆλθεν ἐν τούτοις ἡ νύξ, ἀλλ' οὐχὶ τὸ σκότος εἰσέτι. Ἡ σελήνη εἶχε δύο περίπου ὡρῶν δρόμον μέχρις οὗ κρυφθῇ καὶ ἐπρόβαινε βραδέως πρὸς τὴν δύσιν της, φωτίζουσα τὸν οὐρανὸν ἄνωθέν μου. Αἱ ἀκτῖνές της παίζουσαι μὲ τῶν δένδρων τὰ φύλλα ἐσχημάτιζον μυρίας φαντασιώδεις σκιὰς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὅπου ἐκαθήμην, καὶ τὰς ἔβλεπον, καὶ ἤκουον τὰς ὑλακὰς τῶν σκύλων εἰς τὰς ἀπεχούσας ἐπαύλεις, καὶ τῶν γρύλλων περὶ ἐμὲ τὸν θόρυβον, καὶ τοὺς ἠχηροὺς τῶν βατράχων κοασμούς. Ὁ νοῦς μου ἦτον ἀλλαχοῦ καὶ ἤκουον χωρὶς νὰ προσέχω, ἀλλ' ἐνετυποῦντο εἰς τὴν μνήμην μου αἱ ἐξοχικαὶ τῆς σιωπηλῆς ἐκείνης

νυκτὸς διαταράξεις, καὶ ἡ ὀσμὴ τῶν ἀνθῶν, καὶ τὰ παίγνια τῆς σελήνης ὑπὸ τῶν δένδρων τοὺς κλῶνους.

Ὅτε ἔδυσεν ἡ σελήνη, τὸ δὲ σκότος ἐκάλυψε τὴν ἐξοχήν, ἠγέρθην, ἐπεκαλέσθην τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπροχώρησα πρὸς τὸν δρόμον. Ἐβάδιζον ἄνευ δισταγμῶν, διότι ἐγνώριζον τί θέλω. Ἐσκέφθην καὶ ἀπεφάσισα. Τὸ σχέδιόν μου ἦτο προκεχαραγμένον. Ἐβάδιζον πρὸς ἐκτέλεσίν του καὶ ὁ Θεὸς βοηθός!

Τὸ σκότος ἦτο βαθύ, ἀλλὰ τὰ πάντα μοι ἦσαν γνωστὰ ἐκεῖ, ὥστε ἠδυνάμην μὲ κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς νὰ εὕρω τὸν δρόμον. Ὅτε ἔφθασα εἰς τὴν ἄκραν τοῦ περιβόλου ἐπήδησα τὸν τοῖχον, ὅςτις ἦτον ἐκεῖ χαμηλότερος, καὶ εὑρέθην ἐντὸς τοῦ κήπου. Ἐστάθην ἀκίνητος παρὰ τὸν τοῖχον, προσέχων μὴ ἠκούσθη τοῦ πηδήματός μου ὁ κρότος. Σιωπὴ περὶ ἐμὲ ἄκρα. Οὔτε σκύλου γαύγισμα, οὔτε φωνὴ ἀνθρώπου. Ὀλίγα βήματα μὲ ἐχώριζον ἀπὸ τῆς κατοικίας τοῦ κηπουροῦ. Ἡ θύρα ἦτο κλειστή, ἀλλ' ἔστρεψα τὸν μάνδαλον καὶ εὑρέθην ἐντὸς τῆς καλύβης. Ποσάκις τὴν ἐπεσκέφθην μικρός, ποσάκις ἐνταῦθα μ' ἐκάθησεν ἐπὶ τῶν γονάτων του ὁ γέρων Γιάννης καὶ ἐχόρτασε μὲ τὰ ἐκλεκτότερα τοῦ κήπου προϊόντα τὴν παιδικὴν ὄρεξίν μου!

Τὸ δωμάτιον ἦτο σκοτεινόν, ἀλλ' ἤκουον τὴν ἠχηρὰν ἀναπνοὴν τοῦ κοιμωμένου γέροντος. Ἐπλη-

σίασα πρὸς αὐτὸν ἀκροποδητί. Ἐφοβούμην μὴ ἐξυπνήσῃ πρὶν μὲ ἀναγνωρίσῃ καὶ ἤθελον νὰ προλάβω τὸν τρόμον του. Ἐγονάτισα πλησίον του, ἔσκυψα καὶ ἐπρόφερον σιγὰ τὸ ὄνομά του.

— Γιάννη, Γιάννη, εἶμ' ἐγώ, ὁ Λουκῆς. Μὴ τρομάξῃς. Ὁ Λουκῆς.

Ἐξύπνησεν ὁ γέρων, ἐκράτει τὴν ἀναπνοήν του, ἀλλ' οὐδ' ὡμίλησεν οὐδ' ἐκινήθη. Ἐνόμιζεν ἴσως ὅτι ὀνειρεύεται. Ἔθεσα τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ βραχίονός του καὶ εἶπον ἐκ νέου τὸ ὄνομά μου. Ἀνεκάθησεν ἐπὶ τῆς στρωμνῆς του, ἀλλὰ παρῆλθεν ὥρα ἱκανὴ μέχρις οὗ συνέλθῃ ἐντελῶς. Ἠθέλησε ν' ἀνάψῃ φῶς, ἀλλὰ τὸν ἐμπόδισα καὶ ἐξηκολουθήσαμεν εἰς τὸ σκότος τὴν συνομιλίαν. Ῥῖγος χαρᾶς τὸν κατέλαβεν ὅτε εἶπον ὅτι ἡ κόρη του ζῇ, ὅτι τὴν εἶδον εἰς Τῆνον καὶ ὅτι θὰ ἐπιστρέψωμεν ἐκεῖ ὁμοῦ. Τῷ εἶπον διὰ τί ἦλθον εἰς τὸν Πύργον καὶ ἐζήτησα τὴν συνδρομήν του. Ἠγέρθη ἀμέσως, ἡτοιμάσθη ἐν βίᾳ καὶ ἤνοιξε τὴν θύραν τῆς καλύβης.

Πρὶν ἐξέλθωμεν τὸν ἐκράτησα τῆς χειρός.

— Ποῖος κατοικεῖ τὸν Πύργον μας, Γιάννη;

— Τοῦ Νεσὴπ Ἀγᾶ τὸ χαρέμι.

— Τί εἶναι ὁ Νεσὴπ Ἀγᾶς;

— Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀνατολιτῶν οἱ ὁποῖοι μᾶς κατέστρεψαν.

— Καὶ αὐτὸς δὲν κατοικεῖ ἐδῶ;

— Αὔριον περιμένεται.

— Ἔχει Χριστιανὰς εἰς τὸ χαρέμι του;

— Μόνον τοῦ Καλάνη τὴν κόρην.

— Ὁ Καλάνης τί ἔγεινε;

— Τὸν ἔσφαξαν οἱ Τοῦρκοι.

Ἐνθυμήθην τὸν θρῆνον τῆς Δεσποίνης ὅτε μετεβαίνομεν εἰς τὸ παρεκκλήσιον, ἀκολουθοῦντες τοὺς γονεῖς μας· — «Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου! Σκοτόνουν οἱ Τοῦρκοι! Θὰ τὸν σκοτώσουν!» Τὸ προαίσθημά της δὲν ἀνεδείχθη ψευδές, ἐσφάγη ὁ πατήρ της, ὁ δὲ ἰδικός μου ἀνεπαύετο εἰς τὸν ἔρημον τάφον του εἰς Σπέτσας!

Ἐξήλθομεν τῆς καλύβης καὶ διηυθύνθημεν ἐν σιωπῇ πρὸς τὴν ἄκραν τοῦ κήπου, ὑπὸ τὴν γνωστὴν μηλέαν. Ἔδειξα εἰς τὸν γέροντα τὸ σημεῖον. Τὸ ἐνθυμούμην καλῶς. Ἐνόμιζον ὅτι βλέπω εἰσέτι τὸν πατέρα μου σκάπτοντα ἄντικρύ μου, καὶ τοὺς δύο σάκκους εἰς τὸ χεῖλος τοῦ ἀνοιγομένου λάκκου. Τοῦ κηπουροῦ ἡ ἀξίνη ἐκτύπησε τὸ χῶμα καὶ ἀντήχησεν εἰς τὸν κῆπον ὁ ὑπόκωφος κρότος.

— Μὴ μᾶς ἀκούσουν, Γιάννη. Σιγὰ σιγά!

— Δὲν ἔχει φόβον, καὶ ἂν μᾶς ἀκούσουν δὲν βλάπτει. Θὰ νομίσουν ὅτι σκάπτω διὰ πότισμα.

Ἐξηκολούθησεν ὁ γέρων, ἤρχισα δὲ κ' ἐγὼ ἀντι-

κρύ του μὲ τὴν ἀξίνην μου ν' ἀνοίγω τὸν λάκκον. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ βραχίονές μου ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον μία φωνὴ τρυφερὰ μοὶ ἐφαίνετο ἀντηχοῦσα εἰς τὰ ὦτά μου·—«Λουκῆ, γλύτωσέ μου!» Πᾶς τῆς ἀξίνης κτύπος μοῦ ἔλεγε δι' ἐκείνης τῆς φωνῆς: « Λουκῆ, Λουκῆ! »

Αἴφνης ἠκούσθη κρότος μετάλλου πρὸς μέταλλον. Ἐπήδησα ἐντὸς τοῦ λάκκου καὶ ἤρχισα ν'ἀπωθῶ μὲ τὰς χεῖρας τὸ χῶμα. Ἡ ἀξίνη τοῦ κηπουροῦ ἔσχισε τὸν σάκκον. Τὸν ἀνύψωσα μετὰ προσοχῆς καὶ τὸν ἀπέθεσα παρὰ τὴν ρίζαν τοῦ δένδρου. Ὑπ' αὐτὸν ἦτον ὁ ἕτερος σάκκος. Τὸν ἔθεσα πλησίον τοῦ πρώτου καὶ ἐγεμίσαμεν πάλιν μὲ τὸ χῶμα τὸν λάκκον.

— Τώρα; ἠρώτησεν ὁ γέρων.

— Τώρα, τοὺς σάκκους εἰς τοὺς ὤμους καὶ ἐμπρός.

— Ποῦ πηγαίνομεν;

— Εἰς Νεοχώρι.

— Ὁ δρόμος πολὺς καὶ τὸ σκότος βαθύ.

— Τόσον τὸ καλλίτερον, Γιάννη. Δὲν θὰ μᾶς ἰδῇ κανείς.

— Ἀλλὰ πῶς θὰ ἔμβωμεν εἰς τὸ Νεοχῶρι μὲ τοὺς σάκκους εἰς τὸν ὦμον; Καὶ αὐτὸς εἶναι σχισμένος. Ἠμποροῦν νὰ πέσουν τὰ πράγματα. Στάσου νὰ ἰδῇς.

Καὶ ἔφυγε τρέχων ὁ Γιάννης. Μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψε φέρων δύο κοφίνους, ἔθεσεν εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνὰ ἕνα σάκκον, τοὺς ἐκάλυψεν ἄνωθεν μὲ λάχανα καὶ χόρτα, ἐφορτώθημεν τοὺς κοφίνους εἰς τὴν ράχιν καὶ ἐξεκινήσαμεν.

Ἐχάραζε μόλις, ὅτε φθάσαντες πλησίον τοῦ Νεοχωρίου ἐκαθήσαμεν ἐπὶ φράκτου παρὰ τὸν δρόμον, διὰ νὰ περιμείνωμεν μέχρις οὗ ἐξημερώσῃ. Ἤμην κατάκοπος, ἐπόνουν οἱ ὦμοι καὶ οἱ βραχίονές μου ὑπὸ τὸ ἀσύνηθες τοῦ φορτίου μου βάρος, ἀλλὰ δὲν ἐσκεπτόμην περὶ τοῦ καμάτου. Μία σκέψις κατεκυρίευε τὸν νοῦν μου, μία ἐπιθυμία κατεῖχε τὴν καρδίαν μου, καὶ ᾐσθανόμην ὅτι τὰ πάντα χάριν αὐτῆς ἤμην ἱκανὸς ν' ἀψηφήσω. Ἤθελον νὰ λυτρώσω τὴν ὀρφανήν, ἥτις μ' ἐπεκαλέσθη.

Ὅταν ὁ ἥλιος ἀνέτειλεν, ἐφορτώθημεν τοὺς κοφίνους ἐκ νέου καὶ ἐξηκολουθήσαμεν τὸν δρόμον μας, εἰσήλθομεν δὲ ἄνευ δυσκολίας εἰς τὸ χωρίον καὶ κατηυθύνθημεν πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ Ζενάκη. Δὲν ἔκρυψεν οὗτος τὴν εὐχαρίστησίν του ὅτε μὲ εἶδεν εἰς τὴν αὐλήν του.

— Καλῶς τον, ἀνέκραξε. Τὰ ἐκαταφέραμεν λοιπὸν χωρὶς νὰ σκαλώσωμεν;

Καὶ ἰδὼν ὄπισθέν μου τὸν Γιάννην μὲ ἠρώτησε τίς εἶναι. Τῷ εἶπον ὅτι εἶναι ὁ κηπουρός μας.

— Μοὶ ἐπρόσφερες τὴν συνδρομήν σου, ἐξηκολούθησα, καὶ ἔρχομαι νὰ τὴν ζητήσω.

— Τί θέλεις; Σὲ εἶδε κανείς; Σὲ κυνηγοῦν Τοῦρκοι;

— Ὄχι, ἀλλὰ κατοικοῦν τὸν Πύργον μας Τοῦρκοι, καὶ εἶναι σκλάβα ἐκεῖ Χριστιανή, τῆς ὁποίας ὁ πατὴρ ἦτο πατρικός μου φίλος. Ἡ κόρη με εἶδε, μ' ἀνεγνώρισε, μ' ἐπεκαλέσθη καὶ πρέπει νὰ τὴν σώσωμεν.

— Πῶς θὰ τὴν σώσωμεν; Μὴ σοῦ ἐπέρασεν ἀπὸ τὸν νοῦν νὰ τὴν κλέψωμεν;

— Νὰ τὴν ἐξαγοράσωμεν, ἀπεκρίθην.

— Καὶ ποῦ τὰ χρήματα; Οἱ Τοῦρκοι πωλοῦν ἀκριβὰ τὸ ἀνθρώπινον κρέας, ὅταν μάλιστα εἶναι τρυφερόν.

— Δὲν ἔχω χρήματα, ἀλλ' ἔχω τοὺς σάκκους αὐτούς, τοὺς ὁποίους ὁ Θεὸς μ' ἐβοήθησε νὰ εὕρω.

— Ἀλλ' αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἰδικά σου μόνον· ἀνήκουν καὶ εἰς τὴν μητέρα καὶ εἰς τὰς ἀδελφάς σου. Δὲν τὰ ἔκρυψεν ὁ πατήρ σου διὰ νὰ τὰ μεταχειρισθῇς σὺ ὅπως θέλεις.

— Τὸ ἐσκέφθην πολὺ πρὶν τὸ ἀποφασίσω, ἀλλ' εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν δυσαρεστῶ τοῦ πατρός μου τὴν ψυχὴν μεταχειριζόμενος οὕτω τὴν κληρονομίαν του, καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν μητέρα μου εὐχὰς μόνον καὶ εὐλογίας θ' ἀκούσω, ὄχι παράπονα. Ὡς πρὸς τὰς ἀδελ-

φάς μου, ἔχω τὴν πεποίθησίν μου εἰς τὸν Θεόν, ὅτι θὰ μ' ἀξιώσῃ νὰ τὰς προικίσω πλουσιώτερον ἀπὸ τὸ ἀνάλογόν των εἰς αὐτὰ τὰ κειμήλια.

— Λοιπὸν εἶσαι ἀποφασισμένος νὰ τὰ δώσῃς ὅλα.

— Ὅλα ἐὰν εἶναι ἀνάγκη.

Ἡ ἔκφρασις τοῦ Ζενάκη ἐμαρτύρει ὅτι δὲν κατεδίκαζεν οὐδαμῶς τὴν ἀπόφασίν μου. Ἠρώτησε καὶ ἔμαθε πληρεστέρας περὶ τῆς κόρης πληροφορίας, ἠθέλησε δὲ νὰ ἴδῃ κατὰ πόσον τῶν σάκκων τὰ περιεχόμενα ἠδύναντο νὰ ἱκανοποιήσωσι τοῦ Τούρκου τὰς ἀξιώσεις καὶ μᾶς ὡδήγησεν εἰς τὸ ὑπερῷον ἐντὸς τοῦ κοιτῶνός του, ὅπου ἐκενώσαμεν τοὺς σάκκους καὶ ἐχύθησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κοχλιάρια μικρὰ καὶ μεγάλα, καὶ δίσκοι, καὶ ζάρφια, καὶ σκεύη ποικίλα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν πολυτέλειαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὁπότε αἱ οἰκίαι δὲν ἐπληροῦντο ὑπὸ τῶν προϊόντων τῆς τέχνης τῶν Παρισίων ἢ τῆς Βιέννης, τῶν βαρυνόντων τὰς τραπέζας πρὸς ἐπίδειξιν οὐχὶ δὲ πρὸς χρῆσιν. Τότε τὰ κοσμήματα ἦσαν ὀλίγα ἀλλὰ πολύτιμα, μεταδιδόμενα δὲ ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν ἐσχημάτιζον ἀποταμίευμα ἀληθὲς καὶ καταφύγιον εὔχρηστον ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης.

Παρεκάλεσα τὸν Ζενάκην νὰ ἐπισπεύσῃ τὰς μετὰ τοῦ Ἀγᾶ διαπραγματεύσεις, διὰ νὰ προλάβωμεν καὶ

ἀναχωρήσωμεν ἐκ Χίου προτοῦ ἐκπλεύσῃ ὁ Τουρκικὸς στόλος, ἀλλ' ὁ γέρων δὲν ἐβιάζετο καὶ ἐζήτει νὰ χαλινώσῃ τὴν ἀνυπομονησίαν μου. Ὑπὸ τὴν ψυχρὰν ὅμως καὶ κατηφῆ μορφήν του ἐκρύπτετο καρδία ἀγαθὴ καὶ γενναία. Ἐνῷ μ' ἐπέπληττεν ἀφ' ἑνὸς καὶ μὲ εἰρωνεύετο, διέταξεν ἀφ' ἑτέρου νὰ ἑτοιμάσωσι τὴν ἡμιόνόν του καὶ ἀνεχώρησεν ἐντὸς ὀλίγου διὰ τὸν Πύργον μας.

Ἅμα ἀνεχώρησεν ἔτρεξα πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ Παντελῆ. Ἡ παράτασις τῆς ἐκ τοῦ χωρίου ἀπουσίας του ἤρχιζε νὰ στενοχωρῇ τὸν ἀγαθὸν χωρικόν. Ὁ νοῦς του ἦτο εἰς τὴν σύζυγόν του.

— Τί θὰ λέγῃ ἡ Παρασκευή, ἐπανελάμβανε. Θὰ μᾶς ἔχῃ διὰ χαμένους.

— Μὴ σὲ μέλῃ, Παντελῆ. Σοῦ ὑπόσχομαι νὰ ἦσαι ὀπίσω αὔριον τὸ πρωΐ. Θὰ τῆς χαρίσω ὅλον τὸ ἀπώλητον χαβιάρι μου, προῖκα διὰ τὸν κληρονόμον ὁποῦ σοῦ ἑτοιμάζει.

Πόσον βραδέως παρῆλθον τῆς πρωΐας ἐκείνης αἱ ὧραι. Τὸ πλεῖστον αὐτῆς διῆλθον εἰς τὸν κῆπον τοῦ Ζενάκη, ὄπισθεν τῆς οἰκίας του, περιφερόμενος ἄνω καὶ κάτω καὶ προσπαθῶν ν' ἀναπλάσω διὰ τῆς φαντασίας τὰ εἰς τὸν Πύργον μας κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην λεγόμενα καὶ τὰς περὶ ἐξαγορᾶς τῆς Δεσποίνης διαπραγματεύσεις. Τὸ τί λέγει ὁ Ζενάκης ἦτον εὔκο-

λον νὰ τὸ ὑποθέσω, ἀλλὰ τί ἆρά γε ὁ Τοῦρκος ἀποκρίνεται; Δέχεται ἀντάλλαγμα, ἢ ἐπιμένει νὰ κρατήσῃ τὴν Χριστιανήν, ὡς μέλλοντα τοῦ χαρεμίου του στολισμόν; Καὶ μοῦ ἤναπτον αἱ παρειαὶ καὶ ἠγειρόμην καὶ ἐκαθήμην, πᾶς δὲ κρότος εἰς τὴν οἰκίαν, πᾶσα φωνὴ εἰς τὴν ὁδὸν μοῦ ἐφαίνοντο ὅτι συνέχονται μὲ τῆς Δεσποίνης τὴν λύτρωσιν.

Ἐπὶ τέλους ἐπέστρεψεν ὁ Ζενάκης, δὲν ἐπέστρεψε δὲ μόνος. Τὸν ἤκουσα ὁμιλοῦντα τουρκιστὶ εἰς τὴν αὐλήν. Τίς τὸν συνοδεύει; Ὁ Ἀγᾶς μήπως; Μὴ ἔφερε τὴν Δέσποιναν; . . .

Ἐκρυπτόμην ὑπὸ τὰ δένδρα τοῦ κήπου, εἶχον δ' ἄντικρύ μου τὸ παράθυρον τοῦ κοιτῶνος, ὅπου ἦσαν παρατεταγμένα τὰ λύτρα τῆς κόρης. Ἤκουον ὁμιλοῦντας ἐντὸς αὐτοῦ τὸν Ζενάκην καὶ τὸν Τοῦρκον, ἀλλὰ δὲν διέκρινα τί ἔλεγον. Αἴφνης τοὺς βλέπω πλησιάζοντας εἰς τὸ παράθυρον. Ὁ Ἀγᾶς, Τοῦρκος μεγαλοπρεπής, ἐκράτει δίσκον καὶ ἐφαίνετο ἐξετάζων τὸ βάρος του, ὁ δὲ Ζενάκης, κρατῶν ἄλλα εἰς τὰς δύο χεῖρας σκεύη, τῷ τὰ ἐπεδείκνυε. Ἀνεπτερώθησαν αἱ ἐλπίδες μου. Ἐξετάζει ὁ Τοῦρκος, ἄρα δὲν ἀρνεῖται.

Ἀπεσύρθησαν τοῦ παραθύρου καὶ ἤκουσα τὴν φωνὴν τοῦ οἰκοδεσπότου προστάζοντος νὰ φέρωσι καφέν. Ἤκουσα βραδύτερον τὴν θύραν τῆς αὐλῆς ἀνοιγο-

μένην καὶ τὸν Ζενάκην ἀποχαιρετίζοντα τὸν Ἀγᾶν. Ἡ θύρα ἐκλείσθη ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἐκινήθην. Δὲν εἶχον τὸ θάρρος νὰ ἐξετάσω τί ἀπέγεινεν. Ἦλθεν ὁ Ζενάκης καὶ μὲ εὗρεν εἰς τὸν κῆπον.

— Τὰ ἐσυμβιβάσαμεν, Λουκῆ. Πηγαίνει νὰ μᾶς φέρῃ τὴν κόρην. Ἀπόψε θὰ τὴν ἔχωμεν.

Ἐχύθην εἰς τὸν λαιμόν του καὶ τὸν ἐφίλησα καὶ ἔκλαυσα. Διατί ἔκλαιον; Μὴ ἡ καρδία γνωρίζει διὰ τί πάλλει; Μὴ ἐπιδέχεται ἀνάλυσιν τῆς ψυχῆς τὸ ἐνδόμυχον αἴσθημα; Δὲν ἦλθον χάριν τῆς Δεσποίνης εἰς Χίον, ἀλλ' ὅμως τότε, ἐνῷ ἐπερίμενον νὰ τὴν φέρῃ ὁ κάτοχός της, μοῦ ἐφαίνετο ὅτι ἡ ζωή μου ὁλόκληρος εἰς ἐκείνην συνεκεντροῦτο. Δὲν ἐσκεπτόμην περὶ τοῦ θησαυροῦ, οὔτε περὶ τῶν σχεδίων τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῆς εὑρέσεώς του ἐθάσιζα. Ἐσκεπτόμην μόνον μετὰ πόσης χαρᾶς θὰ φέρω τὴν ὀρφανὴν κόρην εἰς τῆς μητρός μου τὰς ἀγκάλας.

Περὶ τὸ ἑσπέρας ἐπανῆλθεν ὁ Ἀγᾶς φέρων τὴν Δέσποιναν, ἀνεχώρησε δὲ μόνος μὲ τοὺς δύο κοφίνους τοῦ Γιάννη ἐπὶ τοῦ ζώου του. Ἀφοῦ ἀνεχώρησε μ' ἔκραξεν ὁ Ζενάκης εἰς τὸ δωμάτιόν του.

Ἡ Δέσποινα ἔτρεξε πρὸς ἐμὲ ἅμα εἰσῆλθον. Ἤθελε νὰ ὁμιλήσῃ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ προφέρῃ εἰμὴ μόνον τ' ὄνομά μου· Λουκῆ, Λουκῆ! Καὶ ἔρρεον τὰ δάκρυά της. Τῇ ἔτεινα τὰς χεῖρας. Τὰς ἥρπασε καὶ

ἠθέλησε νὰ τὰς φιλήσῃ. Τὴν ἔσυρα ἐπὶ τοῦ στήθους μου, ἀλλὰ δὲν τὴν ἠσπάσθην. Δὲν ἐτόλμησα.

Τὴν αὐτὴν ἐκείνην νύκτα ἀνεχωρήσαμεν ἀπὸ Νεοχώρι μετὰ τοῦ Γιάννη. Ὁ ὄνος τοῦ Παντελῆ ἔφερε τὴν Δέσποιναν μετημφιεσμένην εἰς παῖδα χωρικόν, ἀσφαλείας χάριν. Ἡ καλὴ Παρασκευὴ μᾶς ὑπεδέχθη μὲ ἀνοικτὰς ἀγκάλας, χάρις δὲ εἰς τὸν σύζυγόν της εὕρομεν εἰς τὸν λιμενίσκον, ὅπου ὁ Κεφάλας μὲ εἶχεν ἀποβιβάσει, πλοιάριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιοῦσαν ἑσπέραν ἀπεπλεύσαμεν μὲ ἄνεμον οὔριον, καὶ τὴν ἐπαύριον πρωῒ ἀφίχθημεν σῶοι εἰς Τῆνον.

Ἡ χαρὰ τῆς μητρός μου ὅτε με ἐπανεῖδε δὲν περιγράφεται. Τὰ χαρμόσυνα τότε δάκρυά της ἦσαν τὸ μέτρον ὅσης λύπης ὑπέφερε κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου.

— Δὲν σοῦ ἔφερον τὰ κειμήλιά σου, μάνα μου! Ἰδοὺ τί σοῦ ἔφερον.

Καὶ ὤθησα τὴν Δέσποιναν πρὸς τὴν ἀγκάλην της. Τὸ ἐγνώριζον ὅτι τὴν ὡδήγουν εἰς μητρὸς ἀγκάλην, τὴν δυστυχῆ ὀρφανήν!

Ἐπανέλαβον ἀμέσως τὰς ἐργασίας μου, πραγματοποιήσας τὸ πρό τινος ματαιωθὲν σχέδιον τοῦ συνεταιρισμοῦ, καὶ μετέβην εἰς Σῦρον, ὅπου μετ' οὐ πολὺ μετέφερον τὴν οἰκογένειαν. Ὁ Θεὸς ηὐλόγησε τοὺς κόπους μου, ἐπροίκισα καὶ ὑπάνδρευσα τὰς ἀδελφάς

μου μετὰ τῶν συνεταίρων μου, τέσσαρα δὲ ἔτη μετὰ τὴν τελευταίαν ἐκ Χίου ἀναχώρησίν μου, ἐνυμφεύθην μὲ τὴν εὐχὴν τῆς μητρός μου τὴν Δέσποιναν.

Μετά τινα χρόνον, ἀνεχώρησα μετ' αὐτῆς καὶ μετέβημεν εἰς Ἀγγλίαν.

Ὁ βίος ἡμῶν διῆλθεν εὐτυχὴς ἔκτοτε, ἀλλ' οὐδέποτε ἐν μέσῳ τῆς ἐπελθούσης εὐημερίας ἐλησμονήσαμεν τῆς νεότητος τὰς δοκιμασίας. Συχνάκις, ὅταν βλέπω στολισμένας τὰς θυγατέρας καὶ τὰς ἐγγόνας μου, τὴν δὲ σύζυγόν μου περικοσμοῦσαν μὲ τοὺς συρμοὺς τῆς Εὐρώπης τὰς λευκάς της τρίχας, ἐνθυμίζω εἰς αὐτὴν τὸ βρακίον τὸ ὁποῖον ἐφόρει, ὅτε τὴν ὡδήγουν μετημφιεσμένην ἐπὶ τοῦ ὄνου τοῦ Παντελῆ, καὶ γελῶμεν καὶ οἱ δύο καὶ εὐχαριστοῦμεν ἐκ βάθους καρδίας τὸν Θεόν.

ΤΕΛΟΣ.